

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДСТВО-ПРАТНУЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

V

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 5 (151), May, 1960, Vol. XIII.

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1., Tel.: NORTH, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1960 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 15 ш.	1 ф. 8 ш.	15 ш.	5 ш.
Австрія ..	70 ш.	35 ш.	19.50 ш.	6.50 ш.
Аргентина	200 пезів	105 пезів	55 пезів	20 пезів
Бельгія ...	275 б. фр.	138 б. фр.	75 б. фр.	25 б. фр.
В. Британія	2 ф. 4 ш.	1 ф. 2 ш.	12 ш.	4 ш.
Канада ...	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Німеччина	18 н. м.	9 н. м.	4.50 н. м.	1.50 н. м.
Парагвай .	240 гуар.	120 гуар.	60 гуар.	20 гуар.
США	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Франція ..	2.500 ф. фр.	1.250 ф. ф.	630 ф. фр.	210 ф. фр.
Швеція ...	28 кор.	14 кор.	7.50 кор.	2.50 кор.

В інших країнах — у перерахунок на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Визвольний Шлях

ГУМАНІТАРНО-ПОЛІТИЧНИЙ І МАЦЕР-
ІСЬКО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 5/77 (151)

ТРАВЕНЬ, 1960

Річник VII (XIII)

Зміст V-ої книжки

— НЕ РОЗЗВРОСННЯ, А ВИЗВОЛЕННЯ	483
— САМОПЕВНІСТЬ ЧИ СТРАХ?	487
Мирон Заклинський: МАЗЕПИН СОЮЗНИК КАРЛО XII	489
Михайло Мухин: БІЛЬШЕ СВІТЛА (продовження, 7)	501
Григорій Васькович: ІДЕЯ ШАРОВОЇ ПОБУДОВИ ПСИХІКИ	511
Лариса Мурович: ПРИ БРАМІ В'ЯЗНИЦІ	524
М. Л-ко: СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ (продовження, 5)	525
М. Верес: КРАЯНЦІ	538
Лариса Мурович: ПОБРАТИМИ; ПОХІД	539-540
Петро Кізко: ЗУМІЙ УЗДРІТЬ	540
Полк. О. Вишнівський: ВАПНЯРКА (спомин)	541
Микола Галичко: ЗЕЛЕНІ СВЯТА	551
Лариса Мурович: В ЧЕРЗІ ЗА ХЛІБОМ	552
Петро Кізко: ТОПОЛИНА ДАЛЬ	552
Лариса Мурович: ВІДСУТНІСТЬ; ГОЛОС; РОЗГУВЛЕНІ ПЕРЛИ	553-554
Орчі: БАГРЯНИЙ КВІТ (повість, перекл. ОД., продвж., 5)	555
Сергій Жук: ТРИ КАЗКИ	576
Петро Кізко: СТЕПАН БАНДЕРА ЯК ПУБЛІЦИСТ	579
П. Слобожанський: ПРАПОРОНОСЦІ МОСКОВСЬКОГО МЕ- СІЯНІЗМУ	582
П. К.: НОТАТКИ ПРО ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ	590
С. П.: »ТРИ ПОКОЛІННЯ«	594
— — Пожертви на пресовий Фонд »Визвольного Шляху«	598

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

... "Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj,
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.,

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych,
Casilla de Correo, 70.
Encarnation.

США:

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N. Y.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn,
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Клівленд і околиця:

T. Wasylyk,
809, Starkweather Str.,
Cleveland, 13., Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224.

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 4 пдл.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо
розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси про-
симо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

Високопреосвященному о. протепросвітерові Павлові Фалькові, що з
незалежних від нього причин не має змоги провадити далі заступництво
»Визвольного Шляху« і УВС-ки на терені США, складаємо щиру подяку
за його довголітню й жертовну працю для нашого журналу й Видав-
ництва і бажаємо йому найкращих успіхів у його душпастирській праці.

Наших Вп. Кольпортерів і Передплатників у США просимо вплачу-
вати належності за »В. Ш.« і книжки УВС-ки безпосередньо до В-ва
в Лондоні, або на адресу нашого Заступника в Нью-Йорку, п. Г. Цебрія.

НЕ РОЗЗБРОЄННЯ, А ВИЗВОЛЕННЯ

ЗАЯВА АБН З ПРИВОДУ ПАРИЗЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «НА ВЕРШИНАХ», СКЛАДЕНА 19. V. 1960 Р. ПІД ЧАС ПРИЛЮДНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДИСКУСІЇ В МЮНХЕНІ

Передісторія Паризької конференції «на вершинах» і тим більше обставини, в яких вона провалилася, зобов'язують представників поневолених Москвою народів у вільному світі заявити наступне:

1. Паризька конференція «на вершинах» була обтяжена вже тим, що її скликано на вимогу Хрущова та його берлінського ультиматуму. Переговори «на вершинах», яких вимагала Москва, підготовляючи їх візитами Хрущова у Вашингтоні й Парижі, жодною мірою не свідчили про будь-яку готовість Москви поступитися Заходові; навпаки — вони були лише засобом для досягнення мети Хрущова, який хотів наново відсвіжити «дух Потсдаму» і домогтися від колишніх союзників чергових, корисних для нього поступок. Намагаючись зліквідувати бастион свободи в Берліні та вилучити Німеччину з західної системи оборони, Москва прагнула усунути цю оборону твердиню в Західній Європі, що зупиняє просування російської агресії далі на Захід.

2. Коли західні державні мужі підтвердили своїми авторитетними заявами, що в німецькому питанні не підуть назустріч бажанням Хрущова, Паризька конференція втратила для Москви сенс. Хрущов наражував себе на ризик, передбачаючи, що з переговорів у Парижі він може повернутися з порожніми руками, а з огляду на актуальність психологічної війни, яка в теперішній московській стратегії є на першому плані, він мусів за всяку ціну уникнути цієї небезпеки. Нагоду до цього дав інцидент з американським розвідувальним літаком, якому негайно надано передрамотизованого значення. Можливо, що про появу американського розвідувального літака над територією ССРСР, Москва довідалася й раніше, ще перед його полетом, від її шпигунської сітки на Заході й була приготована до цього інциденту. Полетом розвідувального літака США тільки виконали свій обов'язок, бо спостереження воєнних об'єктів і приготувань агресора, ворога всього волелюбного світу, є необхідним засобом оборонити перед несподіваним нападом. При цьому слід відмітити, що інцидент з американським літаком на території ССРСР виявив слабкість оборонної системи Москви, заперечуючи фактом советську пропаганду про її досконалість, бож показав, що американці довгий час провадили своїм літунством успішну розвідувальну дію.

3. Коли намагання примусити Захід розв'язати німецьке питання так, як цього бажала собі Москва, залишилися без успіху, Хрущов використав інцидент з американським літаком, щоб демонстративно провалити конференцію. При цьому він зневажив президента Айзенгауера і театральним способом показував на «відкритій сцені» силу Москви, — насправді, дуже сумнівну, — щоб таким способом здобути нові атури в хо-

лодній війні проти Заходу. Очевидне теж і те, що Хрущов не був заінтересований такою конференцією, яка мала займатися тільки роззброєною проблемою, з одночасним необхідним узгодженням успішної системи контролю роззброєння.

4. Якщо б Паризька конференція була навіть відбулася, вона не дала б жодних конструктивних наслідків хоч би тому, що порядок нарад був обмежений стереотипною формулою міжнародного відпруження, не взявши до уваги головної причини сучасної світової політичної кризи, яка — як наслідок войовничого російського насильницького панування — є в поділі Європи й Азії, в моральному й матеріальному поневоленні й винищуванні численних неросійських народів, а теж в експлуатації їхнього потенціалу на службі комуністичної світової агресії.

5. Досвід з першої конференції «на вершинах», що відбулася 1956 р. у Женеві, показав, що вилучення німецького питання з цілого комплексу світової політичної кризи аж ніяк не допомагає здійснити бажане «воз'єднання в мирі й свободі». Навпаки — мовчазне толерування московського панування над уярмленими народами в т. зв. сателітних країнах, а теж над народами, поневоленими в СРСР — тільки заохотило кремлівських володарів ще сильніше й ще більш брутально втискати советську зону Німеччини у московську сферу панування та розпочати відверті виступи проти вільного Берліну й консолідації Німецької Федеральної Республіки. Одним із доказів цього є брутальна ліквідація вільних хліборобів і приватних ремісників у Східній Німеччині.

6. Хоч обурення в Західній Німеччині проти цього найновішого насильства в Східній Німеччині зовсім слушне, проте воно показує безприкладну наївність публічної думки, яка досі жила ілюзіями, сподіваючись, що повна інкорпорація, подібна до інкорпорації наших країн, советської зони Німеччини до російської колоніальної імперії неправдоподібна. Тим часом розвиток подій у Східній Німеччині є лише закономірним і послідовним процесом, що відбувся за таких самих жорстоких обставин перед роками в т. зв. сателітних країнах, а перед десятиліттями — в країнах поневолених у СРСР народів. Однак, тоді вільний світ не підніс найменшого голосу протесту, не кажучи вже про будь-яку спробу інтервенції у захист тероризованих і винищуваних хліборобів наших країн. Тому й бажасмо, щоб ті події, що розгортаються тепер у центрі Європи, в найближчому сусідстві ще вільних народів, стали наукою і пересторогою, бо завтра прийде черга й на вільні держави Заходу, якщо вони не змінять свого ставлення до Москви.

7. Паризька брутальна провокація Хрущова, який заявив, що Заходові не лишається вже ніщо інше, як тільки підчинитися волі Москви, бо СРСР, мовляв, перегнав його у воєнній техніці на п'ять літ — є останнім алармуючим сигналом, який повинен довести до вирішального звороту в політиці Заходу супроти СРСР. Захід, якщо він прагне уникнути катастрофічної атомної війни, може досягнути свою мету лише широкою політичною офензивою та найбільшим безперервним натиском на Москву, аж доки неприборкана російсько-большевицька агресивна імперія не розвалиться зсередини. Вирішальним чинником у розвалі СРСР може бути безмежний потенціал поневолених народів, спротив яких становить для

большевицького панування смертельну небезпеку. Тому большевицька психологічна війна і масова пропаганда розрахована на те, що Захід своєю політикою розчарує й доведе поневолені Москвою народи до зневіри.

8. Великою історичною заслугою Американського конгресу вважаємо проклямування минулого року «Тижня поневолених народів». Таким чином Американський конгрес розкрив Ахіллову п'яту російської колоніальної імперії та вказав шлях для успішної політики визволення і розвалу російської імперії, без атомної війни. Це вперше в історії нашого часу державний орган провідної світової потуги своєю резолюцією вказав на існування російської колоніальної імперії, як найбільшої небезпеки для вільного світу, і визнав право всіх народів, включно з поневоленими в СРСР, на свободу і національно-державну незалежність. При цьому Американський конгрес висловив волю великої американської нації допомогти поневоленим Москвою народам здобути свою національно-державну незалежність. Ігвалтовна реакція Москви на цю резолюцію та хвиля обурення комуністичної преси показали, що большевицькі можновладці нічого так не бояться, як саме реалізації такої політики, яка, без сумніву, викликала б ланцюгову реакцію національно-визвольних революцій.

9. Найбільшим успіхом Москви в її світових загарбницьких плянах є визнання західним світом існуючого порядку в міжнародних стосунках, зокрема її панування над поневоленими народами, встановлення господарських та культурних взаємин з вільним світом та визнання ним узурпаторських урядів у загарбаних країнах, як режимів легальних. Також великою поступкою Західного світу в користь Москви треба вважати ізоляцію політичної еміграції поневолених народів та її представників, які на Заході, за большевицьким стилем, дискриміновані як «фашисти» і недопущені до голосу в міжнародній політиці. Залишилися лише мала категорія колишніх большевицьких колаборантів і російських єдинонеділимців, з якими співпрацюють певні західні кола, а політична еміграція, що є носієм ідеї національного визволення, є й надалі невикористаним потенціалом, який при відповідній політиці Заходу міг би розрушити безмежну вибухову силу за залізною заслоною проти большевицького насильницького панування.

10. Головним аргументом московсько-советської коекзистенційної політики й пропаганди є твердження, що народи світу визнали дві різні ідеології і дві різні соціально-політичні системи — капіталістичну й комуністичну, отже між ними існують, мовляв, лише «ідеологічні протилежності», які треба вирівняти коекзистенцією та шляхетним змаганням ідей. В цьому твердженні є нікчемне фальшування дійсності, щоб таким способом приховати московсько-советське чужинецьке панування над поневоленими народами, які, мовляв, добровільно вибрали т. зв. соціалістичну систему життя. Насправді ж немає ні одного народу, поневоленого в московсько-советській колоніальній імперії, який би будь-коли добровільно визнав комуністичну систему та склав приречення на вірність Москві, як освяченій метрополії т. зв. соціалістичного табору. Московсько-советську диктатуру над сателітними народами встановили,

у висліді другої світової війни, московські орди, що загарбали ці країни вогнем і мечем. Ці криваві т. зв. народні демократії устами Хрущова декларують свій «суверенітет» і забороняють вільному світові втручатися в їхні т. зв. внутрішні справи. Таким же самим способом поневолено всі неросійські народи в ССРСР, які після розвалу царської імперії були відновили свої самостійні національні держави, що їх зліквідувала московська червона армія, накинувши їм російське панування. Лише відновлення національних незалежних держав всіх поневолених російським імперіялізмом і комунізмом народів забезпечить тривалий мир у світі, тому це питання повинно стояти на першому плані світової політики.

11. Видумана Ленінін, як обманливий маневр, і пропагована сьогодні Москвою формула коекзистенції має за мету домогтися від західних потуг визнання і збереження «статус кво», як вихідної позиції для чергових комуномосковських загарбань. Одночасно, така політика мала б викликати в поневолених народів враження, що Захід їх остаточно «відписав» з карти світу. Тому ми відкидаємо всяку політику коекзистенції і вимагаємо — як у власному, так і не менше в інтересі західного світу, — щоб Захід вів політику визволення в дусі ідей розсудливого померлого Даллеса. Одинокую успішною альтернативою до атомної війни є одночасні, підтримані Заходом, національно-визвольні революції в цілій російсько-советській імперії.

12. Незалежно від термоядерного зброєння, Захід мусить скріпляти свій воєнний потенціал теж розбудовою конвенційних збройних сил, щоб щонайменше вирівняти їх із силами російсько-советськими. Коли Захід своєю декларованою і практичною солідарністю з прагненнями поневолених народів до відновлення їх національно-державної самостійности буде ці народи мати на своєму боці, тоді силовий потенціал Москви і її сателітів вирішально послабиться, а боєздатність їх армій дуже обмежиться. Тому на деннім порядку світової політики повинно стояти не роззброєння вільного світу, а визволення поневолених націй. В сучасній політичній ситуації, коли йде про безпеку вільного світу, Захід не сміє роззброюватися, бо міжнародні обставини саме вимагають всебічного озброєння вільного світу, рішучого спротиву російсько-большевицькій світовій агресії й одночасної політики визволення.

13. В сучасному світовому політичному змаганні поневолені народи в російсько-большевицькій колоніальній імперії становлять вирішальну силу. Справи визволення не можна розв'язувати льокально й ізольовано, бо вона в сучасній дійсності є нероздільною, інтегральною проблемою. Концепція історичної резолюції Американського конгресу про «Тиждень поневолених народів», яка одночасно вимагає розвалу російсько-советської імперії, повинна бути основою широко розгорненої офензиви вільного світу. Така політика додасть народам за залізною заслоною надії і відваги ставити чоло Москві рішучо й без компромісу відкидати всякі види комуністичного панування. Західний світ повинен поставити на своєму прапорі гасла національної незалежности, свободи людини і соціальної справедливости для всіх поневолених народів, щоб змобілізувати їх до вирішального бою проти російського імперіялізму. Найбільшою й не-

обхідною вимогою сьогоднішнього дня є створення світового антибольшевицького фронту всіх вільних і поневолених народів, з узгідненням спільної стратегії боротьби з російським імперіялізмом.

14. Духова революція проти матеріалізму, активне християнство і респектування національної ідеї — передумова для переможного походу вільного світу проти тиранії.

15. Ми вимагаємо, щоб з усіх міжнародних інституцій були викинені большевицькі представництва, вимагаємо перебудови цих інституцій згідно з вимогами всебічної антибольшевицької визвольної боротьби та з участю компетентних представників поневолених народів. Такий крок буде вирішальним у психологічній війні й знову приверне довіря до Заходу поневолених, але воюючих народів та скріпить взаємну солідарність. Допомога Заходу поневоленим народам — це допомога самому собі! Ворог стоїть перед брамою Заходу, а подекуди вже прорвався на цей бік барикад.

Caveant consules!

САМОПЕВНІСТЬ ЧИ СТРАХ?

Заява Центрального Комітету Антибольшевицького Блоку Народів з приводу проваленої Паризької конференції «на вершинах» має своє, особливо вимовне, значення, тим більше, що в ній одночасно подані сугестії щодо дальшої акції і політики, що їх повинен вести вільний світ проти московсько-совєтської агресії.

В тій заяві ще раз підкреслено, що в сьогоднішній міжнародній ситуації, загостреній московською агресивною політикою, особливе значення має національно-визвольна боротьба поневолених Москвою народів та їх безмежний потенціал для знищення Московської імперії.

* * *

В політичній публічній дискусії 19 травня ц. р. в Мюнхені, в якій брали участь німецькі політики, представники поневолених Москвою народів, угорські повстанці та колишні німецькі в'язні концтаборів Воркути, в присутності визначних американських представників, особливе враження викликала розповідь німецького учасника повстання на Воркуті, що відбулося саме в час Женевської конференції в 1956 році. Він з найбільшим подивом і признанням реферував героїську поставу українських націоналістів — в'язнів Воркути, які, організуючи повстання, хотіли таким способом звернути також увагу Женевської конференції і всього вільного світу на проблеми поневолених в СРСР націй та показати слабкість большевицького режиму виявленням революційного потенціалу поневолених, що повинен бути використаний Заходом. Повстання мало бути алярмуючим сигналом для західного світу. Але на Женевській конференції Захід морально капітулював перед Москвою, знявши

з порядку нарад навіть справу визволення сателітних країн, не згадуючи вже про уявлені в СССР країни... Цю трагічну вістку про моральну капітуляцію Заходу на Женевській конференції зараз же використали більшовики — сотні голосників по концтаборах СССР проголошували її для в'язнів. А в'язні, обманені Заходом у своїх сподіваннях, казали: «Захід настрашився... Нашої сили не доцінює, мусимо покладатися самі на себе». Більшовицька пропаганда тріумфувала, показуючи силу Москви і німеч Заходу, що зрезигнував з політики визволення поневолених народів.

Присутні на цій політичній прилюдній дискусії американські представники з увагою приймали АБН-нівську діагнозу міжнародної ситуації та розповідь колишнього в'язня Воркути, який, як очевидець, ствердив велику силу й активність українських націоналістів на всіх теренах СССР.

* * *

Дехто на Заході твердить, що гістеричні виступи Хрущова в Парижі були доказом його самопевности і сили. Ми ж твердимо навпаки — це був вияв слабости московської імперії і страху перед можливою спільною акцією вільних і поневолених народів проти СССР. Поява американського літака над Свердловськом виявила перш за все постійну готовість США завдати комуномосковській імперії нищівного удару. Полети американських розвідувальних літаків на територію СССР, що обслідували военні об'єкти і рухи ворога, відбувалися вже довгий час, але більшовицькій оборонній системі не вдалося їх виявити аж до травня цього року. Свердловський інцидент з американським розвідувальним літаком виявлений, мабуть, не так досконалістю советської повітряної оборони, як дією більшовицької шпигунської сітки на Заході, яка повідомила Москву про відлет американського літака з лєтовища у вільному світі. Про це говорить і факт, що американський літак дістався в глибину СССР на 1.200 км. Цей факт перестрашив московських можновладців, бо вони побачили, що їх оборонна система не спроможна протиставитись американській военній силі, а американські военні літаки атомними бомбами могли б кожної хвилини несподівано зрівняти з землею Москву, Ленінград, індустриальні центри та інші важливі военні об'єкти СССР. Почуття внутрішньої слабости і гістеричний страх перед зовнішніми силами вільного світу, зокрема США, викликали в Хрущова гвалтовну реакцію і ненависть супроти США. Його заява, що СССР у военній техніці випередив Захід на 5 років, була лише спробою приховати слабкість СССР, виявлену інцидентом з американським розвідувальним літаком.

Беручи до уваги можливість спільної дії вільного світу з національно-визвольними рухами в СССР, Хрущов зрозумів, що комуномосковська імперія знаходиться в постійній смертельній небезпеці.

Наше визначення причин гістерії й паніки Хрущова підтверджує правильність визвольної концепції АБН, яка вимагає, щоб Захід твердо й послідовно ставив чоло комуномосковській агресії, реалізуючи при цьому політику визволення поневолених Москвою народів.

Мирон ЗАКЛИНСЬКИЙ

МАЗЕПИН СОЮЗНИК КАРЛО XII

Ось кінчається 250-та річниця відважного виступу Мазепи проти зміцнілої Московщини, в союзі з героїським шведським королем, що взявся побороти великого тирана, назверх цивілізованого дикуна, царя Петра I-го. З долею того короля, Карла XII-го, великого переможця, що провадив найкращу в тодішній Європі армію, з'єднав наш гетьман долю України. Не одному українцеві спадає не раз на думку питання: Чому цю, найважливішу з його битв, програв великий переможець? Чому на полях Полтави зрадило перший раз щастя того визначного полководця, що закопав тою прогрою не лише великодержавне становище Швеції, але й волю України на цілі століття?

Щоб відповісти на це питання, треба розглянути вдачу і вчинки Карла XII-го, та умови, в яких він вів війну на сході.

I

Карло XII-ий уродився в 1682 році. Його батько, Карло XI-ий, був абсолютним володарем. Він обходився без парламенту і державної ради. Малого королевича старанно виховували і навчали. Він вивчив німецьку мову й латину, якими говорив плавно. Навчився також французької мови, але не любив послуговуватися нею, бо дуже неприхильно ставився до тодішнього французького короля, розбавленого й блискучого Людовика XIV-го. Учився також історії, шведської та загальноєвропейської, і правничих наук. Восної штуки — будови твердинь, восної тактики та стратегії — навчав його один з генералів. Учився також і лицарської штуки: добре їздити на коні та битися на шаблі. Молодий королевич також багато читав, захоплювався подвигами героїв і славних полководців Греції і Риму, та набрав переконання, що найвищу вартість у житті мають героїські осяги, бо вони живуть вічно в пам'яті нащадків.

Ще в хлоп'ячих літах бував він зі своїм батьком на ловах, у подорожах і при перегляді війська.

Трудно сказати, який вплив мали всі ті навчальні предмети на вдачу королевича, бо виховання має на людину куди менший вплив, ніж одідичені таланти й нахили та вимоги життя. Велике значення мала та обставина, що обоє батьки Карла померли, коли він був ще в хлоп'ячих літах. Він став королем, коли йому було всього 15½ року, поки закінчив свою освіту і поки всебічно сформувався його світогляд. Але став він, згідно з родовою традицією, абсолютним володарем. Сам вирішував усі справи а політиці та у веденні війни.

Кілька необережних його потягнень у Гольштайнії, де був князем його свояк, викликали війну з боку Данії, яка часто воювала зі Швецією. Данський король зробив тоді офензивний союз проти неї з саксонським князем, що був також королем Польщі, та з московським царем Петром I. Так Карло мав проти себе трьох ворогів рівночасно.

Данія і Швеція почали війну на початку 1700 року. Карло не злякався. Навесні вирушив проти Данії. Восенний талант був у нього дідичний, бо він відразу виявив свій оригінальний спосіб воювання, хоча не мав ще воєнного досвіду. Проти волі адмірала наказав він кораблям плисти мілкою протокою між данськими островами, якої не обороняли данські кораблі. Найбільші шведські кораблі мусіли лишитися, зате решта фльоти приєдналася без утрат до англійської і голландської фльот, а данська відійшла під захист гармат Копенгагену. Тодішні провідні морські потуги — Голландія і Англія, пильнували, щоб котрась із прибалтійських держав не змогутіла і не замкнула того моря перед їхніми торговельними кораблями. Тому й зробили воєнну демонстрацію перед данською столицею. Це вийшло на користь Швеції, бо її фльота була слабша за данську. Її військо мало змогу зробити висадку на берег Данії, перемогло й вирушило проти данської столиці Копенгагену. Два тижні пізніше Данія була змушена замиритися з Карлом.

Карло XII-ий відзначився в тій війні. Шведські генерали почали поважати його, як полководця.

II

У серпні того ж 1700 року московський цар проголосив війну Швеції. Військо володаря Саксонії і Польщі, Августа II-го, стало вже тоді в провінції Швеції, Ліфляндії, та облягало місто Ригу. Москалі ввійшли у вересні в Інгерманляндію та облягали шведську твердиню Нарву.

Карло вирушив проти царя. Поки дібрався з армією в ті північні околиці, був уже листопад. Всюди лежали глибокі сніги. Західноєвропейські володарі не воювали в таку пізню пору, їх вояки відпочивали на зимових квартирах і ждали весни. Та Карло не переймався тим і хоч мав лише п'яту частину війська в порівнянні до того, що мав цар, він досягнув над москалями блискучу перемогу і звільнив Нарву від облоги. План битви був зовсім оригінальний. Шведські генерали дивувалися розмахові та талановитості свого молодого короля. В неволю Карло забрав лише штабовців і генералів, бо з вояками не мав що робити. Десятки тисяч москалів склали цілі гори зброї та відійшли.

Август II-ий злякався, що почав війну з таким визначним полководцем і старався замиритись. Та Карло бажав покарати зрадливого ворога, що напав без оголошення війни і не хотів миритися. Цар, щоб підбадьорити свого хиткого союзника, дав йому (Августові) багато війська та грошей.

На початку літа 1701 року Карло вирушив проти Августа II-го. Коло Риги переправив військо через Двіну під захистом гармат твердині та поборов саксонців.

В кінці того ж року Карло зайняв Литву з Вильном і Ковном. У травні 1702 року зайняв Варшаву. Сподівався, що вже зможе здетронізувати

Августа II-го, заявивши, що він воює не з польською державою, лише з королем.

Але відібрати Августові II-му польський трон було трудно. Польська шляхта не хотіла виконувати чужого диктату. Заступник короля, кардинал Радзейовські, став у переговорах з Карлом на становищі посередника між обома королями. Та Карло не згодився. Досвідчений шведський міністер закордонних справ, Оксенстіерна, написав до Карлового дорадника, графа Піпера, меморіал, що добро Швеції вимагає, щоб Карло погодився з Августом II-им і всі сили кинув проти московського царя. Граф Піпер і всі міністри, а також послы Англії і Голляндії дораджували те саме. Та Карло стояв на своєму.

Карлові життєписці однозгідно зазначають, що він був упертий, химерний і непохитний. Не слухав порад і не любив дипломатичних заходів. Не мав творчої політичної інтуїції, ані здібности пристосовуватися. Розумів справи однобічно, по-вояцьки. Не любив Августа II-го і погорджував ним, бо той був легководушний і хиткий, не мав лицарських прикмет, любив бенкети і гучні забави, був бабієм, знаним на всю Европу. Також і в пізніших роках Август II-ий не раз поновляв спроби замиритися з Карлом і подавав умови, дуже вигідні для Швеції, але Карло їх відкидав.

Недалеко від Кракова, під Клісовом, Карло поборов у блискуче переведеній битві значно більше Августове військо і його слава знову гриміла по всій Европі. Та це не поправило його становища, бо шляхта далі не хотіла згодитися на детронізацію Августа. Більшість стояла за Августа, а також усі провінціальні шляхетські сейми заявлялися за ним. Підперла Августа і польська армія. Раніш Карло не хотів прийняти її під свою опіку, бо легковажив її за малу боездатність. Пізніше жалів того.

III

Своєю впертою відмовою замиритися з Августом II-им, Карло втягнувся поволі в ту безвиглядну анархію, в якій жила Польща. Швеція гнула під тягарем довгої війни, а виглядів на її закінчення не було. Карло поборов ще кілька разів Августа і цей опинився майже без війська. Врешті, 1704 року, зискав те, що партія, ворожа Августові, схвалила з баганням і трудом детронізацію Августа. Одначе це не розв'язало справи, бо сильна Августова партія оголосила детронізацію неважною, а її прихильників зрадниками. Навіть вибір нового короля, Карлового ставлення, Станіслава Лещинського не багато змінив ситуацію, бо той мусів повсякчасно спиратись на шведське військо і без нього не міг удержатися. Вмотавшись у ті справи, Карло втратив повних шість років часу і так дав можливість московському цареві зреорганізувати свою армію, збільшити її та здисциплінувати.

Тим часом у 1703 році цар Петро I-ий напав з великим військом на слабо боронені шведські прибалтійські провінції та спустошив їх так дико й пляново, що вони не могли вже стати оперативною базою для наступу на Московщину. Хоча в Курляндії москалів поборов талановитий генерал Левенгаупт, то на північні балтійські провінції це не мало впливу.

Карло якось не дбав про ті провінції. Все обіцявав собі, що прожене з них москалів, коли заведе лад у Польщі. Не створив у них навіть одноцілого військового проводу і кожний генерал діяв по-своєму. Москалі спустошили тоді ще й збережену до тої пори Естляндію. Цар почав будувати над Невною пристань і твердиню Петербург.

Щоб врешті змусити Августа зректися польського трону, Карло в 1706 році вирушив до Саксонії та пробув там повний рік. Його військо відпочило там, віджилося й одягнулося. До своєї армії прийняв він 9 тисяч німецьких охотників. Саксонія платила йому місячно 625 тисяч таларів контрибуції. Швеція не мала грошей ані харчів, війна виснажила її зовсім, тому той доплив грошей був для Карла дуже важливий.

IV

Август зрікся польського трону і Карло замирився з ним. Тоді восени 1707 р. звернувся Карло врешті проти царя. За той рік, що він перебував у Саксонії, у Литві та Польщі «господарив» цар. Здорово ограбував він ті краї, особливо прихильників Лещинського, що втік до Саксонії під опіку Карла, а його влада в Польщі впала.

Москалі не ставили опору Карлові на польських землях, ані в Литві. Лиш коло Варшави збудував був ген. Меншиков сильні укріплення, але Карло перейшов Вислу по льоду, далеко на півночі. Шведське військо стало на зимівлю аж у Білорусії, недалеко Мінська.

Карло провадив велику армію, 38 тисяч люда. Головна московська армія, що була під проводом Меншикова, мала 52 тисячі вояків. Карло знав з досвіду з балтійськими провінціями, що цар уміє нищити, грабувати і випалювати оселі цілих країв, тому наказав ген. Левенгавтполі організувати в околицях Риги величезний обоз з військовим вирядом, харчами і зброєю, та доставити його швидко до армії. Він знав, що нічого не дістане з тих країв, якими маршуватиме на Москву.

Воєнна московська рада під проводом царя, що відбулася напровесні, вирішила оминати більші битви, зате ослаблювати шведську армію виконанням природних теренових труднощів.

Дня 1 червня 1708 р., коли вже виросла трава на пашу для коней, Карло вирушив у похід на схід. Цар палив оселі на шляху шведського наступу і нищив усі харчові засоби, але Карлове військо мало харчі з собою. На переходах через білоруські ріки москалі робили укріплення, але шведи обходили їх. Аж над багнистою річкою Вабіть, уже близько Дніпра, дійшло до битви коло села Головчина. Москалі обсадили річку здовж. Карло переконався, що необсажені мочарі між становищами ген. Шереметева і Репніна прохідні. Там Карло перейшов з військом і побив москалів.

Тоді в Європі таких воєнних способів ще не знали, щоб зібрати військо на бічному відтинку фронту, слабо або й зовсім необсаженому, і прийшовши там — ліквідувати обходом і бічними ударами ворожі становища. Звичаям тоді була фронтальна битва. На Карловому прикладі вчилися відтоді штабові старшини різних націй.

В найближчих днях, на початку липня 1708 р., Карло зайняв Могилів і забезпечив собі перехід через Дніпро. Так обійшов він знову сильні

укріплення, збудовані царем між Двіною і горішнім Дніпром, щоб замкнути дорогу до могутньої твердині Смоленська і на Москву.

Над Дніпром сталася трагічна задержка. Генерал Левенгавпт запізнився з обозом. Військо мало заслужений відпочинок, бо похід до Дніпра був важкий, серед дощів і болот, через спалені села. Карло жакливо нетерпеливився, тиждень за тижнем минав, а з ними минали й вигляди на похід у Московщину; про Левенгавпта не було й чутки.

Карло не обчислився був добре з часом. Він уявляв собі, що зладження того табору багато часу не забере. Доволі пізно дав він Левенгавптові доручення організувати обоз, бо аж на початку квітня, коли Левенгавпт прибув до місця зимового відпочинку армії. Та й тоді необачно задержав його в таборі аж до початку травня. Одначе зладження обозу, на кілька тисяч возів, натрапило на великі труднощі. Не вистачало коней, візників, упряжі. У спустошеній Курляндії важко було добути щось реквізіціями, а доставки із Швеції запізнилися. Левенгавпт мусів вдоволитися старою, проношеною упряжжю. На місце бракуючих візників приділив півтора тисячі своїх вояків, хоча війська мав мало, всього 11 тисяч. Обоз вирушив на початку червня, а дорога з Риги до Дніпра далека. Обози й по добрих дорогах мандрують поволі. Скорість просування того обозу була пересічно 8-9 км денно. А без нього король Карло не міг іти на Москву...

V

5-го серпня вирушив знетерпеливлений король за Дніпро. Коло місцевості Татарськ задержався довгий час, у віддалі 70 км. від Смоленська. Тоді цар так спустошив околицю між Татарськом і Смоленськом, що не лишилося там ніяких можливостей квартирувати, не згадуючи вже про добуття харчів. А величезні невинні пожари на сході, в напрямі на Москву, показували, що цар нищить так само все на 400-кілометровій дорозі до своєї столиці.

В половині вересня, коли вже настала осінь, коли армія мала всього не три тижні харчів, а паші для коней ще менше — Карло завернув на полудне, в напрямі України. Він дістав був вістку — неправдиву, як показалося пізніше, — що обоз уже перейшов Дніпро. А насправді обоз був тоді у віддалі ок. 100 км від Дніпра. Відхід шведського війська виставив його на велику небезпеку.

Шведи ввійшли в Чернігівщину. Москалі поспішилися і зайняли перед шведами всі важливіші міста і твердині.

В кінці вересня сильні московські частини заступили дорогу обозові Левенгавпта коло села Лісної, близько ріки Сожі. Завзята битва кипіла ввесь бурливий осінній день, під час дощу і снігу. Коли шведи побороти й прогнали в глибину лісу одні московські частини, надходили інші, і битва починалася наново. Шведи вийшли переможцями, але їхні втрати були великі.

Обоз рушив далі, одначе єдина дорога була розмокла, багниста й завалена в багатьох місцях грубими пнями. Приходилося з трудом відсувати їх. Колеса загрузали глибоко в дорогу, розмокну по дощам,

вози переверталися і здержували цілу довжелезну колону. Містки над потоками і багнами були позривані, їх приходилося будувати. Більшу частину обозу, зокрема гармати, Лєвенгавпт наказав знищити. Вкінці, коли побачив, що ситуація безвихідна, знищив, наскільки міг, решту обозу, посадив піхоту на коней і так урятував хоч вояків. Привів їх до шведського табору в кількості 6.700. Карло був джентлмен, не приписував іншим вини, якої вони не мали. Привітав Лєвенгавпта ввічливо і похвалив за добре ведення битв коло Лісної.

По втраті вираду і гармат похід у багату Україну став для шведської армії конечністю.

VI

Гетьман Мазепа добре розумів, що добро України вимагає скористати з щасливого збігу обставин, коли цар є у війні з таким славним переможцем — і звільнити рідний край з московської неволі. Вже три роки раніш, у 1705 р., почав гетьман діяти в тому напрямі. Важко й ризиковно було в тих воєнних часах висилати послів до шведського короля, натомість дуже легко й безпечно було йому нав'язати зв'язки з нововибраним польським королем Лещинським. З ним переговорював Мазепа і передбачав можливість преднати Гетьманщину до Польщі і Литви, як третю державу, якщо король забезпечить за нею всі її права. Лещинський інформував про ті переговори шведського короля. Для Мазеви це було дуже важливе, щоб Карло знав про протимосковські заміри гетьмана козацької України. Мазепі Лещинський відповів, що сповнить усі бажання козаків.

Коли в 1707 році Карло XII вирушив проти царя, він плянував їти просто на Москву. Придільений для оборони Лещинського і його влади ген. Крассав, з 8-тисячним відділом шведів, повинен був їти спільно з військом короля Лещинського через Волинь на Лівобережжя і прилучитись до війська Мазеви. Також з Туреччиною і татарами переговорював тоді Карло, щоб спонукати їх до війни проти царя.

Ті пляни були зовсім згідні з замірами Мазеви. Він знав про них від Лещинського і від своїх агентів. Вирішальні битви були б відбувалися на шляхах, що ведуть до Москви з заходу. Мазепа мав би був вільну руку і час зібрати хоч трохи свої порозкидані полки та зайнятися переорієнтацією війська і всього народу. Про його пляни і шведську орієнтацію знала лиш генеральна старшина і полковники. Нижча старшина, козаки, духовенство і селяни нічого про те не чули. Гетьман був примушений діяти увесь час у таємниці, а у вирішальному 1708 році ще обережніше, ніж у попередніх з огляду на небезпечний донос Кочубея на провесні того ж року. Тому Мазепа виявив гостре невдоволення, коли Карло завернув в Україну, бо знав, що Гетьманщина стане негайно полем бою і тут зосередиться вся московська армія.

Була половина жовтня 1708 року. Мазепу кликав цар і Меншіков на нараду в головній команді московської армії. Щоб туди не їхати, гетьман прикинувся смертельно хворим. Коли ж дістав вістку, що Меншіков збирається відвідати його, всю ніч збирався і ранком 24 жовтня вирушив до шведів з 5-ма тисячами козаків. Чергового дня дійшов до шведських

передніх частин. Зустріч гетьмана з Карлом відбулася аж 28 жовтня. Гетьман приїхав на білому, арабському коні, з генеральною старшиною і святочно передав свій край і нарід під опіку Швеції.

Карлові подобалася зустріч. Опісля він прийняв обідом гетьмана і генеральну старшину. Шведським генералам і високим урядовцям імпонував гетьман свобідною поведінкою, влучною оцінкою подій та основним розумінням європейської, зокрема східної, ситуації. З гетьманом і старшиною шведські достойники порозумівались латинською мовою.

30-го жовтня рушили шведи до Батурина. Три дні тривала їх переправа через Десну, бо по ній уже пливла крига. А що пройшло два дні, поки відбулася перша зустріч Карла з Мазепою, то шведи запізнилися з помічню гетьманській столиці. Упадок Батурина був для них важкою втратою, бо там було 70 гармат і великі склади харчів і стрілива, що були б дуже придалися шведській армії по втраті Лєвенгавптового обозу.

По переході Мазепа до шведів населення Гетьманщини не повстало проти Москви. Воно не було приготоване до повстання, а руїна Батурина посіяла серед нього переляк. Та й усюди були москалі, бо велика московська армія ввійшла в Гетьманщину. Лиш у поодиноких селах селяни вітали шведів хлібом і сіллю.

Шведське військо стало на зимові квартири в багатих околицях Роменщини і Гадяччини. Мазепа робив все, що в тодішніх важких обставинах було можливе. Він оголосив у відозвах до населення, що шведи прийшли звільнити Україну з московського ярма, збільшити права й привілеї населення, і закликав помагати шведам. Подібні відозви оприлюднив також Карло латинською мовою.

VII

Надійшла зима, така холодна, що подібної не було два століття. Морози почались у половині листопада, а під кінець грудня стали жакливі. Тієї зими було замерзло Балтійське море, а ріки в Європі, аж до Родану і По включно, замерзли від джерел до устя. Венецькі лягуни вкрилися грубим льодом.

Серед лютих, 40 до 50 ступневих морозів, відбували шведи марші та воєнні операції. Москалі стояли по селах зовсім близько. Ніколи в історії воєн не терпіли вояки так важко від морозів, як шведи тієї зими. Москалям морози також дошкулювали. Під час своїх маршів шведи бачили сотки замерзлих москалів.

Перед Різдвом Карло почав воєнні дії проти царя недалеко Лебедина, одначе був примушений перервати їх, бо мороз забирав тисячі жертв, без міри більше, ніж бої. У німця Гейнера Шіллінга, у його монографії про Карла XII-го, є такий образок із воювання тієї зими, взятий із споминів учасників:

В малому містечку товпиться безладно ввечорі військо. Доми зайняті потерпілими і вмираючими від морозу. Їх крик і стогін лунає на вулицю. Там пораються фельдшери з сокирами й пилками і висипають кошами надвір відтяти руки, ноги, пальці. Всюди повно війська, обози загатили всі дороги. Присипані снігом стоять коні. Ніхто про них не дбає, не дає

їм їсти, бо візники на возах позамерзали. Тут і там глухо паде кінь, а лоскіт цей це єдиний гамір серед мертвої тиші. Сперті об стіни хат стоять замерзлі цілі шведські частини. Попри них ходять польові духовники, спотикаються на трупах, бродять у снігу по коліна. В руках у них чаші з горілкою. Ідуть від вояка до вояка, заглядають у білі обличчя, чи є ще в них життя, щоб живого підкріпити. Голуби і воробці сидять на шапках і раменах вояків, щоб трохи загіртіся. Вони підлітають, стріпують крильцями і падають на землю.

В гарному домі стоять генерали і ведуть суперечку. Граф Піпер, політичний радник Карла, закидає їм, що ні один із них не є доволі мужній, щоб сказати просто королеві, що він для бравури жертвує сотнями досвідчених вояків, яких нема ким заступити. Лєвенгавпт відповідає йому: »А чи ви говорите королеві, коли він помиляється в політиці?«

Із сусідньої кімнати входить король, у витертому вояцькому плащі. Заклопотаний, бо здогадується про що у них мова. Вклоняється приямним і звертається до маршала Реншільда, щоб приділив йому кількох їздців на стежу. Хто з панів генералів вільний, може також їхати. Лєвенгавпт вклоняється. — Сім чоловік перелазить попід вози, їдуть за браму міста. Попереду король — відразу рушає галопом. Лєвенгавпт упав з коня, кульгає і глибоким снігом вертається назад. Їздців меншає, врешті король їде лише з одним хорунжим. Милю за містом натрапляє на ворожого вартового, що примістився в опущеному домі. При перестрілці паде хорунжий, а король сам вертається зі стежі до містечка.

Москалі слідкували за рухом шведів, перегруповувалися, боялися, щоб Карло їх не обійшов. Увесь час тривали кінні сутички.

В січні 1709 року шведи здобули малу твердиню Веприк. Біля тисячі вояків коштував їх той осяг, хоч у наступі впала може сотня, решта — жертви морозу. Адлерфельд, Карловий урядовець, подає у своїй книзі, що оборонців тої твердині, числом ок. 1.100, відставлено до містечка Зінькова і дозволено їм схоронитись по домах. Одначе велика більшість з них подорозі замерзла.

Шведські вояки, як подає той же автор, ходили в подертих чоботях і без відповідного теплого одягу, а від лютих морозів захищались »звірячими шкірами«. Бракувало їм того вираду, що так трагічно пропав коло Лісної, в білоруських лісах.

Карло вимагав від свого війська безумовної посвяти, видержливості й гарту, а ще більше вимагав від себе. Все давав приклад старшинам і воякам. При переході рік він перший ішов у воду, за ним генерали, а тоді військо. Так само давав приклад, коли воювали взимі. Його видержливість на холод була неймовірна. Раз узимі він довідався, що вояки замерзають на стійці, бо мороз досягнув 20 ступенів Ц. Та він любив спати на тому ж морозі, настеливши на снігу соломи і вкрившись шинелею. Раз помагав технічній сотні пізною осінню при будові моста. Він увесь промок, а тоді вже пливла рікою крига, одначе не простудився. Вмів кілька днів не їсти, працюючи як звичайно.

Адлерфельд оповідає, як один старшина жалівся королеві, що вони так далеко від рідного краю і він немає з дому ніякої вістки. Король

завважив, що йому мабуть тужно за жінкою і додав, що запровадить його ще далі, де й чутки не буде про Швецію. Коли один вояк жалівся на недобрий хліб, король узяв від нього шматок, з'їв, і відповів, що смачний він не є, але їсти його можна.

Такий був Карло XII-ий. Від куль не ховався ніколи, мав неймовірне воєнне щастя. Кулі оминали його. Не диво, що його старшини й вояки боролися, як леви під проводом свого короля-героя, що був ще й геніальним полководцем. Тому й не було тоді в Європі армії, що могла б була рівнятися до шведської. Одначе воювання Карла тієї жахливої зими було марнуванням сил, які треба було щадити для майбутніх боїв.

Король не нараджувався зі своїми генералами, ані не втаємничував їх у свої плани. Тому й не знали вони, з якою метою вирушив він у Слобідську Україну і дійшов аж до околиць Харкова. Виглядало, що туди він простуватиме на Москву. Тоді морози вже були трохи змаліли, одначе в половині лютого почалася нагло відлига. Настали повені. Всі дороги перемінилися у багна, а потічки — в бурхливі ріки. Неможливо було продовжувати похід і Карло вернувся в Гетьманщину.

Жахлива зима 1708-9 року коштувала Карлові понад п'ять тисяч добірного війська.

VIII

Навесні Карло все більше зосереджував війська між Пслом і Ворсклом. Мазепа післав у березні послів до запорожців, щоб вони приєдналися до нього у війні за волю України. На щастя, кошовим був тоді Кость Гордієнко, високоосвічений козак, з ясним політичним світоглядом, рішучий і завзятий ворог Москви. В попередніх роках він не раз мав непорозуміння з Мазепою, але тепер забув усе попереднє і на раді переконав запорожців, щоб пішли з гетьманом. Усіх запорожців було тоді 15 тисяч. Гордієнко взяв із собою 8 тисяч. Під кінець березня він був на послуханні в гетьмана, а день пізніше — в короля. Карло дуже втішився, що хоробре запорозьке товариство приступило до спільної війни. На початку квітня склав він з гетьманом і кошовим дуже корисний для України договір. Українські землі, які будуть відібрані від Московщини (отже і Слобідська Україна), повинні стати незалежною державою під управою гетьмана. Король зобов'язався не замиритися з царем без участі представників від гетьмана і запорожців.

Мавши запорожців за союзників легко було Карлові нав'язати переговори з Туреччиною і татарами та наладити через Молдавію зв'язок з ген. Крассавом і королем Лещинським. Показалося однак, що не лиш безсилий король не може післати Карлові хоч частину свого війська, а й корпус ген. Крассава, у силі 8 тисяч вояків, не може рушитися з Польщі... Туреччина не рішилася на війну з царем, лиш татарський хан виявив охоту. Отже єдина поміч, яку дістав Карло за тих вісім місяців, що він пробув на Україні, були запорожці.

Навесні вирішив Карло не йти на Москву, лише спонукати царя до великої битви в Гетьманщині. З тою метою почав він облогу Полтави. Лишив час московській обсаді зміцнити укріплення слабкої твердині та вів облогу неагресивно. Цареві залежало на Полтаві, бо він боявся, щоб її упадок не спонукав турків і татар стати союзниками Карла. Тому

цар громадив своє військо щораз ближче Полтави. 17-го червня московська воєнна нарада під проводом царя вирішила звести для рятування тої твердині велику битву.

Того самого дня трапилася Карлові трагічна своїми наслідками пригода, найважча в усьому його житті. Він дістав рану — куля розтрощила йому п'яту. Шведські лікарі впевняли, що треба відтяти цілу стопу, щоб не кинулася гангрена, лиш один фельдшер, німець, заявив, що вистачить витяти розбиту кість п'яти. Він і зробив операцію. Загартований король ані не застогнав.

Одначе сильної гарячки він не міг поконати. Часто лежав без свідомости. Тим часом московська армія вся перейшла річку Ворскло і стала поблизу шведів. Надійшла пора вирішальної битви і Карло передав провід армію маршалові Реншільдowi, найталановитішому зі своїх генералів.

Цар мав перед битвою великий страх, тому держав своє військо, понад 40 тисяч вояків, у таборі, накопичене на малому просторі. Обезпечив табір сильними редутами, себто земляними укріпленнями. Хоча те цареве військо, що боролось 9 років раніш під Нарвою, було збираниною дикунів, як прирівняти до його армії під Полтавою, дисциплінованої, досвідченої в боях і під проводом ліпших командирів, усе ж і ця армія стояла під оглядом боездатности багато нижче від шведської.

Коли Карло одного разу оглядав з Реншільдом з горба московський табір, постав у нього плян битви: здобути з розмаху чотири найближчі редуту, спішно пробігти поміж рештою редут, уставитись перед московським табором і сильним наступом зіпхнути скупчену московську армію з високого берега у Ворскло. Щоб той плян удався, мусів бути виконаний блискавично, щоб москалі не мали часу вийти з табору та розвинути в бойову лінію. Реншільд прийняв той плян.

Генералам, зібраним ввечеря битви на воєнну раду, не пояснено того пляну в цілості, лиш його початкову фазу: здобуття чотирьох редут. Можливо, що Карло не виявляв генералам перед своїми битвами цілого пляну, але коли команду перебрав один з генералів, було це велике нещастя, що вони не знали пляну в цілості. Їхня поведінка під час битви, коли опинилися вже за редутами, виявила, що вони не знають, що повинні робити далі.

Кіннотою командував ген. Кройц, піхотою — ген. Левенгаупт. Шведи мали около 13 тисяч кінноти і всього 9 тисяч піхоти, та менше як 30 гармат. До битви Карло міг кинути всього 17-18 тисяч свого війська і трохи козаків, а решта війська була зайнята коло Полтави та в інших місцях.

Москалі мали 10 тисяч кінноти, понад 30 тисяч піхоти і 72 гармати. 18 тисяч шведів ішли проти понад 40-тисячної армії москалів, отже відношення сил не було для шведів гірше, як звичайно бувало в Карлових битвах.

ІХ

Ранком почався шведський наступ. Здобуто московські передові редуту, лише одна з них завзято боронилася. Коло неї застрягло, незгідно з пляном і без потреби, шість шведських куренів, себто третина всієї

шведської піхоти. З тих куренів, що пішли далі, частину повів Левенгавпт здобувати табір*). Кіннота під проводом ген. Кройца погналася за московською кіннотою.

Маршал Реншільд лютився. Післав наказ Левенгавптові і той почав вертатися. Кінноті подав знак, щоб негайно завертала і вона перервала свою погоню в дуже невідповідну хвилину, бо втікаюча кіннота Меншікова саме добігла до глибокого поперечного яру, де її чекала загибель. Поворот шведської кінноти врятував її.

Реншільд почав уставляти в бойову лаву кінноту і наспіваючу піхоту та втратив дорогий час, щоб заскочити москалів ще в таборі. Коли шведи були готові до наступу, москалі стояли вже перед своїм табором у бойовому порядку.

Шведська піхота була у силі 6 тисяч вояків, бо три тисячі, що залишилися здобувати редуту, попали там у неволю. Ця піхота кинулася в наступ проти вп'ятеро сильнішої московської. Московська піхота почала відступати, але московська кіннота під проводом Меншікова вдарила на шведську кінноту ззаду. Шведи, обернувшись, відбили атаку, однак тим часом московська піхота затрималася, набрала відваги і знову пішла в наступ. Рівночасно вдарила з боку піхота редут — і шведи почали спішно відступати. Так прогнали битву.

Під час відступу піхоти Карло упав між поранених і поляглих, бо його носії полягли. На його крик прибігли вояки, прибув і Левенгавпт і понесли його на ношах назад. Завій на його рані розвинувся, рана сильно кривавила, носії падали від рясних московських куль, але їх місце займали негайно інші.

За фронтом наказав Карло відступ до Дніпра. Піхотинців лишилося так мало, що їх усіх посаджено на коней.

Участь козаків у битві не була велика. Одна їх частина стояла на лівому крилі бойової лінії, а ті частини, що вели облогу Полтави, там задержалися і під час битви. Козаки були також обороною обозів і там відбили дві сильні московські атаки. По битві творили вони задню сторожу відступаючої армії.

Проводу серед відступаючих майже не було. Карло в гарячці, ледве притомний. Реншільд у неволі, а Левенгавпт зовсім пасивний. Аж над Дніпром подумав Карло, кудю йти далі: до татар у Крим, чи до турків у Бендери. Мазепа дораджував Бендери, бо звідтіль Карло міг легко переговорювати з турецькою владою. Карло дуже не хотів покидати армію, але не було ради. Команду передав Левенгавптові з наказом вести армію у Крим.

Запорожці дуже придалися при переправі через Дніпро. Вони негайно поробили сплави і роздобули в рибалок кілька човнів. Так переправилися Мазепа і Карло з усім оточенням і 1500 вояків. Кілька годин

*) Декотрі автори здогадуються, що причиною незгідного з пляном ведення піхоти була незгода між Левенгавптом і Реншільдом. Інші кажуть, що король, який держався тоді коло піхоти, сам порадив це Левенгавптові, побачивши, що плян заскочити москалів у таборі не вдался.

пізніше, вранці 30 червня, наспіла московська погоня — Меншіков із 9 тисячами кінноти. Шведів було 15 тисяч, але Левенгавпт замість побороти москалів — піддався їм. Ця незрозуміла, просто злочинна слабодушність була — як дехто з Карлових життєписців думає, — наслідком пригноблення і паніки, що поширилися серед шведських старшин не тільки з причин прогрі під Полтавою, а й тому, що король покинув армію. Вони мабуть лякалися майбутнього, бо не вірили татарам і боялися походу безводним степом серед літньої спеки.

Той учинок ген. Левенгавпта був неменшою катастрофою для Швеції і України, як програ під Полтавою. Карло лишився зовсім без війська. Йому вдалося було в Бендерах спонукати Туреччину до війни з Московією, але тому, що він уже не був її учасником, не мав ніякого впливу на її ведення. Раз турки були оточили царя з усім його військом, мали його в руках, могли вимогти від нього найбільші поступки, та не зробили цього, бо не мали політичних плянів. А з Карлом, що не мав армії, не рахувалися.

* * *

Карло пробув у Туреччині кілька років і аж під кінець 1714 р. вернувся на батьківщину. Там боролися шведські війська проти кількох ворогів. Московський цар прогнав шведську флоту зі східної частини Балтійського моря і зайняв шведські провінції. Данія вела війну проти Швеції. Прусія, і навіть Англія стали на боці ворогів Швеції. Август II-ий знову став у Польщі королем, а Лещинський опинився в Бендерах. У Швеції настала господарська криза і девальвація гроша. Її перевтома війною дійшла до крайніх меж.

Карло бори́кався з обставинами, та часи його перемог минули без вороття. В кінці 1718 року воював він у Норвегії проти Данії і загинув на 37 році життя при облозі одної твердині.

ВАЖЛИВІША ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ЦЬОГО НАРИСУ:

- 1) Борис Крупницький: *Hetman Mazepa und seine Zeit*. Leipzig 1942.
- 2) М. Андрусак: *Історія Козаччини*; частина 3 і 4, Мюнхен 1946 (цикло-стиль).
- 3) Otto Hainz: *König Karl XII.*, Berlin 1936.
- 4) H. Schilling: *Karl XII., Löwe aus Mitternacht*, Dresden 1935.
- 5) Gustavus Adlerfeld: *Military history of Charles XII*, translated into english, London 1740.
- 6) Ingvar Andersson: *A history of Sweden*. New York 1956.

Михайло МУХИН

БІЛЬШЕ СВІТЛА!

(Продовження, 7)

Драгоманов настирливо намагався спокусити Бучинського «українськістю» Гоголя. 4-го жовтня 1871 р. Драгоманов пише Бучинському про Гоголя таке:

»Він усюди zostався українцем по духу, виніс із собою з сім'ї українські чесні ідеали, а з пам'яті про старовину — порив до великого... Це плачевне діло, що вплив Гоголя на спеціально малоруську словесність показався меншим, ніж на великоруську... Дай Боже з вашої (себто галицької) молодіжи вийти наслідникові Гоголя, од котрого нам цуратись нічого, бо це один з найславніших українців і один з найдужчих поетів вєсєвітніх...«

Бучинський, натомість, виявляє подиву гідну здорову відпорність і ніяк не піддається драгоманівським принадуванню «великим українцем» Гоголем. На ці підлецування відповідає завжди дуже рішучо. В листі з 19 березня 1873 р. про Гоголя пише Драгоманову так:

»Микола Гоголь в наших очах — це вітка, що виросла на дереві привілейованої мови великоруської, серія писателів, що описують побут малоросійський, провінційний, а не мігши Таціта зробити літератором німецьким — я не стану реклямувати Гоголя для нашої словесности«.

Про цілу московську літературу Бучинський висловлюється дуже зневажливо. В чернетці до одного з його листів Драгоманову з 1872 р. знаходимо такі, незвичайно виразні його погляди:

»Нам обридло є тон сам, що чується з російських полемік і повістей, гумор видається хворобливим, мізантропійним, старечим і тим же мертвецьким, що видніє з безустих зубів скелета«.

В листі Драгоманову з 15 червня 1872 р. Бучинський з обуренням пише про гоголівського національного безголового «Тараса Бульбу» і тут же зазначає, що від гоголівських типів до героїв Шевченка — величезна віддаль: »Чого його Січ стояла, чого козаки кривавили голови під Дубном? Словом: кукли в порівнянні з Шевченком¹⁾«.

У величезнім листі до Бучинського, якого він писав кількома наворотами (лист цей має такі дати: 31 січня, 14 лютого, 4 березня 1872 р.), Драгоманов, висловивши безліч своїх «чудацьких думок», пересилає також і свій віршований архівір: »Пісню Київського слов'янина«, з якої наведемо кілька строф. Сама пісня — ганебна перерібка старої козацької пісні, що починається словами повними гідності і бойового завзяття:

»Гей, Перебийніс просить не много:
Сімсот козаків до бою.
Рубає мечем голову з плечей,
А решту топить водою...«

¹⁾ Листування Бучинського з Драгомановим, Л. 1910, стор. 42, 294, 207, 144.

Драгоманов з цієї старої, гордої української пісні зробив смиренну й підлу в своїй приниженості та рабській, овечій любові до лютих ворогів нашого народу, «пісню»:

»Гей, українець просить не много:
Волі для рідної мови!
Но не лишає він ко всій Руси
І к всім слов'янам любови.

Слов'янські землі! Наша Вкраїна
Середня сестра поміж вами:
Нікому неправди вона не вчинила
І правди бажа між сестрами.

З Північною Руссю не зломим союзу:
Ми з нею близнята по роду,
Ми віки ділили і радість і горе,
І вкупі вступаєм в свободу.

Ти русин Північний, один із всіх братів
Велике зложив государство;
Нехай же та сила послужить на поміч
Слабішим братам у слов'янстві.

Но став свою силу на вольній освіті,
Краєвій і людській свободі,
Не слухай совітів неважити душі
З'єдинених з тобою народів.

По волі чужії і рідні народи
Поручно з тобою ітимуть,
Устане на світ і литвин і естонець,
А лях в тобі брата обніметь».

Найулюбленішим аргументом сучасних оборонців культу Драгоманова є те, що, бачите, його ідеї, в дечому може трошечки розбіжні з сучасними українськими, були дуже типовими і цілком природними для свого, себто драгоманівського, часу. На превеликий жаль для них, так воно не було. Драгоманівські ідеї найменше відповідали настроям його сучасників; поміж своїх сучасників Драгоманов усе почував себе білим круком. Це серед нащадків він знайшов безліч невмирущих адораторів.

Для аматорів драгоманівщини можемо лише коротко подати такі дати: рік 1863 — **Чубинський** пише: **»Ще не вмерла Україна«**, рік 1866 — забутий нашими сучасниками поет середини минулого століття **Ксенофонт Климкович** пише в п'яті роковини смерті Тараса Шевченка:

»А нас слов'яне з світа зводять,
Ті загребуші москалі,
Що з неситими ляхами
За з'їжу руської землі
Гризуться... От які слов'яне...
Пождїть! — Прийде ще Божий суд
І час великої молитви:

Колись від Татар по Кавказ
Такий спровадим парастас,
Що внуки й правнуки згадають...
Хіба на світі мало нас,
Хіба ж і дух козачий згинув?
Хіба ж дарма співав Тарас?...
Ні! — ще не вмерла Україна!»

1872 року Драгоманов складає своє, як він сам висловлюється, віршилице — «Гей, українець просить не много», 1880 року Франко пише свій вірш «Не пора, не пора москалеві, ляхові служити». Ці наведені чотири дати — 1863, 1866, 1872, 1880 роки, — дуже близькі до себе, всі, можна сказати, хронологічно драгоманівські, але ані «Ще не вмерла Україна», ані «А нас слов'яни з світа зводять», ані «Не пора...» не мають у собі ні краплини драгоманівщини. Отже при чому тут доба сучасна Драгоманову? Вона тут рішуче ні причому: вона ще зовсім не драгоманівська, вона, якщо можна вжити вислів Юрія Липи, є ще цілком українською добою; драгоманівська, себто модерно-москвофільська доба прийшла значно пізніше. Отже не можна пояснювати всі вчинки Драгоманова й навіть виправдувати їх тим, що «бачите, тоді була така доба, тоді всі наші так думали» і т. п. Власне тоді ніхто ще не думав так, як Драгоманов — ані Чубинський, ані Климкович, ані Франко. Незнання, вражаюче незнання є справжньою причиною тріумфальної аргументації прихильників культу автора: «Гей, українець просить не много...»

* * *

Ще задовго перед тим, у 1848 році, отець Василь Подолинський, батько Михайла Подолинського, про якого ми двічі згадуємо в цій нашій праці, писав у своїй, виданій у Львові брошурі «Слово перестороги»:

«Так, ми українці й віримо сильно у воскресіння вільної незалежної України скоріше чи пізніше... Минув той час, коли ми вкупі вагалися виявити своє ім'я; нині українець виявляє його світові; ніщо не зможе спинити нас у загальних стремліннях Європи. Не замовкнемо, хіба Європа замовкне; всі хочемо бути вільні нарівні з іншими народами і тужимо за тим:

Бо як тяжко коникові
У дишлях ходити,
іще тяжче русинові
хоч кому служити».

У цих словах о. Василя Подолинського, влучно закінчених уривком з народної пісні, рівнож нема нічого драгоманівського, спорідненого з його гімном «Гей, українець просить не много...»²⁾.

Слід навести також кілька незнаних уступів з оцінок, що їх дав Франко «віршилищу» Драгоманова. В цих оцінках Франко незвичайно гострозоро вияснює справжню вартість віропідданчих супроти москалів

²⁾ Докладніше про о. В. Подолинського та його брошуру «Голос перестороги» див. у праці Василя Щурата: «На досвітку нової доби», Львів 1919, стор. 164.

та Москви декларацій Драгоманова. Отож простежимо трохи за висновками Франка.

Навівши з ославленої «Пісні» Драгоманова слова: «З Північною Руссю не зломим союзу, ми з нею близнята по роду, ми вкупі ділили і радість і горе, і вкупі вступаєм в свободу» — Франко додав від себе: «Підкреслюю останній рядок цієї строфи: »і вкупі вступаєм в свободу«, це було сказане без малого за п'ять літ перед указом 16. V. 1876 р. (про заборону українського друкованого слова, театру й пісні). В чудову свободу вступали українці з Північною Руссю»³).

»Як бачимо, Драгоманов зложив у тім віршованім політичнім трактаті справді своє ісповідання віри, навіть із такими характеристичними для нього зворотами, як »краєва і людська свобода«, термін, яким він ще й геть пізніше, в програмі »Вільної Спілки« силкувався не то транскрибувати, не то обминути ідею повної національної незалежності України. Не менш характеристична для Драгоманова була назва зараз на чолі апострофи до »русина московського«, що »ми не зломим з тобою союзу«, хоча той русин московський ніколи не вважав свої відносини до України якимсь союзом, і, значить, ніколи його не додержував»⁴).

»Драгоманов у своїм вірші старанно уникає всякого вислову, що міг би зраджувати якийсь »український сепаратизм« і для ухилення всякого непорозуміння говорить виразно про »краєву і людську свободу«, про те, що пізніше у »Вільній Спілці« було висловлене термінами »свобода личности і автономія областей«, з промовчанням автономії національностей і з перспективою, що одноцільна національна Україна розлетілась би на кілька »автономних« територій, де з різних припадкових причин український елемент мав би утруднену боротьбу за своє існування, тим більше, що абстрактний термін »свобода особи, мови, друку« і т. і. зовсім іще не дає інституцій, потрібних для культурного розвою на національнім ґрунті, а натомість дає тисячні способи сильнішому душити слабшого»⁵).

* * *

На це надхненне »Послання« москвофіла Драгоманова, що нарешті скинув маску і відкрив своє справжнє обличчя, певно не без вагань, про що свідчать відкладання висилки цього »Послання« віршами і прозою, Бучинський відповів Драгоманову листом 25 березня 1872 року. Цей лист, разом із чернеткою, займає в XIII-му томі Збірника Філологічної секції Наукового Т-ва ім. Шевченка, в яким уміщено листування Бучинського з Драгомановим, аж цілих 15 сторінок. В цьому листі Бучинського, між іншим, читасмо визнання того, що ще перед одержанням цієї драгоманівської сповіді йому, Бучинському, було не цілком по дорозі з Драгомановим:

»З ненависти проти теорій для теорій ухилився я донині на гостре з Вами гнати, думаючи, що диференції між поглядами Вашими і моїми не зрушать теорій, а по конкретних фактах залагоджу«.

³) І. Франко: »Михайло Старицький«, ЛНВ, 1902, травень, стор. 63.

⁴) Там же, стор. 60.

⁵) Там же, стор. 62-63.

Далі Бучинський переходить до розгляду проповідей Драгоманова:

»... Приступаю до «Пісні Київського слов'янина». Про клявзулі і застереження як: «но не лишає він ко всій Руси... любові», «просить волі» (у кого?), а вже про замішання «руси»-«руський», «близнята по роду» на взір різнообразіє (різноманітності) одного (?) — у нас ця програма не підняла б угору й на волю духа, так само, як паде нам з рук «Тарас Бульба» після ядерної поживи, що ми засмакували в Шевченка»⁶).

Читаючи ці ніким певно з належною увагою непрочитані листи забутих і занедбаних Навроцького, Бучинського, Кониського та інших кореспондентів Драгоманова, не можеш з дива вийти, які це справді українські гарні листи, які в них добрі й розумні українські думки і скільки чудесного вогненного українського почуття палає в листах цих давно забутих Україною людей; а головне: які в цих людей нормальні українські думки, нормальні і для свого і для нашого часу, для українського думання взагалі, а натомість які ж безконечно погані і думками і мовою, і всім чим хочете, листи Драгоманова, того «москаля-чарівника», що напосівся за всяку ціну підпорядкувати тих українців своїм хитрим московським планам. Так безмежно прикро стає, що тих людей ми не знаємо й хочеться відвідати їхні самотні й опущені могили та схилитися перед ними у спізнєній пошані («щоб скласти хоч пізні вінці...»).

Взяти хоч би й листи Бучинського. Як вони вражають українською свіжістю та щирістю поруч з ліберальною московською канцелярщиною Драгоманова. От, напр., уривок з листа Бучинського, писаного до Драгоманова з Відня 1 березня 1872 року:

»Та коли, щоб про краще річ вести, загостите Ви знов сюди, або, краще, до нас, до Галичини, та до Станиславова ось у мою хату. Боже, як хороше у своїм краю, чи в горіді чи на селі, чи взимі чи вліті. В Станиславові набіжуть хлопці до мене, ех, та й не погані, а голосу дзвінкого та очей блискучих та, ніде не дівши рум'янців, спосібні одушевитись усім красним і добрим. Читаємо смішне не без поваги, поважне не без жарту. Загаторимо, закуримо, аж хата весела. Тепер, як нездужав трохи і всі горівки перепив, а не помагало, вигнала мати на село провітритись. Оце збігав чорт зна за чим з рушницею, сам за ловця і собаку, ліси Олеськи й Товмацькі, та роздумував, не придумавши ніже одного зайця, про браманів... Та годі філософувати, як ніс відмерзає; а як вечоріло, то й хутенько тікав у село снігом та інесм убане, гарне зимовою красою тих лиць чорнобривих, зимою вибілених, морозом розових, то других, росохато прибраних інесем. От розбалакались, куме, та куди».

А ось ще з листа Бучинського з дня 24 листопада того ж року, де він пише про свою зустріч з сестрою Драгоманова, Оленою Пчілкою:

»Не забуду Вам, дорогий Михайле Петровичу, що познайомили мене з Вашою сестрою; і не стямився я, як пролетіла вона як зоря перед моїми очима. Бігцем облетіли ми город, магазини, галерії, балет і оперу, а як же непогода настала й вона занедужала трохи, то й сиділи ми в затишній кімнаті, краще гучної забави, та читали народні пісні, та розказували казок, та розкладали всілякі мозаїки, коралі й ґранати (мінерали всяких

⁶) Листування..., стор. 115-130.

кольорів, — ред.), то знов читали сентиментальні вірші Бетті Паолі, дивуючись».

А от хоч би й незвичайно барвиста характеристика тогочасних галицько-угорських москвофілів, утриманців попа російської амбасад у Відні, Раєвського, через якого московські рубрики рясним дощем котилися в кишені Наумовича, Фенцика, Гомичкова та інших Дідицьких:

«Общество »Русская Основа« рекрутоване душоубцями під Раєвським із галицьких ренегатів в ім'я конфузної руськості й дотичних фондів благотворительного Комітету»⁷⁾.

Хто бодай трохи ознайомлений з історією москвофільського ренегатства, той оцінить по заслугі смак і колір кожного слова в цій дотепній тираді Бучинського.

Під свіжим враженням від прочитання статті Драгоманова «Література великоруська, малоруська і галицька», Бучинський написав 17 березня 1873 р. дуже терпко, дотепно й гостро Драгоманову:

«Сюди залучу й замітки на статтю Вашу (переслану Навроцькому) з девізою: »Деструам ет едіфікабітис«^{*}), значить мабуть: я буду пороти, а ви — шити. Що Навроцький написавши мені лаконічно, що це девіза просто проти мене, ніяк не розберу, та тільки признаюсь: боюся (нур наррен фірхтен ніхтс^{**}), що коли ця девіза означає нігілізм, то є не аналізу, а вражду до всього, що є традиційне, то не буде з неї ефекту на уми для того, що в нас традиційних поглядів на літературу й політику майже немає, як книжки головніші Квітки, М. Вовчка, Куліша тільки й по імені знаються».

Так само вороже, як і Бучинський, ставився до драгоманівського москвофільства й ще менше від Бучинського знаний Михайло Подолинський, не раз згадуваний у цій нашій праці. В одному з листів Подолинського до Бучинського знаходимо таку цікаву згадку про його невдоволення драгоманівським русофільством, виявлене в розмові з свояком Драгоманова, Косачем, при переїзді Галичиною родини Косачів влітку 1872 року. Отож Подолинський писав:

«... Пізнав я нашого чоловіка (Косача), київського студента з 1863 року, який невдоволений »Правдою«, що дуже безбарвна. На мою замітку, що ми, слухаючи українців, не знаємо, чого держатись, що одні бояться нашого гайдамацтва, другим же ми зам'якенькі, і що власне Михайло Петрович (Драгоманов) винен більше, ніж хто другий в поміркованості »Правди« дотно Росії, — він не знав, що одвічати, а сказав попросту: »Ви Михайла Петровича не поняли«. Я, не задумуючись довго, сказав, що... Михайло Петрович у нас уходить за противника всякого різкого виступу проти Москви, но (Косач) не одвічав мені і обернув мову на інший предмет»⁸⁾.

⁷⁾ З листа Бучинського 25 січня 1872 р.

^{*}) »Я руйную, а ви направлятимете« (по-латині).

^{**}) »Лише дурні нічого не бояться« (по-німецьки).

⁸⁾ З листа М. Подолинського Бучинському 1872 р. (Галичина й Україна в їх взаємному листуванні, К., 1930, стор. 487-488).

Влітку 1876 року, вже по розриві з ініціатором модерного москов'яництва, Бучинський писав Олені Косачевій-Пчілці про Драгоманова і про себе:

»З братом давно не переписуюся, бо зараз мені ясно стало, що не інтересна йому переписка з партикуляристом«.

Це останнє слово має означати: націоналістом, сепаратистом, мазепинцем. Але пізніше Бучинський ще раз був примушений звернутися до Драгоманова. 11 червня 1877 р. післав він Драгоманову з Відня телеграму, відразу по львівських арештах Павлика, Франка та інших знайомих Драгоманова, арештах, спричинених, висловлюючись стримано, необережністю Драгоманова. Арешти ті бо сталися наслідком того, що свої листи до львов'ян Драгоманов передавав дуже підозрілим поляком Котурніцьким (Кобилянським); а листи ці, недоручені по призначенню Павликові та іншим, австро-польська поліція знайшла при Котурніцьким під час його арешту. Телеграма Бучинського Драгоманову була коротка: »Не пиши до Львова. Зле«. На телеграмі підпис: Мелітон Красноставський.

* * *

Коли мова про львівський процес у 1878 році, що приніс із собою розгром значної частини тогочасного українського життя в Галичині, ряд тяжких для невідгодованої генерації судових вироків і, коротко, припинення й параліч українського руху на добрих три роки, як пізніше про це зазначав Франко, — то дамо тій справі слово відповідним дослідникам:

»Коли говоримо про сам процес, то викликала його, без сумніву, необережність Драгоманова, що віддав свого листа з дня 25. V. 1877 р., призначеного для Павлика, в руки Котурніцького. Цей лист перехопила в нього поліція. Нитка по нитці й судові власті дійшли до клубка, при чім посипалися арешти наліво й направо, мов з »рога обильности«. Цей лист, писаний необережно, міг викликати в судових колах підозріння, яких висловом був акт обвинувачення. Як би Драгоманов був вислав листа просто на адресу Павлика, Мандичевського або Франка, до процесу не дійшло б«⁹).

Студинський пише також: »Неясною була в цілій справі роля Котурніцького. Він приїхав до Львова дня 31. V. 1877 р., мав виїздити звідси 10. VI., привіз із собою листи від Драгоманова для Мандичевського й Павлика, зглядно Франка, а одначе не зійшовся з ними, не передав їм листів. Обидва листи, як відомо, забрала львівська поліція дня 9. VI. рано, на день перед наміреним виїздом Котурніцького. Мимохіть родяться підозріння, що Котурніцький вже тоді грав дуже неясну ролю«¹⁰).

Франко у життєписі Остапа Терлецького пише ще докладніше про Котурніцького й ще виразніше натякає на можливість дуже подвійної ролі цього висланця Драгоманова:

»Цікаво, що польський часопис не знаходив досить »слуф потемпення несуменносці женеvського спортсмена соціалізму«, а не пробував застано-

⁹) Кирило Студинський: »Франко в соц. процесі 1878 р.«, Україна, 1926, VI, стор. 112-113.

¹⁰) Там же, стор. 75.

витися над ролею, яку в цілیم процесі відіграв польський конспіратор Котурніцкій. Ця роля вже тоді була декому неясна. Які були відносини між Котурніцкім і Драгомановом, я не знаю; пізніше в своїх листах до мене Драгоманов ніколи не згадував. А Котурніцкій, відсидівши 3 місяці, на які був засуджений у Львові, був видалений із границь Австрії, з заборонаю вертатися сюди колинебудь назад. Та проте вже 1879 року ми бачили його у Львові, де у ту пору бачив його й комісар поліції, що арештував його в 1877 році, та проте цим разом його не арештовано. Пізніше він приїжджав іще кілька разів до Львова, де в 1884 році видав навіть під псевдонімом «Міхалко» окремою брошурою кілька віршів українською мовою й латинкою, навіяних дружніми розмовами з одеськими українофілами. На що потрібна була йому ця брошура й куди поділось її видання, яке мабуть зовсім не було пущене в продаж, цього я не знаю. В 1885 чи 1886 році Котурніцкій вже під новою назвою Борковскі виступав у варшавському «Глосе» з просторою статтею про польсько-руську колонію Адамполь, положену недалеко Скутари на березі Малої Азії. В тім самім часі він прислав мені з Кракова свою статтю «Міцкевіч і Пушкін», що була надрукована в «Новей реформс» і відбита окремою брошурою і де протестовано проти угодних поглядів Спасовича. Ще пізніше я довідався, що Котурніцкій-Борковскій за порученням котрогось російського міністра дістав при якійсь залізниці посаду, яку ми назвали б синекурою — прочитувати газети й закреслювати в них усе, що пишуть про цю залізницю та її управу¹¹⁾.

І. Франко, на жаль, не подає року, коли польсько-московський провокатор, пан Котурніцкі, дістався на теплу синекуру в російськім міністерстві залізниць. Якщо це сталося перед 1889 роком, то не виключене, що Котурніцкі одержав згадане тепле місце за посередництвом наставника й духового батька Драгоманова, Строніна, який в російськім міністерстві залізниць був членом ради міністерства та правним його до-радником.

І. Франко у своїй автобіографії, вміщеній у збірнику «В поті чола», писав про наслідки процесу в 1877 році для нього так:

»Безтолковий процес, який упав на мене, як серед вулиці цегла на голову — був для мене страшною і тяжкою пробою. Дев'ять місяців, пробутих у тюрмі, були для мене тортурою. Мене трактовано як звичайного злодія... Та не сама тюрма була для мене найтяжчою пробою. Засуд кримінального суду, а особливо те, що я опісля застав на світі — сто разів тяжчий і несправедливіший засуд цілої суспільности, кинений на нас, страшно болів мене. Мене викинено з «Просвіти», заборонено приходити на «Бесіду», а люди зо старших, які хотіли мати зо мною яке-небудь діло, видались (бачились) зі мною тільки — в секреті, що мене ще дужче пригнічувало«.

* * *

Слід співставити те, що Драгоманов писав у тих роках, скажемо, Бучинському, з тим, що він писав у своїх публікаціях і листах хоч би до своїх приятелів-москалів чи змосковщених українців.

¹¹⁾ І. Франко: «Остап Терлецький», спомини. Зап. Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка, том 50.

У своїй, виданій у Відні першій еміграційній брошурі Драгоманов писав такі вірнопідданчі супроти т. зв. «всеросійства» заяви, як нижче наведена:

«Що ж торкається так званого малоросійського «козакофільства», стремління відновити Гетьманщину і державного малоросійського сепаратизму, одним словом — «мазепинського українофільства», як висловлюються деякі високопоставлені особи, то про це може бути мова лише з боку людей або поверхово знайомих із справою, або явно злонамірених брехунів. Цілком природна і дуже цікавим способом виявлена років 30-40 тому ідеалізація козацтва й гетьманщини і стремління надати «державно-правний» історичний характер природному малоруському сепаратизмові, — пам'ятником чого служать Історія Русів псевдо-Кониського і деякі, хоч зовсім неосновні твори Шевченка, — тепер річ остаточно пережита усіма освіченими малоросами»¹²).

В тій самій своїй першій еміграційній брошурі Драгоманов писав також ще такі несотворенні речі:

«Українофільство є провідник і органічного панрусизму, поскільки наша Малоросія-Україна органічно зв'язана з Великоросією»¹³).

До речі, слід нагадати при тій брошурі Драгоманова давніше нами вже наведені заяви-протести Михальчука проти «общерусских» виступів Драгоманова в перші місяці його перебування на еміграції.

Редакторів-видавців «Вестника Європи», проф. Стасюлевичеві, що в 1870-76 роках друкував дуже багато російських писань Драгоманова на сторінках цього свого петербурзького щомісячника, писав Драгоманов, між іншим, таке:

«З часом, коли Черленна Русь повернеться під крила рідного орла, згадають і нас з Вами».

Це було наведено і в інших листах Драгоманова до Стасюлевича в V-му томі оголошеного проф. Лемке архіву Стасюлевича п. з. «Стасюлевич і сво савременнікі» (С. Петербург, 1913, стор. 194-213).

В тих самих листах знаходимо такі драгоманівські перлини на адресу українського руху, як «гідра українофільства». Що це власне має означати? Чи це мають бути лише «язикові помилки»? Чи ці вирази свідчать про якісь глибші настрої Драгоманова, який саме в цих листах прозраджує свою валленродівську істоту, звичайно так дбайливо приховану?

В цих висловах він цілковито, стовідсотково зливається із «словесністю» найзвичайніших україножерних гієн із фахово протиукраїнських органів старої імператорської Росії, як «Кієвлянін» з його незабутніми Юзефовичами та Шульгіними чи «Новое время» з його шефом Ал. Суворіном, до речі — приятелем самого Драгоманова. Чи не був, зрештою, цей самий загадковий і таємничий Драгоманов лише свого роду удосконаленим Юзефовичем, завданням якого було знищити український народ не нездарними татарськими наскоками ззовні, а розсадити, розкласти душу народу хитрою візантійською систематичною підривною працею зсередини?

На листування Драгоманова зі Стасюлевичем мали б бути звернути увагу ще під час оголошення цього листування 1913 року, був ще час

¹²) Драгоманов: «По вопросу о малорусской литературе», В., 1876, стор. IX.

¹³) Там же, стор. 47-48.

перед грізними подіями світової війни вирівняти український національний фронт, викинувши завчасу зогнилу драгоманівщину з корабля сучасності, проявити ідейну атмосферу, як любили висловлюватися передвоєнні інтелігенти. Але навіть оголошення листів до Стасюлевіча не принесло жодного прояснення. Рецензували цю видатну появу в українській пресі такі рецензенти, які були по самі вуха особисто втягнені до драгоманівської гри чи змови, а противники драгоманівщини, самостійники, занадто вичерпувалися в нерівнім бою з переважаючими силами драгоманівсько-опортуністичної преси, значно багатшою і впливовішою від самостійницької, тому й не забралися своєчасно до цих вельми проречистих листів.

Крім листів Драгоманова до свого петербурзького шефа, проф. Михайла Матвієвича Стасюлевіча, та його брошури «По вопросу о малорусской литературе», належить при тій нагоді пильно пригадати собі, що писав у своїй автобіографічній записці, зокрема в післяслові до неї, знаний український мовознавець Кость Михальчук про «всеросійський» характер діяльності Драгоманова в перші місяці по виїзді на еміграцію. Слід згадати, що замість негайно братися до заснування українського політичного журналу-двотижневика, як то доручила була йому Київська Стара Громада, Драгоманов у перших місяцях свого перебування за кордоном виступав у стасюлевічівським «Вестнику Європи» із статтями, в яких аж занадто посувався у своїх «ліквідаційних» щодо української національно-визвольної програми планах.

Нарешті слід вияснити, як саме ставився Київ до тогочасної продукції Драгоманова.

У спогадах найстаршої доньки проф. Володимира Антоновича, Ірини, знаходимо виразне освітлення негативного становища киян супроти драгоманівської тактики. Ірина Антоновичівна пише про ситуацію в Києві по виїзді Драгоманова такими словами:

«Гірше повелася справа, коли появились за кордоном брошури Драгоманова: «Як наша земля стала ненашою», «Туркі внутренніє і внешніє» і журнал «Громада»... Київська Громада була збентежена появлением брошур. У переднім слові до «Громади» Драгоманов під враженням анархістів-федералістів завів на власну руку їх програмові ідеї також у програму «Громади», всі дальші його статті та окремі брошури також наскрізь були перейняті соціалістичними ідеями. Вони викликали в колах (київських) громадян велике незадоволення. Пам'ятаю, скільки нервувався та хвилювався батько, читаючи всі ті публікації, скільки посилав докорів на адресу Драгоманова й часом дуже гостро висловлювався проти його політики. Аналогічні погляди висловлювались і багатьма іншими членами Київської Громади. Тільки група М. Лисенка співчувала Драгоманову і це викликало в Громаді гострі суперечки¹⁴⁾.

(Далі буде)

¹⁴⁾ Україна, 1926, кн. 4, стор. 130-131.

Григорій ВАСЬКОВИЧ

ІДЕЯ ШАРОВОЇ ПОБУДОВИ ПСИХІКИ

ВСТУП

Термінологічні зауваження до поняття шар і шаровість

Основні проблеми, зв'язані з концепцією шарового поділу психіки можна в загальному звести до двох питань. Перше з них стосується до справи виникнення і розвитку психологічних теорій шаровості, а друге — охоплює структурну аналізу психічних явищ особи на основі шарового поділу. Приступаючи до висвітлення тих питань, потрібно, насамперед, окреслити саме слово «шар», яке в цьому випадку є центральним і виступає в такому значенні, в якому німецька онтологія і психологія вживає слова «шіхте». Слово «шіхте» дуже широко вживається в німецькій мові. Наприклад, ним означається певний час праці, що тягнеться від однієї зміни робітників до другої при гірничих або фабричних роботах. Далі, його вживається для означення різних верств народу, як панівна, робітнича, або селянська верства. В геології вживається «шіхте» для окреслення поодиноких верств земної кори. Звідти перейшло воно, в першу чергу, до біологічних наук, а потім здобуло собі громадянство в новій онтології і психології.

Українське слово «шар» не так часто вживається як німецьке «шіхте», бо крім нього ми користуємося словом верства, але все таки, вживаючи його в онтологічному і психологічному значенні доводиться звернути увагу на деякі зв'язані з ним суттєві моменти. Перш за все, нам здається, що в українській мові слово шар значно більше підходить для онтологічного окреслення властивостей буття і для психологічного окреслення властивостей психіки, ніж слово верства. Шар не мусить обов'язково означати, що якийсь один рід дійсності мав би лежати на іншому. Це слово може, і в цьому випадку має окреслювати якісні і категоріяльні різниці поодиноких засягів дійсності та їхнє ієрархічне взаємовідношення. Взагалі онтологічних і психологічних шарів не можна порівнювати з будь-якими матеріяльними шарами чи верствами тому, що вони не випадково і не механічно наложені одні на другі, вони також не всі простірні, а виникають якимсь недослідженим досі способом одні з одних. Саме ці наведені мотиви зумовили наше прийняття терміну шар, за проф. Кульчицьким, з нарису «структурної психології», де його перший раз в українській мові вживається в значенні філософічного і психологічного понять.

Це зауваження, що стосується, як бачимо, не тільки до належного розуміння слова «шар», але також до розуміння самих онтологічних і

психологічних шарів необхідне тому, що в онтологічних працях Н. Гартмана, а також у психологічних шарових теоріях вживаються не зовсім вдалі і двозначні назви, як «нижчі» і «вищі» шари, ніби вони, ці шари, лежать одні на других. Справді ці назви вжиті умовно з огляду на те, що їх тяжко замінити іншими, але, на нашу думку, саме тому потрібно докладніше окреслити їхнє значення. Коли, напр., взяти до уваги онтологічні шари, то тут «нижчими» шарами буття треба вважати ті, які існували раніше і є основою для інших, а крім того можна про них думати як про нижчі тому, що ті давніші шари не такі складні для нашого пізнання, як пізніші. Матеріальність для нас значно простіша і більш приступна для наукових дослідів, ніж нерозтяжна психічність і духовість, хоч з другого боку про властиву суть матерії так само нічого не знаємо, як про властиву суть психіки й інших шарів буття. Подібно стоїть справа також і з психічними шарами. В цьому випадку можна говорити про шаровість в розумінні відрізнєння одних функцій і переживань від інших, при чому до нижчих шарів будуть належати такі психічні функції і переживання, які існують, і несвідомо проявляються в кожному живому організмі. А вищими шарами являється та частина психіки, яка свідомо бере участь у перебігу психічних процесів у дозрілому, нормальному організмі людини. — Лише так розуміючи окреслення слова і поняття шар можна ясніше розуміти шаровість в онтологічному і психологічному значенні, не потребуючи робити жодних аналогій з будь-якими матеріальними верствами, без огляду на те, чи маємо на увазі шаровість цілого буття чи окремих творів і видів його.

І. ВИНИКНЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ШАРОВИХ ТЕОРІЙ

1. Онтологічна шарова теорія Ніколая Гартмана

Не маємо на меті основно опрацювати проблему історичного розвитку шарових теорій. Для цього питання, в сучасну пору, потрібна вже ширша від нашої наукова студія, не зважаючи на те, що теорії шаровості в ширшому масштабі почали кристалізуватися відносно недавно. Зрештою, не сам історичний розвиток є найважливішим у питанні про шаровий поділ психіки, бо в першу чергу тут виникає важлива проблема іншого порядку, а саме: **чи можна говорити про шаровість психіки взагалі і в чому ця шаровість полягає.** Однак оминати цілком, не обговорюючи, розвиток шарових теорій теж не можна, бо тоді ці теорії не були б належно зрозумілими. Тому перед навітленням основних психологічних шарових теорій і перед структурною аналізою психічних явищ ми хочемо все таки розглянути важливіші джерела, які в загальному могли б спричинитися до виникнення цих теорій.

Вже на самому вступі доводиться ствердити, що цей новий підхід, при допомозі якого поодинокі дослідники стараються впорядкувати психічні явища за принципом шаровості — аналогічний до підходу Н. Гартмана, яким він користується при онтологічних дослідях реальної дій-

ности. Тут, одначе, справа не лише в самій аналогії цих теорій, але насамперед у тому, що новий спосіб представлення шаровості в психології перенесений, великою мірою, з онтологічних творів Гартмана. Ця думка не є голословною і її можна підтвердити відповідними фактами, які зможуть нас упевнити, що саме Гартман спричинився до нового оформлення і зміцнення шарового психологічного підходу при сучасних дослідах людської психіки. Таким доказом може бути, поперше, той факт, що основно опрацьовані психологічні теорії шаровості з'явилися пізніше від ново-онтологічних. Вони ясно і обширно представлені щойно від 1935 року¹⁾, тоді як онтологічна теорія Гартмана була вже досить широко опрацьована ще в 1926 році²⁾, і від того часу дотепер є постійно розроблювана по різних його творах. Подруге, автори³⁾ шарового поділу психіки покликаються, звичайно, в своїх працях на теорію Гартмана і на його шарові закони, як на своєрідний класичний приклад, а Тіле виразно підкреслює, що для його думок про шаровість психіки була міродайною, перш за все, онтологічна теорія Гартмана⁴⁾.

Очевидно, що поодинокі автори психологічної шарової концепції мають оригінальний підхід і подають власні мотиви до своїх теорій. Але сам спосіб модерного представлення психічної шаровості все таки перейнятий від Гартмана. Тому, ми вважаємо, що Гартман зовсім не перебільшує значення своєї онтологічної шарової структури для інших наук, якщо пише 1943 року, що «шарова теорія стала майже спільним добром у сьогодишній німецькій філософії і навіть не тільки там, де вона вперше була опрацьована, — бо не лише наука про буття ґрунтується на такій теорії, а також деякі специфічні ділянки, як напр., психологія і антропологія прийняли цю теорію і розробляють її далі, поширюючи на соціологію і філософію історії»⁵⁾. Як конкретний приклад подає Гартман працю Ротгакера про «шари особовості». Подібно як Гартман пише також Гаймзет ще в 1939 році, що «наука про шаровість людської особовості й психіки спричинена загальною шаровою наукою Гартмана»⁶⁾. Гаймзет покликається на праці Гофмана і Ротгакера.

Сама теорія Гартмана важлива для нас, одначе, не лише з тієї причини, що вона стала зразком для інших модерних шарових теорій, зокрема для теорій про шаровість психіки. Її значення сягає далі. Насамперед праці Гартмана вказують на потребу критичного розгляду різ-

1) Першою психологічною теорією шаровості, представленою зовсім ясно і обширно, є праця Гофмана. Prof. Dr. Herm. F. Hoffmann, *Die Schichttheorie*, Stuttgart, 1935.

2) Nicolai Hartmann, *Kategoriale Gesetze*, *Philosophischer Anzeiger* I. Jahrgang, II. Halbband 1926.

3) Такими авторами, які покликаються на шарові закони Гартмана є власне наведений тут N. F. Hoffmann, E. Rothacker, Philipp Lersch u. R. Thiele.

4) Rudolf Thiele, *Person und Character*, Leipzig 1940. S. 13.

5) Nicolai Hartmann, *Die Anfänge des Schichtungsgedankens in der alten Philosophie*. Abhandlung der preussischen Akademie der Wissenschaft, 1943, Nr. 3, S. 3.

6) Heinz Heimsoeth, *Zur Ontologie der Realitätschichten in der französischen Philosophie*, *Blätter für Deutsche Philosophie*, Bd. 13, Heft 3, 1939. S. 256.

них філософічних систем з точки зору шаровості буття для того, щоб усунути старі помилкові філософічні засновки, на які спирається матеріалізм, спіритуалізм, телеологія та інші гіпотези, і які немалу роль відігравали також у психології. Крім того Гартман у своїй концепції вказує нові шляхи для наукових дослідів реальної дійсності, а тому що психічність у своєму існуванні не виступає самостійно, бо обумовлена іншими шарами дійсності, то теорія Гартмана стосується також безпосередньо до психічності. В психології вона кидає нове світло на відношення психічності до інших шарів дійсності, особливо до органічності і до духовості і саме для кращого розуміння цього відношення, а також для яснішого погляду на засадничі властивості, спільні онтологічним і психологічним шаровим теоріям, потрібно коротко представити шарову структуру буття, розроблену Гартманом у його численних творах.

Н. Гартман

Нова онтологія⁷⁾, опрацьована Гартманом, не ставить питання про саму суть буття, так як це робила стара онтологія, вона тільки старається досягнути основних окреслень реальних відношень дійсності через шаровий поділ і категоріяльну аналізу. Гартман у своїх працях вказує власне питомі властивості реального буття, при чому під реальним буттям він розуміє цілу дійсність, що складається не тільки з матеріальності й органічності, а також із психічності і духовості. Він пише, що реальності не можна утотожнювати з матеріальністю, бо тоді треба було б прийняти людську долю й історичні події за нереальні. З усього реального буття вирізняє Гартман чотири шари дійсності, існування яких проявляється за властивими для кожного шару закономірностями. Ці чотири шари дійсності, себто — **матеріальність, органічність, психічність і духовість** вміщують у собі всю різnorodність реального світу, при чому між цими поодинокими шарами не можна ставити різких меж, бо вони витворені одні з одних і взаємно пов'язані, а їхня різниця залежить тільки від своєрідності категорій окремих шарів, які власне своєю різnorodністю витворюють шарові різниці. Шаровість не стосується виключно до цілого буття, також і поодинокі твори природи підлягають під шаровий поділ. Різnorodні твори нашого світу, залежно від своєї якості, мають в собі одночасно кілька шарів, тому що вони не є гомогенними витворами окремих, однорідних шарів дійсності.

При шаровім поділі реального буття цікаве те, що цей поділ відповідає і покривається з поділом поодиноких наук, які займаються досліджуванням окремих явищ буття. Цей факт, очевидно, сильно підтверджує слушність підходу Гартмана при досліджуванні цілої реальної дійсності, тому що поодинокі науки, які витворювалися послідовно протягом довгих літ, мусіли, як бачимо, обмежити свою працю до однорідних явищ буття. В процесі дослідів виявилось, що до неорганічної природи можна застосувати сталі закони, обчислюючи її при допомозі математики, а вже біологію і психіку треба досліджувати зовсім іншим способом,

⁷⁾ Опрацьовано на основі такого твору Н. Гартмана: Nicolai Hartmann, *Neue Wege der Ontologie, Systematische Philosophie*, Stuttgart u. Berlin, 1942.

так як до духових наук мусять бути вжиті також інші методи, щоб дослідити належно довголітні й сучасні здобутки людського духу. При досліді поодиноких явищ окремі науки не орієнтувалися на якісь метафізичні конструкції буття, пристосовуючи до тих конструкцій свою працю, а намагалися з допомогою найбільш відповідних засобів досліджувати своєрідні властивості окремих явищ і, власне, завдяки цьому, маємо сьогодні більш або менш всебічне розроблення поодиноких питань з різних ділянок дійсності.

Міродайними онтологічними критеріями, з допомогою яких Гартман хоче досягнути і правдиве окреслення реальної дійсності, є категорії буття, які мають характер загальних конститутивних принципів, що означають притаманні властивості буття. Цим категоріям мусять підлягати в дальших дослідіх всякі спеціальні окреслення дійсності. Категорії завжди були основними ознаками буття для кожної онтології, але Гартман вказує на різницю між давнішими і новішими категоріями, яка полягає в тому, що категорії нової онтології не досягнені ані при допомозі дедукції, ані з формальної таблиці осудів. Вони є впливом аналізу всіх реальних предметів буття і їх відношень між собою через ступневі і властиві спостереження та досліді, при чому досягнені категорії потрібно постійно перевірявати й корегувати, тому що не маємо абсолютного критерія правди, який був би мірилом незаперечної правдивості досягнених категорій. Як бачимо, категорії є тим допоміжним засобом, при допомозі якого нова онтологія хоче досягнути два завдання: поперше, хоче досягнути основні означення окремих шарів, а, подруге, хоче встановити взаємівідношення поодиноких шарів між собою.

Обидва завдання, що їх старається досягнути нова онтологія, не можна опрацьовувати окремо і незалежно одне від одного, а якраз спільно й одночасно — з огляду на те, що взаємозв'язки і граничні відношення шарів вдається окреслити лише через окреслювання міжкатегоріяльних відношень окремо-шарових категорій, досягаючи тим способом формулювання основних властивостей суттєвих ознак поодиноких шарів.

Так, аналізуючи шарові категорії притаманні шарам реальної дійсності, Гартман звертає увагу насамперед на те, що декотрі категорії спільні для всіх шарів, надаючи таким способом кожному шарові однотайний характер основних ознак, що в своєму наслідку спричиняються до своєрідної єдності світу. Такими спільними основними категоріями є, між іншим, єдність і різноманітність, згідність і суперечність, елемент і цілість, форма й матерія, внутрішність і зовнішність. Із квалітативних основних категорій належить сюди ідентичність і різність, загальність і індивідуальність, а з модальних — можливість, дійсність, необхідність і їх негативні суперечності.

Наведені тут основні категорії є особливо важливими при досліді дійсності тому, що від них залежить, поперше, зв'язок поодиноких шарів буття між собою через рівнорядність певних ознак, поширених на всі шари, а, подруге, на основних категоріях можна належно досліджувати умовини і властивості переходу даних категорій від одних шарів до других. Тут потрібно підкреслити ще той факт, що кожна з цих основних

категорій при своєму переході від шару до шару підлягає певній зміні, так що, напр., єдність є іншою в неорганічних тілах, іншою в організмі, а ще іншою в свідомості при постійному переході психічних переживань. Також іншою є єдність одної людини при її різнорідній діяльності, а ще іншою є вона як єдність народу чи держави. Подібно як з єдністю, стоїть справа теж і з іншими основними категоріями.

Крім основних категорій, поодинокі шари мають ще власні, своєрідні категорії, які є типовими ознаками даних шарів. Цей другий рід категорій названо шаровими категоріями для відрізнєння від основних. Для матеріальності такими категоріями є простір і час, процес і стан, субстанціональність і причиновість, взаємодія, динамічна спаяність і динамічна рівновага. Властивими і своєрідними категоріями органічності є органічна спаяність, пристосованість організму, переміна матерії, саморегуляція, саморозмножування, задержання роду і родові відміни. Психічність має такі категорії, як психічний акт і зміст, свідомість і несвідомість, приємність і неприємність, а для духовості є притаманні, між іншими, свобода, вартість, особовість, творча думка й ін. Всі шарові категорії можна поділити на дві групи, тому що одні з них поширюються із свого шару на інші вищі шари буття, напр., час, процес і причиновість поширені з матеріального шару на всі чотири шари дійсності, подібно як поширюються всі основні категорії, тоді як друга група цих шарових категорій приналежна виключно тільки одному з чотирьох шарів і поза даний шар не розпростірюється.

Займаючись аналізом і окресленням поодиноких шарів буття і їх взаємовідношень між собою, Гартман установляє, на основі цієї аналізи, загальноважливі закони реального світу, з яких головною групою є п'ять шарових законів. — Перший шаровий закон підкреслює той факт, що перехід шарових категорій з одного шару до другого однобічний і спрямований »знизу« »вгору«, себто категорії нижчих шарів можуть переходити у вищі шари, але вже категорії горішніх шарів у долішні не переходять. — Другий закон є певною мірою обмеженням першого з огляду на те, що частина категорій нижчих шарів обмежена в переході до вищих шарів, перериваючи своє поширення на одній із середніх міжшарових меж. Обмежений перехід шарових категорій спричинений різницею між шарами. Ця різниця зазначена тим, що органічність переформована з нижчого шару, матеріального, а психічність є вже надбудовою органічності, а не переформованою з неї, подібно до того, як духовість є надбудовою психічності і саме там, де виступає межа між переформованими і надбудованими шарами, там також настає обмеження переходу категорій. Добрим прикладом такого обмеження може бути категорія простору, яка обіймає своїм засягом тільки матеріальність і органічність, а до психічності й духовості зовсім не стосується. До обмеження переходу категорій спричиняється ще також різниця між особовим і об'єктивним духом, не зважаючи на те, що вони виступають у надбудованих шарах. Ця різниця полягає в тому, що особовий дух є витвором свідомості, а об'єктивний дух не має такої понадособової свідомості і опирається на психічності, як на своєрідній основі.

Третій шаровий закон Гартмана каже, що, крім обмеження, перехідні шарові категорії, які поширюються в горішні шари не лишаються такими, як є в нижчих шарах, а підлягають зміні. А ще один з цих законів — четвертий, твердить, що особливість вищих шарів жодною мірою не спричинена переходом категорій знизу вгору, а полягає на нових категоріях, які знаходяться у вищих шарах. В органічності, наприклад, таким категоріальним «новумом» є переміна матерії, саморегуляція, саморозмножування і ін., і від цих нових категорій залежить власне особливість даного шару, в якому вони виступають. Крім того, від категоріального «новуму» залежить також зміна інших категорій, що перейшли знизу в горішній шар, про що власне говорить третій закон.

Врешті, п'ятий шаровий закон вказує на ту обставину, що нові категорії, які великою кількістю знаходяться в якомусь окремому шарі, відділяють поодинокі шари між собою і це відділення є характеристичним феноменом шарових відступів. Однак шарові відступи не слід розуміти як якісь щілини між шарами, а тільки так, що через появу нових категорій кожен вищий шар має якісно іншу структуру від шару нижчого. В основі такого шарового відношення лежить особлива категоріальна законність, яку Гартман окреслює як групу законів когеренції, тому що вони стосуються до зв'язку шарових категорій. Ці закони когеренції говорять, що: 1) категорії одного шару дійсності творять замкнену цілість і не детермінують своїх шарів поодинокі, а лиш громадні, всі разом, 2) вони злучають одні одних також змістово, так що де виступає одна категорія, там обов'язково мусить знаходитися також інша. — Категоріальний зв'язок не розпростірюється поза межі окремого шару, і якщо деякі категорії переходять у вищий шар, то тоді вони вступають у вищу шарову когеренцію, яка в новому шарі змінена, інша, і яка впливає на відділення одних шарів від других.

Осягнення цих шарових і категоріальних законів реального світу було можливе лише через визначення притаманних властивостей поодиноких категорій, які, не маючи окремого буття побіч конкретних шарів, вказують на взаємовідношення самих шарів. Крім цих шарових законів Гартман опрацював також закони депенденції, що оперті на шарових законах і окреслюють відношення залежності й самостійності в шаровій побудові. В загальному існують два роди залежності вищих шарів від нижчих. Одна залежність полягає в тому, що органічність є перетвореною з матеріальності, отже тим самим залежна від неї, а друга залежність спричинена тією обставиною, що без нижчих шарів буття не може бути вищих. Ця друга залежність обіймає в собі також відношення надбудови двох вищих шарів, які не перетворені ні з органічності, ані з матеріального шару, а являються надбудовою цих шарів. Обидва роди залежності ні в якому разі не заперечують самостійності вищих форм — з тим однак, що перевагу мають такі нижчі категорії, і це цілком зрозуміло, бо без матеріальності не може бути органічності, без органічного життя немає психіки, а духовість не може постати без свідомості і — посередньо — без організму і фізичного світу.

В чотирьох законах депенденції підкреслено саме суттєву залежність між шарами, кажучи, що нижчі категорії детермінативно сильніші й незалежні від вищих категорій, через що всякі оформлювання буття, спричинені вищими шарами, відбуваються тільки в такому засягу, який можливий на основі нижчих шарів. Це перший і основний категоріяльний «закон сили» і він не має ніякого обмеження. Але, хоча категорії нижчих шарів є основою для вищих, все таки вони остаються відносно цих вищих категорій індиферентними, про що говорить «закон індиферентности», себто — неорганічна природа зовсім байдужа, чи в ній відбувається яке життя чи ні. «Закон матерії», що є третім законом депенденції, каже, що нижчі категорії окреслюються як вищі шари, або лише як матерія (для органічності), або як фундамент (для психічності та духовості). Ці нижчі категорії обмежують засяг діяльності вищих категорій, але все таки вони не визначають їхніх вищих форм і властивостей. Закон матерії можна також окреслити як закон засягу діяльності вищих форм, при чому він провадить безпосередньо до закону вільності. «Закон вільності», в свою чергу, як четвертий закон депенденції, охоплює проблему вільності в залежності. Він підкреслює той факт, що категоріяльний «новум» вищих шарів є супроти нижчих шарів зовсім вільний. Цей «новум» — не зважаючи на залежність від нижчих шарів — має свою автономію й перевагу над ними, так що «сила» нижчих і «перевага» вищих шарів стоять взаємно у зворотному відношенні.

У зв'язку з обговореними тут категоріями, Гартман звертає увагу, що деякі з них зовсім не нововідкриті, а вже давно були розпізнані, і їхню важливість підтверджено численними досвідами. Однак, не дивлячись на це, навіть геніяльні мислителі робили часто великі помилки, переносючи певні категорії, приналежні одному шарові, на інші шари дійсності, напр., матеріалізм, започаткований грецькими атомістами, старається пояснювати, що психічність, так як і матеріальний світ, постає з атомів, ідеалізм натомість доказує, що духовість є основою цілого світу. Інші філософічні системи, почавши від Арістотеля, поширюють телеологізм на всі процеси світу, не викликаючи з того навіть фізичних процесів. І таких помилок є значно більше. В кожному з тих випадків переступлено властиві межі категоріяльного засягу поодиноких шарів, у яких дані категорії були відкриті, відтворюючи таким способом невірний образ світу. Тим часом, категоріяльна і шарова аналіза дійсності показує нам, що реальне буття підлягає певним законам, які треба постійно мати на увазі, опрацьовуючи різні науково-філософічні проблеми.

Так у короткому охопленні виглядає шарова теорія буття за чому старається представити її властивості й дає новий підхід при дослідіах онтологічних проблем. Очевидно, що таке вирізнявання окремих шарів дійсності не започаткував сам Гартман вперше і не він одинокий займався тією проблемою. Однак Гартман розробив її найбільше обширно і викичено, і щойно по опрацюванні його теорії виринуло певне зацікавлення до того, щоб історично розглянути окремі філософічні систе-

ми для вишукування подібності Гартманової теорії до деяких теорій давніших філософів. Якщо говорити про шарові теорії, які постали ще перед Гартманом, то вони також важливі для нашої праці і їх доведеться коротко розглянути, тому що на деякі з них, зокрема на перший шаровий поділ душі, зроблений Платоном, часто покликаються нові дослідники психічності, як на перше джерело психічної шаровості.

2. Думки про шаровість в інших філософів

П л а т о н

На певну подібність своєї шарової теорії до теорії про гетерогенну дійсність в Декарта, Арістотеля і деяких інших філософів, вказує сам Гартман, він навіть присвятив окрему працю проблемі шарових поділів у старовинній філософії⁸⁾. В тій праці звертає увагу на поважні зародки цих теорій у грецькій філософії, що постали, щоправда, не в ділянці онтології, але зате знаходяться в Платоновій науці про душу, а також виступають у його творі про державу й етику. Платонові думки про шаровість повторюються далі в зміненому вигляді в Арістотелевому творі «Про душу», в якому вже ясно виступають навіть найважливіші закони шаровості. Гартман із властивим йому підходом, старається речево освітлити ці старовинні шарові теорії, розглядаючи їх з онтологічної точки зору, при чому його аналіза така суттєва, що саме на основі цієї аналізи (особливо тому, що вона зроблена під потрібним для нас аспектом), можна буде найкраще познайомитися в короткому перегляді з певними шаровими властивостями в теоріях грецьких філософів.

Що ж суттєвого з обсягтя теорії шаровості знаходить Гартман у творах грецьких філософів? Перш за все він звертає увагу, що шарові поділи Платона були застосовані тільки на людині, а не на цілому космосі, при чому зроблено цей поділ на основі переконання, що людська душа споріднена з ідеями, які вона раніше оглядала і тепер несвідомо носить у собі, та які може собі постійно пригадувати. Цій розумовій «частині душі», що споріднена з ідеями, протиставляється інша частина, зв'язана з проминаючим світом, і яка ділиться, в свою чергу, ще на дві частини. Одна з цих двох частин є відважною душею і відзначається прямуманнями, а друга частина не має вже характеру відважної душі з її прямуманнями, навпаки, вона відзначається пожадливістю і радше стягає «вниз», до чогось земного, ті перші частини душі. З подібних міркувань витворив Платон в загальному тридільний поділ душі, при чому в його поділі важливе те, що він не ділить душу на психічні функції (пізнання, почуття і прямумання), так як це зроблено в нумовчасній т. зв. психології спроможностей, а переводить свій поділ за іншим принципом: на основі різниці «вищих» і «нижчих» душевних переживань. Іншими словами: Платон мав на увазі не тільки визначення окремих психічних функцій, а в першу чергу він хоче вказати на примат поодиноких шарів душі, в яких проявляються різні функції. Він уважав за

⁸⁾ Nicolai Hartmann, Die Anfänge des Schichtungsgedankens in der Alten Philosophie, Abhandlung der preussischen Akademie d. Wissenschaft, 1943, Nr. 3.

самозрозумілий факт, що кожна частина душі має своєрідні спроможності пізнання, свої задоволення і стремління — отже всі психічні функції. Лише ці функції в поодиноких частинах душі по-різному проявляються. Напр., стремління, які, на думку Платона, властиві для середньої частини душі, не чужі також і для обидвох інших частин, а в розумовій частині вони навіть деякою мірою найінтенсивніші тому, що це є стремління до найвищої мети.

Цю саму шарову теорію, яка стосується до поодиноких особових душ проводить Платон також у своїх філософічних творах про державу, де він розрізняє аналогічно до першого випадку всі три частини душі. В тому філософічному поділі зазначена властива і основна різниця перш за все між розумовою і пожадливою душею, себто між логістикон і епітіметикон, при чому поміж ними знаходиться ще відважна душа тімoeй-дес, яка відзначається, між іншим, такими властивостями, як живучість, хотіння, надія, тоді коли пожадлива частина душі є місцем приємности, неприємности, гризоти й інших подібних властивостей. Кожну з тих частин душі старався Платон окреслити в загальному по різних творах⁹⁾, визначаючи притаманні їм властивості, але все таки належно зрозуміти кожна з них можна щойно на основі його поглядів на етику, а також з побудови й устрою людських суспільств. Саме тут на громадському устрою можна виразно побачити й переконатися, що кожна частина душі має свою власну досконалість або недомогання і своє означене завдання в державі. Кожна одна частина душі відзначається насамперед відповідною чеснотою так, що розумовій частині відповідає мудрість (софія), відважній — відвага (андрея), а пожадливій — поміркованість (софросіне). Одночасно поодиноким верствам у державі відповідають поодинокі частини душі: пануючій верстві відповідає логістикон, оборонцям держави (війську) відповідає тімoeй-дес, а робітничій верстві — епітіметикон. Не можна забувати, що душа кожної людини складається звичайно зі всіх трьох частин, і якщо Платон вказує на подібність між верствами народу і душею, то це треба розуміти в той спосіб, що в поодиноких верствах народу панівне становище займає котрась одна частина людської душі, яка визначає спосіб діяльності відносної верстви.

Отже, вищість і нижчість окремих шарів душі визначає Платон виразно тим, що вказує на практично-етичні і державно-теоретичні різниці із яких виникає вищість вартостей у такому порядку, що загальне й безчасове є першим і важливішим від проминаючого й одноразового. Така різниця, як бачимо, є доказом того, що в тому випадку виявляється остаточно різниця між ідеєю і речами. З цим питанням різниці можна звернутися не тільки з психології до етики, а також до метафізичних спекуляцій Платона і тоді з тридільного поділу треба перейти на дводільний, у якому виступають смертельна і безсмертна частина душі, представлена Платоном у Федрусі. Тут однак, в цих метафізичних спекуляціях, Платон не дає відповіді на питання, чому і в який спосіб відбувається взаємодія між розумовою душею та іншими проминаючими її частинами. Він каже тільки, що пожадливність заторкує і дає поштовх

⁹⁾ Phaidros, Staat, Theaitetos, Timaios.

чистому пізнанню, яке натомість покликане опановувати пожадання. Невисвітленим лишилось також інше питання, а саме: в чому полягає єдність душі при шаровому розподілі психіки, і таких невияснених проблем зв'язаних із шаровою теорією Платона є більше. На ці питання тяжко знайти відповідь у Платонових творах тому, що його думки недостатньо систематизовані. Він дав початок шаровій проблематиці, але не розробив її основно до подробиць.

Арістотель

Те, що Платон обмежив свою теорію шаровості тільки людським індивідом, не поширюючи її на все буття є історично важливим, — пише Гартман, — бо таке обмеження повторюється в свою чергу в Арістотеля і за його посередництвом поширюється далі. Але в самого Арістотеля є, по суті, інше змістове визначення людської душі і її частин, ніж у Платона. Він, щоправда, також приймає тридільний поділ, однак його частини душі, зокрема нижчі шари, мають зовсім інший характер, ніж у Платона. Арістотелевий поділ полягає перш за все в тому, що вищим частинам душі притаманні такі функції, яких нижчі шари ще не мають, і через те тут виразно помітне своєрідне наверстування, наприклад, сприймання і стремління, притаманні середньому шарові, зовсім не виступають у найнижчому шарі, так як це приймав Платон. І тому в Арістотелевій теорії так виразно виступає шаровий характер.

Передумовою такого поділу, який дає нам Арістотель було те, що він мав на увазі цілу людину, а не тільки людську душу, і при сьогоднішньому розумінні душі ми не могли б назвати цього поділу шаровим поділом душі, а шаровим поділом людського індивіда, себто — по суті антропологічним поділом, тому що найнижчий шар в цьому поділі зовсім не належить до обсягу психічності. Цей найнижчий шар є шаром тілесного життя, крім якого виступає в людини ще неодуховлена свідомість, як властивий психічний шар, духовна свідомість, що належить — за думками теперішнього онтологічного шарового поділу — до духовного шару (особова духовність). Отже на основі аналізу Гартмана, ми бачимо, що в шаровій теорії Арістотеля, представлений у його творі «про душу», в основних рисах чітко охоплені три онтологічні шари буття, себто органічність, психічність і духовність. Цьому розумінню шарів відповідає у свою чергу також твердження Арістотеля про те, що душа в усіх своїх частинах є руховим принципом (чиста енергія), при чому кожний шар душі має свою власну діючу енергію, яка зумовлює самостійність даного шару і спричиняється до відрізнєння його від інших шарів.

Самостійність поодиноких шарів особи можна виразніше побачити тоді, коли розглянемо, які властивості приписує Арістотель кожному шарові зокрема. Особливо сильне відрізнєння закріплюється в найнижчому шарі, що окреслений Арістотелем як «трептіке кайфітіке псиче», себто шар вітальної душі, який має чисто біологічний принцип і відзначається такими процесами, як годування і розмножування. Біологічний характер цих чинностей відрізняє його ґрунтовно від другого вищого шару. Другим душевним шаром є «псиче айстетіке кай аректіке», в якому виразно

означено такі найважливіші психічні функції, як сприймання і стремління. Ця друга душа має зовсім інші законності ніж душа вітальна. Її властивістю є нове і специфічне, внутрішнє (психічне) життя. Дальшим найвищим шаром, який підноситься понад сприймаючу душу є розумовий шар — нус, при допомозі якого душа пізнає, роздумує і робить висновки. Цей розумовий шар притаманний тільки людині, тоді коли сприймаючу душу мають щонайменше всі тварини, а вітальну душу мають всі живі організми, включно з рослинами.

Крім цих трьох наведених тут антропологічних шарів, Арістотель вказував також на існування ще одного шару, названого ним «сома фізікон» (або «апсіхон»). Щоправда, Арістотель не міг втягнути цього четвертого, матеріального шару в систему науки про душу, але зате він виразно підкреслив відношення вітальної душі до неорганічної матерії. У своїй дефініції душі Арістотель зовсім ясно каже, що душа є першою ентелехією фізичного тіла, якщо це фізичне тіло по своїй динамічності є живучим, або кажучи коротше: душа є ентелехією фізично-органічного тіла. Це значить, що фізична матерія знаходиться в основі органічного життя, від якого є, звичайно, невіддільною. Тим способом всі три горішні шари приєднано до найнижчого матеріального шару, через що виразно виходить, що Арістотель перший пізнав чотири дійсності в їхньому порядку і особливому нашаруванні. Він сильно підкреслює, що без тіла нема душі, але душа не є тілом, а тільки, власне, «чимось у тілі». На основі такого твердження маємо можливість переконатися, що вже Арістотель бачив дві найбільш суттєві проблеми, які входять в основу шарових теорій. Він бачив розрізнення між душею і тілом, а одночасно бачив їхній зв'язок.

Прослідивши властивості Арістотелевої теорії про душу і її шаровість, Гартман старається вкінці висвітлити ще два основні закони депенденції, які можна устійнити на основі цієї теорії. Першим таким законом є закон залежності, який каже, що вищі шари завжди залежні і невіддільні від нижчих. Цей закон був представлений Арістотелем описово в той спосіб: трептікон, як загальна частина душі, є всюди там, де є айстетикон і нус, айстетикон є вже спеціальною частиною душі, але виступає всюди там, де є нус, а нус виступає тільки в деяких душевних істот. Нижчі шари є самостійні супроти вищих, вони є передумовою для вищих і одночасно є для них носійними. Також своєю дефініцією душі вказує Арістотель на цей перший закон, кажучи, що душа не виступає без тіла.

Другий закон депенденції підкреслює, що вищі шари є все таки автономні супроти нижчих шарів, а саме тому, що в цих шарах виступає властивий для них вищий принцип; вони мають іншу, нову енергію, себто у вищих шарах виступає «новум», що має інші принципи, які неможливо вивести з нижчих функцій, бо супроти цих нижчих вони є автономними. Трептікон не має всего того, що мають інші шари, бо в трептіконі, напр., бракує «осередку» (центру), що на думку Гартмана не треба розуміти лише матеріально, а слід уважати, що в тому випадку Арістотель мав на увазі також «свідомість», від якої залежить сприй-

мання і для якої греки не мали окремого слова. Ця свідомість виступає щойно в айстетиконі. Ще краще, ніж в айстетиконі, можна бачити приплив нового принципу в нусі. Тут у нусі, в чистому діючому розумі, виступає функція ноєйн, яка означає не тільки саме мислення, а також вищий рід внутрішньо-апріорного схоплювання перших загальних принципів, незалежно від зовнішніх прикмет предмету, а тим самим від айстезісу. Незалежність чистого діючого розуму стосується також посередньо до цілого патичного розуму, бо хоча цей пасивний розум дістає матеріал від сприймань, усе ж таки через спроможність мислення, розуміння і також через фантазію він виходить кожночасно поза сприймання.

Як відомо, Арістотель розрізняє патичний (пасивний) і чистий або діючий розум, при чому до патичного розуму він зараховує мислення і дослідну працю, отже духову діяльність, тоді як до діючого розуму належить тільки чисте апріорне схоплювання певних загальностей або загальних принципів. Вся ця теорія про розрізнявання розуму обтяжена великими труднощами, але, не зважаючи на те, вона в загальному не заперечує вчення Арістотеля про шаровість душі. Щоправда, з прийняттям чистого розуму, що мав би існувати незалежно від айстетикону, змінюється відношення між вищими і нижчими шарами, але це окреслення є тільки наслідком метафізичних міркувань про безсмертність і його не можна феноменально доказати, а натомість обидва закони депенденції охоплюють онтологічну залежність, яка зовсім не є метафізична, а природна, бо випливає з побудови світу — і це найбільш міродайне. Тут треба тільки вказати, що вчення про чистий розум, який мав би бути самостійним й у своїм існуванні зовсім незалежним щодо інших частин душі, — виходить поза рамки шарової теорії, так само, як уся теорія про шаровість душі, створена Арістотелем, зовсім виходить поза рамки його онтологічної науки, що ґрунтується на загальній телеології форм.

Не маючи наміру довше зупинятися над шаровими теоріями Платона й Арістотеля, треба на закінчення ствердити, що Арістотель у своїх міркуваннях дійшов до великих осягів і вірних висновків, якщо говорити про антропологічний шаровий поділ. І тому, коли хочемо вирізнявати основні риси шарових поділів у теоріях старогрецьких філософів і їхній відгук у новітніх шарових теоріях, то в першу чергу треба підкреслити власне той факт, що Арістотелеві думки про душу являються першим джерелом новочасної онтологічної шаровості, хоч Арістотель не передбачив згори такого шарового поділу дійсності, який він приписував душі. Натомість Платонове навчання про душу є першим зразком психологічних шарових теорій, незважаючи на те, що його поділ був зроблений на основі своєрідних, недоказаних емпірично міркувань про безсмертну душу, споріднену з ідеями, яка протиставиться смертній частині душі, зв'язаній з проминаючим світом.

(Далі буде)

Лариса МУРОВИЧ

При брамі в'язниці

Як вологий туман торкався долонь
І тиша вечірня ішла по дорозі —
То день, що загас, як нездійснений сон
У рядах передач лежав у знеможі.

До брами тулились жіночі серця,
Зливалися разом і біль і отрута,
А в мурах мужі їх зрікалися життя
І за правду страждали сини закуті.

В'язниця дишшла суворістю днів,
Залізом і силою з веж частоколу —
Й стрільниці, готові на спалах огнів,
На всіх непокірних гляділи до долу.

Дві доби влилися у скрегіт замку
Й Матерям і Дружинам гули питання:
Чи вітер прилине ще вільно з степу,
Чи в пісні струна обірветься бряжчанням?

Вони ж у цій темряві днів і ночей
Знуцання зносили у жертву любові,
Ім сон не заплющив скорботних очей,
Як чекання сочилося раною в крові.

Та навіть, як вже занавісу зірвуть,
Де путь їхніх милих назавжди темніс,
Вони з передачами далі ще ждуть,
Як символи Віри, Любови й Надії!

М. Л-ко

СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ

(Продовження, 5)

6. І О Н

Давно колись в Атенах жив старий і славний цар Ерехтеус. Він мав кілька дочок і найстарша з них називалась Кройза.

Дівчині йшов сімнадцятий рік, як вона зустрілася на прощі в Дельфах, у храмі Аполлона, з якимсь чужинцем, вродливим юнаком. Хлопець був одягнутий бідно і походив мабуть з незнатної родини. Проте був такий чарівний і щирий, що царська донька закохалась у нього до нестями. Юнак відповів взаємністю і закохані тасмню побралися, бо Кройза боялась відкритись батькові, який напевно не віддав би її за бідного, незнатного хлопця, до того ж ще й чужинця.

Після прощі Кройза повернулась додому, але молодята провадили далі свої тасмні побачення. Щастя юної пари було б безмежне, коли б Кройза мала чисте сумління перед батьком. Та вона ніяк не наважувалась відкритись йому, хоч уже минав рік з часу її одруження і в неї вже мала швидко народитись дитина.

Нарешті вона постановила остаточно допитатись у свого чоловіка, хто він, щоб признатися вже старому цареві у всьому і зажити родинним життям перед всіма людьми відкрито.

І тут її чекали — і велика несподіванка, і ще більша ураза: юнак признався, що він не хто інший, як бог Аполлон, що захопившись її красою, прийняв образ людини і домігся одруження з нею. Але тут же додав, що вони мусять попрощатись, бо він не може бути вічно одружений зі смертною дівчиною і не може їй зав'язувати світу. Він буде радий, коли його кохана одружиться з якимсь теж смертним, але достойним чоловіком і матиме звичайне земне родинне щастя. А за дитину, що мала народитись, казав не турбуватись, бо сам подбає про її долю.

Розпач покинутої Кройзи була безмежна. Тепер вона вже ніяк не може признатися батькові в своєму становищі! Він міг не повірити її розповіді про одруження з Аполлоном і в гніві, певно, тяжко скарив би її.

Зродила Кройза тасмню сина, повила його в тонкий шовковий серпанок і положила в круглий лозовий кошик з плетеною покришкою. На шийку повісила золоті клейноди свого роду і вночі віднесла кошика з дитиною в священний атенський гай, в гроту бога Пана, в якій вона часто мала зустріч з Аполлоном.

Гірко плачучи, повернулась бідолашна додому, обіцяючи сама собі прийти завтра до гроти по свою дитину, як тільки зійде сонце. Вона склала собі плян, як прийде сюди на прогулянку зі служницями, як «знайде» свого сина, всиновить його і виховає при батьковому дворі, як приймака. З такими думками вона лягла спати.

Але так, як вона гадала, не сталося. Вночі Аполлон прикликав Гермеса і сказав йому: »Друже! Лети зараз в Атени. Там у священному гаю, в Пановій гроті знайдеш у кошику новонароджену дитину. Принеси її в Дельфи! Ти покладеш її разом з кошиком під дверима мого храму і більше ні про що не турбуйся. Я сам подбаю про неї, бо то моя дитина«.

Гермес надів свої крилаті сандалики і шапочку, взяв у руки ломачку-змійку і полетів до Атен. Він хутко знайшов новонародженого хлопчика в кошику, взяв його і відніс у Дельфи. Тут, кладучи кошика під дверима Аполлонового храму, відкинув покришку, щоб зразу було видно дитину, і відлетів на Олімп.

Під грецькими горами, глибоко скрита в земних надрах, була кузня бога Гефеста. Часом, коли він мав пильну працю, то гупав молотком із таким завзяттям, що гори трусилися, а з розколин їхніх стовпами вилітало полум'я в хмарах диму. Але хоч і не було праці, Гефест усе мусів підтримувати в своїй кузні священний вогонь, щоб той не потух. І дим від нього постійно виходив кількома розколинами на поверхню землі.

Цей дим мав надзвичайні прикмети. Коли до нього наближались люди, нечисті серцем і мислями, він убивав їх одразу. Хто ж приходив з побожними думками і глибокою вірою, на тих разом зі священним димом сховався дух якогось бога. Людина ставала ніби сп'янілою і напів-притомною, а бог через неї виголошував свої накази і пророцтва. Такі люди називались піфіями, або оракулами; звичайно це бували жінки.

Над тими розколинами, з яких виходив священний дим, будувалися храми і той бог, якому храм був присвячений, говорив устами свого оракула. Навколо таких храмів розбудовувалися звичайно міста і одним з найславніших старогрецьких міст була священна Дельфа. Тут, у храмі бога Аполлона, виголошував пророцтва, відповідав людям на запитання і давав їм поради знаменитий дельфійський оракул.

На світанку того дня, коли Гермес приніс у Дельфи новонародженого хлопчика, жінка-піфія з Аполлонового храму прийшла на свою звичайну працю. Вже багато років приходила вона сюди щодня вдосвіта і відходила пізно вночі. Молячись цілий день над священною розколиною і переказуючи Аполлонові запити й прохання прочан, вона іноді так надихувалась божественного диму, що на неї нападали священні корчі. Тоді на неї сховався дух Аполлона і її прорікання ставали особливо глибокі й далекосяжні.

Піфія побачила на східцях перед храмовими дверима кошика, а в ньому дитину. Спочатку вона хотіла гукнути храмових прислужників і звеліти їм занести кудись підкидька, та в ту ж мить Аполлон наслав на її серце милосердя й глибокий жаль до безпомічного покинутого немовлятка. І піфія вирішила лишити дитину у себе і виховати її.

Зостався хлопчик у Дельфах і виростав, граючись коло вівтаря свого батька. Коли він став юнаком, дельфійці призначили його бути сторожем при храмі і помічником жерців при релігійних відправах. Він з охотою і ретельно виконував свої обов'язки і життя його в Дельфах було тихе, побожне й щасливе.

А доля Кройзи за цей час була така: залишивши сина в гроті бога Пана, вона не могла заснути в ту ніч і, ледве дочекавшись ранку, пішла зі служницями до тої гроти, щоб виконати свій плян — знайти і всиновити покинуте немовлятко. Та його вже не було там! І не залишилось жодного сліду, щоб можна було доміркуватись, що з ним сталося.

Розбита серцем, вернулась Кройза додому і довго хворіла. Горе давило її, а вона не могла ані відкритись батькові, ані шукати в когось помічі. Аполлон на всі її мольби не відзивався і не давав жодної звістки, що заопікувався сином. Не чути було також, щоб хто знайшов дитину в гроті. Бідна самотня мати вирішила, що її дитину з'їли вночі дикі звірі і це збільшувало її розпач безмірно.

Тим часом між Атенами і царством Кубоя зайшла тяжка війна і тесалійський цар Ксутос допоміг Ерехтеусові подужати ворога. В нагороду вдячний Ерехтеус віддав за нього Кройзу, до якої Ксутос давно уже сватався.

Донька не посміла неслухатися батька і одружилася з тесалійським царем. А що Ксутос виявив себе людиною зі щирим серцем і добрим чоловіком, то Кройза стала щасливо з ним жити і жорстокий біль від утрати сина з часом став притихати.

Минуло багато років. Старий Ерехтеус помер, залишивши зятеві своє царство. Ксутос став володарем Атен, а Кройза — всіма шанованою царцею найславнішого грецького царства. Проте щастя царського подружжя було неповне, бо в них не було дітей.

Ксутос дуже журився. Його вік наближався до старости, Кройза також була вже не молода; надії на народження дитини вони майже не мали. Кому ж мав Ксутос передати свій трон?

Міркуючи над цим, він вирішив податися до дельфійського оракула і просити його поради й помічі. Сказав про це жінці і царське подружжя вирушило на прощу. Кройза подалася просто на Дельфи, а її чоловік ще заїхав по дорозі до трофонійського оракула, що був в Беотійському місті Лебедеї.

Того ранку, коли Кройза мала прибути в Дельфи, її син, як звичайно, вийшов з Аполлонового храму, і, співаючи священного гимна, вітав схід божественного світила.

Одночасно він прикрашував лавровим гіллям і свіжими вінками храмові двері, змивав у храмі підлогу, накидав на неї лаврового гілля; проганяв від храму птахів, щоб не занецищували блискучих священних зображень і не розкрадали жертвоприношень побожних прочан.

І тут він помітив наближення групи людей, на чолі яких їхала вже літня знатна пані, з шляхетним обличчям і поставою. Чоловіки, що супроводили високородну даму, наближались до святині з радісним захопленням, а її обличчя було заляте сльозами.

То була Кройза. Чим ближче під'їздила вона до Дельфів, тим дужче оживали в неї давні спогади і роз'ятрувались колишні рани, а побачивши храм Аполлона, з якого вийшло її найбільше щастя і найтяжче горе, вона не могла вже стримуватись і сльози потоком ринули з її очей.

В цю мить побачив її юний служник Аполлона.

Він зараз же пішов назустріч плачущій жінці і запитав, як вона зветься, звідки прибула, та яке має горе, що з ним приїхала до Аполлонового храму. Кройза відповіла, що вона донька славнозвісного Ерехтеуса, в Бозі спочилого атенського царя, і дружина Ксутоса, теперішнього атенського царя. А горе її в бездітності і в цьому вона шукає помічі світлого бога Феба Аполлона.

— Але крім того — додала вона, — я ще маю запитання про одну мою приятельку. В ранній юності вона тасмно одружилась із самим Фебом Аполлоном, мала від нього дитину, яку зразу ж після народження мусіла залишити і та зникла безслідно. Також про дитину цієї нещасної жінки хотіла б я запитати оракула, що з нею сталося? То був хлопчик і він зараз був би саме в твоєму віці! — сказала вона з новим потоком сліз. І, не втримавшись, додала: — Яка щаслива твоя мати, що має такого гарного сина!

— Але я, пані, не маю матері і не знаю свого батька! — відповів юнак. — Не знаю також, як я попав у Дельфи. Священна піфія виховала мене, як слугу бога Аполлона і його власність. Це все, що я знаю про своє походження.

— Від усього серця співчуваю тобі, юначе! — схвильовано сказала Кройза. — Як же твоя доля подібна до моєї! Ти жадаєш матері і шукаєш її, а я шукаю сина!

Тут вона перервала розмову, бо побачила, що до храму наближається її чоловік, цар Ксутос. Той був у доброму настрою і зараз же став оповідати дружині, що говорив трофонійський оракул. Він ніби сказав, що докладне рішення їхньої справи залежить від бога Аполлона, але в загальному обіцяв, що з Дельфів вони вже не повернуться бездітними.

І цар зараз же пішов за молодим служником у внутрішні покої святині, щоб там запитатись бога про свою справу, а Кройза з лавровим гіллям у руках — до найдальшого Аполлонового вівтаря, щоб там на самотній гарячій молитві благати бога про радісну вістку.

Її син тим часом провадив далі свою службу в храмі. Раптом відчинились двері внутрішньої святині і звідти вийшов Ксутос. Побачивши юнака, він кинувся йому на шию, став обіймати й цілувати, називаючи його своїм дорогим сином.

Переляканий хлопець вирішив, що цар раптом збожеволів і став відтручувати його від себе, але Ксутос, поспішаючи від радости і плутаючись у словах, сказав:

— Аполлон подарував мені тебе! Він сказав, що прирікає мені за сина першого хлопця, якого я зустріну по виході зі святині! Тож послухайсь божого веління, дитино, і прийми мене за батька!

— Не пристало людям противитися божим ухвалям, тож вітаю тебе й обіймаю як мого батька! — відповів юнак і теж кинувся цареві на груди і вони з радісними сльозами почали обіймати і цілувати один одного, вже як батько й син.

Ксутос назвав сина «Іон». По-грецькому це означає — «Ідучий». Таке ім'я цар дав юнакові тому, що після свого виходу зі святині, зустрів його, ідучого напроти нього.

Тепер належало повідомити Кройзу про все, що сталося. Та Ксутос з цим не поспішав. Він боявся, що дружина не повірить у такий незвичайний подарунок Аполлона і зрозуміє раптове всиновлення дорослого хлопця, як докір за свою бездітність. А Ксутос був добрим чоловіком і ніколи не бажав причинитись до жінчиної печалі чи досади, особливо ж тепер, коли сам він був такий щасливий.

Щоб уникнути можливих непорозумінь із дружиною, Ксутос вирішив взяти сина з собою, як чужого і вітати його в Атенах, як гостя, аж поки Кройза сама не оцінить його і не полюбить; тоді офіційно всиновити і оголосити Іона спадкоємцем атенського трону. Про це цар умовився з юнаком.

Коли вони вийшли з храму, щасливий батько зараз же послав гінця в Дельфи оповістити городян, щоб усі прийшли на бенкет, який він впоряджує на честь свого молодого друга, прислужника в Аполлоновім храмі.

А Кройза в той час стояла коло Аполлонового вівтаря і гарячою молитвою просила бога і батька її дитини змилуватися над нею і дати якусь вістку про долю сина.

Та хвилини минали за хвилинами, а жодної відповіді на її прохання не було. Бідна жінка вийшла з храму ще більше засмучена, ніж увійшла до нього.

І тут її зразу оточили схвильовані служниці і одна перед одною стали оповідати жакливі новини. Вони бачили, як їхній цар обіймав молодого храмового прислужника, і чули, як називав його своїм сином. Потім вийшов до них і під страхом смертної кари заборонив розповідати про це їхній пані, а своїй дружині. Він хоче забрати чужинця до Атен і там посадити його на атенський предківський трон славного Ерехтеуса, трон їхньої пані Кройзи.

Цей чужинець напевно якийсь бічний син царя! Яка ж доля чекає тепер їхню володарку, коли вона повернеться до Атен із чоловіком і цим незнаним досі пасинком, якому відтепер належатиме і вся батьківська любов і честь, як спадкоємцеві найславнішого в Греції престолу? Вона мусітиме жити всіма покинута й занедбана, в соромі своєї бездітності!

Цього вірні служниці вже ніяк не могли стерпіти і нарисували таку сумну картину майбутньої долі їхньої любові пані, — вибухли плачем. Але Кройза ще більше не хотіла терпіти такої долі. Гнів і образа залляли її свідомість, думки в безнадії снувались, одна одну заперечуючи. Не можучи ще знайти якоесь рішення, вона з певністю відчувала те, що жити під одним дахом із ненависним чужинцем, який так нагло втиснувся в її родину — вона не зможе.

І тут виступив сивоголовий слуга, вірний її роду, як пес. Старий сказав коротко, що він усуне осоружного чужинця з дороги, струїть

його під час того бенкету, що впоряджає цар. І цариця, доведена останніми подіями до найвищого розпачу, на те пристала.

Тим часом Ксутос з великою учтою піднявся на подвійне верхів'я одної з парнаських гір, що було присвячене Аполлонові й Діонісові разом і тут приніс обом богам жертви в подяку за знайдення сина. А син з батькового веління впоряджав у цей час величний бенкет і вітав на ньому дельфійських громадян.

На високих, вкритих пишним різьбленням, колонах напнуте було пурпурове шатро, все вислане килимами і коштовними східними тканинами. Довгі столи гнулись під тягарем золотого і срібного посуду, а за столами сиділо без числа дельфійських громадян, уквітчаних вінками з рож. Весело розмовляючи, вони споживали розкішні страви і коштовні, шляхетні вина.

Під час бенкету старий, сивоголовий слуга звернув своєю ретельністю на себе увагу всіх. Він скрізь встигав накурити ароматними смолами та східними пахощами, сам зливав на руки гостям воду до миття, пильнував, щоб келехи були повні. Коли їжа скінчилась і належало принести богам зливану жертву вином, старий, замість малих келехів, уживаних під час бенкету, приніс великі золоті й срібні келехи, примовляючи: »Щоб серця швидше сповнились радістю!«, бо зливши з вершка на честь богів, кожний мусів решту спожити сам і далі пити з цього келеха аж до кінця бенкету.

Найкращий келех, з чудовою різьбою, дорогоцінними прикрасами, повний по вінця, старий подав своєму молодому панові. Іон, а за ним і всі присутні підняли келехи вгору — і в цей мент хтось із рабів півголосом богохульно вилаявся.

Вихований у щирій пошані до богів, глибокорелігійний Іон взяв це за нещасливий знак і казав вилити додолу всі келехи і наповнити їх новим вином. Всі так зробили. Свіже вино злили в жертву богам і бенкет почався далі.

Тут надлетіла зграя священних голубів, яких утримували при Аполлоновім храмі і які скрізь літали, не страхаючись людей. Спрагнені від денної гарячі, кинулись вони до винних калюж, поналиваних на землі і стали жадібно пити. Жодному птахові те не пошкодило, крім тих, що пили вино, вилите з Іонового келеха. Покуштувавши його, голуби стали тріпатись усім тілом, зірвались вгору, стали метатись у дикому безглузді сюди й туди, розкривши дзьобики і тяжко дихаючи, а з дзьобків виривались їм хрипкі, жалісні стогони... Ще кілька безладних стрибків і корчів і голуби, повитягавши рожеві лапки, поздихали.

Всі дивувались, що сталось птахам? Раптом Іон зірвався з місця і роздер на собі одяг:

— Хто важився на мос життя? — загремів він. — Старий! Це з твоїх рук одержав я той келех! Ти мусиш знати, хто дав туди отруту! Говори!

Схоплений вартою, старий від усього відпирався, але взятий на муки, признався, що отруту в келех всипав він сам, але зробив це з відома цариці і за її згодою.

Тоді Іон виступив перед дельфійською радою найстарших, обвинувачуючи Кройзу в задуманому на нього вбивстві. А що злочин цей мав статись у священному місті Дельфах і був скерований проти людини, присвяченої богові Аполлонові, то за нього належала ганебна смертна кара. І дельфійська рада найстарших, не зважаючи на те, що Кройза належала до старого, знатного грецького роду і була донькою всіма шанованого за життя, славного царя Ерехтеуса, присудив її за тяжкий злочин до кари на смерть через каменування.

Та коли надумали приступити до виконання вироку, то Кройзи зразу не могли знайти. Вона сховалась в одному з вівтарів Аполлона і поки там сиділа, була під захистом бога. За стародавніми грецькими звичаями ніхто не смів витягнути злочинця з вівтаря, якщо він там шукав захисту. Зате, коли змучений голодом і спрагою, засуджений сам звідти виходив, то знову ставав власністю закону.

Всі дельфійці піднялись однозгідно на розшуки злочинниці. З усіх боків оточили люди храм Аполлона і перешукали його кутки за кутком. І перший Іон побачив, де сховалась його мати, якої він не знав.

З радісними вигуками товпились коло вівтаря дельфійці, на чолі з Іоном. В цей мент з внутрішньої святині вийшла піфія, тримаючи в руках старий лозовий кошик, увесь оповитий вінками та стрічками. Вона підійшла до свого вихованця і той з побожністю і сердечною пошаною схилювся перед нею.

— Сину! — звернулась вона до хлопця, — світлий Аполлон вказав тобі сьогодні батька, і він послав мене оповістити, що настав час, аби ти взяв також і свою матір. Візьми цей кошик, він вкаже тобі її.

Радісно вхопився хлопець за кошик, але в ту ж мить посмутнів.

— Дорога названа мамусю! — звернувся він до піфії: — Я власне хотів би віддати цього кошика на посвяту богові Аполлонові і стерти з пам'яті навіть гадку про те, що в мене мала бути якась рідна мати. Бо замість дати мені молока зі своїх грудей, вона безжалісно покинула мене, щоб я ріс без імені, як людський покидько! Та проте не смію перечити пресвітлому богові, хай діється його воля! — І він притиснув кошик до грудей.

Це все відбувалося перед Аполлоновим вівтарем на очах у Кройзи. Жодна людська уява не в силі розкрити те, що діялось у серці бідної матері, коли вона пізнала того самого кошика, в якому колись залишила своє бідне немовлятко, новонародженого синочка!

Забувши зовсім за своє власне загрожене становище, вибігла вона з вівтаря, збігла по східцях униз і кинулась на груди Іонові.

— Вона вибігла з вівтаря! Держіть її! Ловіть! В'яжіть! — скликав людей Іон, але вона вже обіймала його.

— Нечуване нахабство! — кричав хлопець далі: Вона тримає мене!

— О ні, не так! — заперечила Кройза. — Любляча найшла улюблене! Ти мій син! Що для матері є дорожчого!?

— Фальшива жінко! — з гнівом відказав Іон. — Чого ти хитруєш?! Хочеш одурити мене і втекти від належної кари?!

— О ні, ні! — знову заперечила Кройза. — Кошик доведе, що я говорю правду! Я зараз розкажу, що в ньому лежить. Там тканина, в яку я тебе оповила. Я сама її ткала й вишивала. Посередині зображена Горгона Медуза, якій змії оповивають чоло. Вишивка нескінчена, бо то була моя перша спроба. Роздивись усе в кошику і скажи, чи є там тканина?

Відслонив Іон покришку, витяг із середини стару тканину і подивився: Все було так, як казала Кройза.

— А що ж там ще є? — запитав він тремтячими устами.

— Два маленьких, золотих дракони, — відповіла цариця: — це prawdziwy подарунок богині Атени нашому роду, талісман, що його вішали на шию кожному новонародженому в нашій сім'ї!

— І це є в кошику! — збілівши на виду, засвідчив Іон. — Тепер кажи, що там є третє?

— Я уквітчала тебе вінком з оливного листа, — казала далі Кройза, — а зірване воно було на верхів'ях гір з священної оливи Атени-Паллади. Якщо те гілля і досі є в кошику, воно мусить бути свіже, як тільки що зірване, бо священна олива богині Атени не в'яне ніколи!

І так було: незів'ялий оливний віночок лежав на споді кошика.

І вже тепер Іон, з криком: — Моя найдорожча, Мамусю рідненька! — лежав, облитий сльозами, на вірному материнському серці, а люди кругом славили Аполлона і раділи, що замість кривавої трагедії на їхніх очах відбувалась щаслива злука матері з давно втраченим сином.

Коли Іон зажадав, щоб послали швидше за батьком, зби він також пережив з ними ці хвилини радості, — мати відкрила йому, що він не є сином Ксутоса, а сином самого Аполлона. Бог подарував його атенському цареві за сина, щоб у такий спосіб вернути йому трон предків — славних ерехтидів, від родового дерева яких Іон також був галузкою.

І це сталося. Вкупі з щасливими батьками вернувся хлопець до Атен, що їх він лишив ще новонародженим немовлятком, і по смерті названого батька — Ксутоса, став атенським царем. Він відновив старий, славний рід, що вже готовий був згаснути і його численні нащадки утворили могутній, ширококорозгалужений рід іонідів.

7. ПРОКРІС І КЕФАЛЬОС

Найкраща з дочок Ерехтеуса називалася Прокріс. Змалечку вона полюбила природу і все блукала по полях, зриваючи квітки та звиваючи віночки. І раз у лісі зустріла такого самого хлопчика, як вона, що розставляв пастки на звірят. Зацікавлена вона стала йому помагати і відтоді діти потоваришували і стали нерозлучні.

З тієї пори багато води з річок поспливало в море, багато стежок протоптали діти, блукаючи разом по гірських пушах та лісових нетрях. Хлопчик, що звався Кефальос, зчасом став пристрасним мисливцем. Прокріс не раз допомагала йому на ловах. А дружба їхня дедалі все міцніла.

Непомітно і щасливо минули дитячі роки і прийшло юнацтво. З Прокріс виросла пишна красуня, якій могла позаздрити сама Афродіта. Кефальос став мужнім, вродливим юнаком, а дитяча дружба розцвіла в кохання.

Юна пара не ховалась зі своєю любов'ю і старий Ерехтеус благословив їх на подружнє життя, тим радніше, що Кефальос, крім своєї мужності і вроди, ще мав не абияке походження: він був сином бога Гермеса і богині роси, Герзе.

Солодкого щастя зазнали молодята, та, на жаль, недовго. Кефальос і одружений залишився пристрасним мисливцем. На світанку одного дня, десь на другому місяці після свого весілля, вибрався він на полювання і до схід сонця порозставляв на вершині Гіметея пастки на оленів, щоб з першим соняшним промінням наганяти їх туди.

Золотокудра богиня — прекрасна Аврора-Еос, як звичайно, вийшла на світанку зі свого рожевого палацу, щоб пурпуром і золотом розписати небо на сході, торуючи шлях світлому Геліосові-Сонцю. І як побачила вона на гірській вершині, так близько від себе, чарівну постать красуня-юнака, на небі спалахнув пожег із красок, а в серці богині — пожег пристрасі.

В ту ж мить вона вирішила, що цей мужній, вродливий юнак за всяку ціну мусить належати їй. І вона вкрала його: оплела блискучою, мерехливою сіткою з рожевого і золотого туману, і так сповитого понесла в свій лазуровий палац, обсипаний і встелений рожами.

Та ні чари богині, ні її краса, ані її гаряча любов не в силі були зломити вірного кохання. Для Кефальоса існувала тільки його Прокріс. Лише її бачив він у своїх мріях, за нею побивався і тужив. Цілими днями Аврора чула від нього тільки його скарги і жалі за Прокріс, бачила його сльози за нею. Юнак відмовлявся від сну і їжі, сох і в'янув на очах своєї володарки, як квітка в пустелі.

І серце богині нарешті спалахнуло гнівом:

— Невдячний! — скрикнула вона. — Ти хочеш тільки твою Прокріс? Заспокійся, вона буде твоя! Але згадаєш колись моє слово! Прийде такий час, що ти пожалуєш, що вона твоя!

І вона отруїла серце Кефальоса підозрою до вірності його молодіс дружини і порадила йому, коли він повернеться додому, добре перезиріти цю вірність. І, розбудивши в серці юнака всіх демонів ревності, — відпустила його.

Переодягнений і змінений на обличчі, після кількамісячного безнастанного страждання в полоні у богині, Кефальос вступив у свій дім, як чужинець. Побачивши його, оповитого сумом і печаллю, Прокріс, втративши невідомим способом коханого мужа (бо ніхто не знав, де подівся Кефальос) — замкнулась у кімнаті, відмовлялась бачити людей, відмовлялась від їжі, — і цілими днями тужила за коханим. Чужий гість (переодягнений Кефальос) жодними просьбами не зміг домогтися побачення з нею.

Для всякої поміркованої і розсудливої людини цих доказів вірності вистачило б цілком. Але в пристрасній, завзятій душі Кефальоса мстива богиня зуміла розбурхати ціле море ревнощів і він, ніби втративши розум, попровадив далі завзяту війну зі своїм власним щастям. Щоб домогтися побачення з Прокріс, — переказав через служниць, що має вісті про її мужа.

На це вона відгукнулась. Вийшла до нього — і він побачив дороге обличчя, змучене й змарніле від безнастанних сліз і журби. Защемило на серці у Кефальоса, але, як безумний, він провадив свою гру далі. Сказав своїй вірній дружині, що її мужа вхопила богиня Аврора і що в її обіймах зрадливий юнак забув свою Прокріс і насолоджується тепер новим коханням у лазуровому палаці Еос. Пропонував їй викинути з серця негідного зрадника, натомість одружитися з ним, бо він покохав її з першого погляду.

Гість був одночасно і дивно подібний до Кефальоса і дуже від нього відмінний. Але він тримав себе цілком як чужий і в чистому серці Прокріс не зародилось підозріння про обман. Глибоко вражена вісткою про зраду мужа, вона повірила йому, бо певна була, що чари сильніші, ніж щире кохання й краса простої смертної жінки. Але зненавидіти свого Кефальоса за зраду — не змогла і пропозицію чужинця про одруження з ним відкинула безоглядно.

Та це не розхолодило гостя. Він далі шукав побачення з нею, засилав їй щораз дорожчі дарунки, підкупляв служниць і переказував через них про своє кохання, підкреслюючи щоразу чорну зраду Кефальоса. По довгому часі таких старань йому вдалося захитати твердість Прокріс. Приваблена його великою подібністю до втраченого мужа і, одночасно, почувавши себе тяжко скривдженою зрадою Кефальоса — Прокріс, по кількох місяцях заличання чужинця, нарешті згодилась одружитися з ним.

І тоді Кефальос відкрився, хто він є.

— Я довго перевіряв тебе! — сказав він з погордою. — Ти брехлива, як усі жінки. Геть від мене, зраднице! — І серце йому розривалося від розпачу, якого сам він був причиною.

Прокріс не відповіла ні слова. Тремтячи від гніву за зле лукавство Кефальоса і від сорому за себе саму, — втекла з дому на далекий Крит і тут, з огидою в серці до всього людського роду, стала цілими днями блукати в горах з богинею Артемідой, допомагаючи їй на полюванні. І богиня так полюбила її, що подарувала їй бистрого, як вітер, мисливського пса і чарівного списа, що кинутий мисливцем, влучав без промаху і повертався завжди до рук того, хто його кинув.

Одержавши ці подарунки, Прокріс вернулась на свою батьківщину. Тут, переодягнута і змінивши своє обличчя, зустрілась зі своїм мужем у гірських лісах на полюванні і стала йому товаришувати в ловах.

Захопленому після розлуки з Прокріс тільки самим мисливством Кефальосові зразу ж впали в око чарівний спис і бистрий, як вітер, собака нової знайомої. За всяку ціну він став домагатися, аби нова товаришка віддала йому ці речі. І вона погодилась, але з умовою, що він

одружитися з нею. Він пристав на це — і тоді Прокріс відкрилась, хто вона, і засоромлений Кефальос мусів визнати свою провину перед дружиною, як її перед ним. Вони все простили одне одному і їх кохання спалахнуло знову буйним полум'ям і щастя знову осяяло змучені серця.

Одержавши в подарунок від дружини чарівного списа і бистроногого пса, Кефальос насолоджувався тепер на полюванні незрівняно прекрасними вловами. І раз фіванці, прочувши про його мисливські трофеї, запросили його до себе — полювати на злого лиса, який спустошував всю їхню околицю. Цього лиса наслав на них, за щось розгнівавшись, Діоніс, і з цією лукавою і хитрою твариною вони самі не могли дати собі ради.

Коли Кефальос прибув на запрошення, фіванці організували велике полювання. Вся їхня молодь, озброєна списами, з собаками на ланцюгах, широким колом оточила місцевість, яку найбільше спустошив лис, і яка, очевидно, була місцем його осідку. Кефальос зі своїм псом і списом стояв осторонь на високому пагорбі і вичікував.

Пси з оглушливим гавканням вигнали з кущів на поляну лиса. Хмара списів полетіла в нього і згряя хортів погналася навздогін, але з того всього розумна і бистра тварина тільки тішилася. Лис, як птах, перелітав через найвищі сіті, розставлені перед ним, як блискавка, увидався на всі боки перед самим носом розлючених псів і з такою швидкістю змінював свій напрям бігу, що жодний спис не міг поцілити в нього. Тоді Кефальос спустив з ланцюга свого пса, що вже давно рвався йому з рук, і той, як вітер, шугнув навздогін за ворогом.

Стоячи на пагорбі, побачив Кефальос ні з чим незрівняну картину гонитви свого пса за темесинським лисом*). То була ніби дивна гра між двома рівної здібности товаришами. У відчайдушному бігу, здається, лиса вже схоплено — пес зараз клацне зубами і схопить його за карк — і враз — перед його носом свистить повітря, а лис, блискавично, скрутивши набік, вже втікає, як вітер, в іншому напрямку!

Але пес знову насідає йому на п'яти. Лис кружляє, петлює на рівнині, аж його рух зливається в суцільну лінію, що ніби жива звивається і розпростується по долині.

І пес кружляє разом, його рухи такі ж блискавичні. Він ніби вгадує, куди лис змінить напрямок бігу і в ту ж мить міняє свій напрямок. Увесь час насідає йому на п'яти. От-от — і він схопить його... і пащека його замкнеться на його спині! Та зуби знову клацають у повітрі і чудесна гонитва триває далі.

Побачивши, що гра затягується, Кефальос вирішив взяти в ній участь зі своїм чарівним списом. Він витяг його і поклавши руку на металевий ремінь, поглянув на долину, щоб націлитись у лиса. І побачив диво: ні лиса, ні собаки на долині вже не було. В бігу і в русі обидва скам'яніли і на поляні стояли дві чудові, мистецькі, кам'яні фігури: лиса, що скільки духу втікає, і собаки, який відчайдушно мчить навздо-

*) Так називався той лис від місцевости, в якій мав він осідок та її спустошував.

гін. Так зробив Діоніс, який не хотів позбавити слави непереможности ані лиса, ані собаки. За лисом зосталась слава тварини, яку ніхто не наздогнав, за собакою — слава хорта, від якого жодний звір не міг втекти. А Кефальос, хоч укритий славою, в цім полюванні позбувся свого пса і залишився тільки зі списом.

Довгі роки після цього Прокріс і Кефальос насолоджувались безмірним щастям. Їхнє кохання не вгасало ні на мить, а взаємне довір'я було безмежне. Та, на жаль, Аврора не могла забути своєї невдачі з Кефальосом, і пильно стежила за долею розлученої вже раз нею пари.

Відкинуте і ображене кохання богині і її мстиве серце тишилися їхнім лихом, але порозуміння після довгих страждань і їхня нова тривала любов були їй зовсім не до вподоби.

Довго шукала вона випадку, аби знову розірвати їх ніжний зв'язок, і нарешті можливість до того з'явилась перед нею.

Кефальос мав поетичну вдачу. Він любив красу природи і людського слова, був обізнаний з дотогочасною поезією, сам у хвилини надхнення складав вірші і любив поетичні вислови. Останні роки він звик з першим промінням сонця виходити з дому і один, без товаришів і навіть без собаки, з самим тільки своїм непомильним списом, блукав, полюючи до полудня по чарівних своєю красою, порослих лісом гірських кряжах і схилах. За цей час він встигав стільки разів кинути свого списа, що від махання йому мліла рука і сам він впрівав, обливаючись гарячим потом. Тоді в саму полудневу спеку він лягав на відпочинок у холодку тінистих дерев і поетичними висловами, складаючи вірші й цілі інші томи поем, прикликав вітрець, аби подув на нього і овісжив по спеці і втомі.

Раз лежав він так в лісовому холодку і голосно вимовляв тількищо складеного вірша:

»О, Авро, ти моя солодка радість! Відсвіжуєш і зміцнюєш мене, і робиш любими мені цей ліс і в ньому мою самотність! Люба Авро! Твій подих радісний моїм губам і жар у груді моїй зм'якшає. Швидше прийди, прилинь до мене, любя Авро!«

Авра — це була поетична назва леготу, легесенького вітряного подиху.

А в кущах поблизу спав на той час якийсь пастух, що заховався сюди від полудневої спеки. Прокинувшись, він почув промову Кефальоса і виглянувши з кущів, пізнав його самого. Не обізнаний з поезією, він подумав, що Авра — це ім'я якоїсь німфи, яку Кефальос любить і саме до себе прикликає.

І тут богиня Аврора надхнула йому нещасливу думку розказати те все Прокріс. Він схопився, викрався непомітно з кущів і чимдужче помчав до бідолашної дружини Кефальоса. Він так яскраво описав їй підслухані ним у лісі слова її мужа, що бідна жінка повірила в своє нещастя. Смертельний біль пронизав її серце і вона знепритомніла.

Коли ж опам'яталась і стала ридати від нестерпного жалю — їй раптом спало на думку, що не можна безоглядно вірити першому-ліпшому

підслухувачеві й що вона мусить сама переконатись у своєму нещасті, або в наклепі на Кефальоса.

Оживлена цією думкою і надією, що все те виявиться пастуховою брехнею, — вона поспішила в ліс і, непомітно крадючись, сховалась у ті самі кущі, в яких раніше спав пастух. Кефальос ще лежав у холодку і вона ясно бачила його і стала прислухатись, що він говорить.

А він, на своє і Прокріс нещастя, якраз мав велике надхнення. Вірші йому складались самі собою, в них він оспівував красу лісу і потоків, гірських схилів і небесних зірок, — а над усім панувало звертання до Аври, яка все відсвіжує і оживляє, завершує красу всього і надає радість життю:

»Авро, люба Авро! Прилинь же до мене!« — почула Прокріс і тяжкий стогін вирвався з її грудей. Необізнана з літературою, як і той пастух, вона переконалась тепер, що він казав їй правду.

Кефальос почув цей стогін, але в поетичному патосі не звернув на нього уваги.

»Прийди ж, прилинь скоріше, ти найсолодша!« — вигукував він далі, і тут почув уже виразно стогін з кущів і щось там ще й зашелестіло. Він схопився і, не роздумуючи, метнув туди свого непомильного списа.

Стогін і зойк залунали з кущів і переляканий Кефальос пізнав голос своєї дружини. Він кинувся туди і побачив Прокріс, обляту кров'ю, яка намагалась витягнути його списа з страшної рани в грудях.

Схопив він свою Прокріс на руки, підняв, як пір'їнку з землі, вирвав із рани списа, перев'язав рану і спинив кров та став молити свою бідну дружиноньку не вмирати, не кидати його, злочинця, самого на цім світі. На це Прокріс через силу вимовила до нього:

»Нашою любов'ю і всіма світлими богами і богом смерти закликаю тебе, не приводь Авру на наше подружнє ліжко!«

Тут зрозумів Кефальос свою помилку нещасливу, але запізно. Він став заспокоювати Прокріс і розказувати їй, що то за Авра. Але це останнє зусилля виснажило й останні сили бідолашної жінки. Говорити вона вже не могла. Проте, очі її, поки ще могли бачити, все дивились на нього і останнє дихання злетіло з її губ на його губи.

Так мстива Аврора розлучила вірних коханців удруге і вже назавжди.

(Далі буде)

М. ВЕРЕС

К р а я н ц і

Як гули канонадами ранки
І вселяли тривогу у сни,
Я стрічав тебе всюди, крайню,
На димистих дорогах війни.

Молоду, незрівняну красою
І привітну, і ніжну таку, —
Ти була в шпиталі медсестрою,
Працювала в повстанським зв'язку.

Вміла ти, коли треба, стріляти
І в торбинку на місце парфум
Клала все нерозлучну гранату,
Щоб живою не датись на глум...

А пізніш, коли люті сатрапи
Захлинались у шалі своїм,
Повели тебе смерті етапом
До далеких Воркут і Колим.

І ревла оп'яніла звірюка,
І раділа поживі новій,
Ти ж ішла, ти виносила муки,
Не втрачала ніколи надій.

І пливли у негаснучих лунах,
І зростали в очах, мов докір,
Караганд окривавлені дюни,
Ліс Норильська, Печора й Кінгір...

Знов димлять і тривожаться ранки,
Знов бентежать жорстокістю сни,
Знов тебе зустрічаю, крайню,
На дорогах нової війни.

Ти тепер вже дружина і мати
Та, як перше, рівняючи ряд,
Вояком, поруч батька і брата,
Ти стоїш в огнях барикад,

Ти ростиш героїчного сина
І за все це з чужинних сторін
Шлю тобі, патріотко України,
Найкращий привіт і поклін.

Слава й честь і мій захват, краянко,
Мужня дочко святої землі.
Ти ідеш у стривожені ранки
Зі спокоєм на гордім чолі!.

Лариса МУРОВИЧ

Побратими

Ось там де ліс вкриває мохом
Криївку тайну для звірів,
Совиний рід страхополохом
Для кроків і для віч катів.

А тільки дерево дуплаве
Приносить світло до землі
І є із нею свідком слави
Захованих ось тут бійців.

Гутірки жваві й розговори —
(Ніхто не чує, тільки ліс)
Та, як відлуння у просторі —
То на ногах стрілець і кріс.

Всі очі пильно в коменданта:
На поміч хлопці, поки час,
Бо вже криївку інтенданта
Накрили вражі. На наказ!

Шляхами, як вужі у листі
У персні всіх ворожих лав —
Як дівчині шнурки намиста
Повстанцям бій принаду дав.

А побратимства міт козачий
Переливається в крові,
Гей, що нам смерть! Хай ворон кряче!
Стрільна пожегу коругви

Розвісили у ночі темінь —
Ось тут між ними кат пропав.
А ліс глибоко в чорноземі
Про вірність книгу написав,

І дерева у вічні рими
З великих літер: ПОБРАТИМИ!

Лариса МУРОВИЧ

П о х і д

Ніч гляділа в вічі зірваних симфоній,
В тонах виростала невідкличність драм.
З пороку буття і збуджених колоній
Збудував Дніпро — неперелапність рам.

Хоч копит залізо знало про всі тайни,
Що земля дарує зорям в срібнім сні,
То в трофеях смерті — смерті не заграйте,
Бо з глибин жевріє — чорнозем в огні!

У вагітних болях, ах, не тих, що в серці —
Серце вже не в болі, бо стріла живе!
У колони росту б'ють акорди терцій,
Що у марш зростають, Марс в Дніпрі пливе.

Гей, походе славний: Воля у ручаю —
Зачерпни шоломом крові із ріки,
Волю Вам здобути, або із одчаю
Зав'язати зорі — у стрімкі віки!

Волю Вам здобути, або Вам не бути!
Так Дніпро рішає — у кресцендо тон
Невідкличні дзвони в чорноземі чути
А стяги вже мають із землі вікон!

Петро КІЗКО

Зумій уздріть крізь мряковиння
Проміння сонця золоте.
Тоді в душі твоїй горіння
І у негоду проросте.
Тоді тобі не буде тужно
В найтяжчу мить твого життя.
Зведеться радість серця пружно,
Лихе пірне у забуття.
Квітки яснітимуть по полю,
Нехай в негоду хоч яку.
І будеш мати власну долю
Міцну, щасливу і тривку.
В душі твоїй палке горіння,
Мов мак червоний, проросте.
Лише зумій крізь мряковиння
Проміння вздріти золоте.

1957.

Полк. Олександр ВИШНІВСЬКИЙ

ВАПНЯРКА

(Зі спогадів командира Синього полку)

ЗАГАЛЬНА СИТУАЦІЯ НА ФРОНТІ

Московсько-большевицький наступ у першій половині липня 1919 року на українському фронті мав значний успіх.

Ворогові вдалося захопити Чорний Острів, Проскурів, Ярмолинці, Солобківці, Миньківці та Нову Ушицю.

Кам'янецьві Подільському загрожувала безпосередня небезпека, всій армії — катастрофа.

Здавалося, що москалі — напередодні виконання свого завдання: відрізання української армії від ріки Збруч та її знищення.

15-17 липня — дні кризи.

Розпачливе намагання кам'янецької групи відібрати у ворога ініціативу. 2-га і 3-тя дивізії, не зважаючи на загрозу своєму запіллю, активно їй (кам'янецькій групі) допомагають. Особливо успішна акція 3-ої дивізії. Московське командування не потрапило використати свого оперативного успіху й, не витримавши контрнаступу українців, відвело своє військо на лінію Проскурів-Жмеринка, але не надовго. Свіжі резерви, що саме надійшли, дали можливість ворогові перегрупуватися й знову перейти до рішучого наступу.

До нас теж підійшли резерви — Українська Галицька армія. Положення наше покращало, але небезпека ще не минула.

До 22 липня на всьому фронті зустрічні запеклі бої з перемінним успіхом. 22-23 липня червоні відступають, але захопити Проскурів і Жмеринку нам не вдається. Зміцнені Українською Галицькою армією, ми підготовляємо спільний з нею загальний наступ, першим завданням якого є опанувати залізничні вузли: Проскурів-Жмеринка-Вапнярка.

Захопити і втримати вапнярський залізничний вузол призначено 3-ій дивізії¹⁾, що 25 липня й займає бойовий відтинок по лінії сіл Вапнярка-Кислицьке- м. Комаргород-Томашпіль-Ямпіль.

До загроженого вапнярського вузла червоні висилають свіжі резерви з метою знищити небезпечну для них 3-тю пішу дивізію, але командир її, полк. Ол. Удовиченко, виривав ініціативу з ворожих рук і 26 липня переходить до наступу.

¹⁾ 7-ий Синій полк (синьожупанники).

8-ий Чорноморський полк (командир полку полк. Царенко †).

9-ий Стрілецький полк (командир полку полк. Шандрук).

ЗДОБУТТЯ СТАНЦІЇ ВАПНЯРКИ

Акція за посідання ст. Вапнярки починається зранку 26 липня 1919 року. Червоні (45 советська дивізія) головними силами тримають ст. Вапнярку, села Цапівку-Колодянку, Антопіль-Савчине-Нетребівку.

Керунок атаки частин 3-ої дивізії:

9-ий Стрілецький полк — села Цапівка-Колодянка- ст. Вапнярка;

7-ий Синій полк — с. Антопіль- м. Марківка- с. Вербове;

8-ий Чорноморський полк — села Теклівка-Савчине-Нетребівка.

Акція починається для нас успішно. 9-ий Стрілецький полк після кількогодинного бою захоплює села Цапівку-Колодянку, але далі наступ його загальмовується²⁾. Сині й Чорноморці мають більше щастя. Приблизно о год. 9 ранку авангард Синього полку стикається із сторожевою охороною червоних.

Першу зустріч вітають ворожі кулемети й майже зараз же за ними гармати.

Видно, що ворог чекав на «дорогих гостей». Крок за кроком посуваються Сині вперед. Обидві сторони розвивають максимум вогневої енергії, але вогнева перевага виразно на боці червоних: ворог не рахується з набоями, як ми, і в нього більше гармат.

Особливо ця перевага дає себе відчути біля 12 години, коли червоні вводять у бій важкі гармати. Наше щастя, що ворог стріляє невлучно.

В цей час падає дощ. На тлі чорних хмар гадюкою корчиться блискавиця, стогін гармат і вибухи шрапнелів та гранат зливаються з гуркотом грому; зустрічний вітер засліплює очі дощем...

Сині, не спиняючись, продовжують наступ. Остання перебіжка. Наказ до атаки. На всьому відтинку Синіх несеться гучне «Слава!»

Безладна стрілянина червоних...

Ще одне напруження, натиск — і Антопіль наш! Сині не дають ворогові опам'ятатися й, продовжуючи наступ, на плечах червоних здобувають м. Марківку. 15-та година. Червоні відходять до с. Антонівки.

Трофеї: полонені, одна гармата, два бомбомети, кулемети, тягарове авто й дві польові кухні. Страти наші, порівнююче, невеликі. У цей час Чорноморці вибили червоних із сіл Теклівки, Савчиного, Нетребівки.

Чорноморці виконали своє завдання. Синім залишається ще здобути село Вербове і тим допомогти Стрільцям здобути ст. Вапнярку. Марківку переймають від Синіх Чорноморці. Розвідка Синіх іде до Вербоного; полк відпочиває. Сині мусять трохи «перевести духа» перед закінченням покладеного на них на сьогоднішній день завдання.

Начальник команди кінних розвідників, сотник Ковальський, доносить:

«Село Вербове вільне від ворога. Він тримає позицію на північний захід від ст. Вапнярки проти 9-го Стрілецького полку. На станції Вапнярці — ворожа піхота й броневики. Один броневик курсує між ст. Вапняркою й с. Крижополем».

Село Вербове вільне від ворога! Чудесно! — Ключ до ст. Вапнярки в наших руках. Мерщій використати цю тактичну помилку червоних і заатакувати станцію ззаду.

2) Станцію Вапнярку боронила найміцніша ворожа група.

Містечко Марківка знаходиться за 6 верст на південний захід від ст. Вапнярки і 3½-4 версти від с. Вербового. Синя батарея залишається на позиції біля Марківки, полк рушає на с. Вербове. 17-та година. Непомітно для ворога балкою підходять Сині до с. Вербового й займають його.

Ми безпосередньо в запілля ворога, що завзято боронить від Стрілецького полку підступи до ст. Вапнярки з північного заходу... Підстаршина й два козаки з команди розвідників отримують наказу зруйнувати залізницю між ст. Вапняркою й с. Крижополем, з метою відтяти відступ ворожим броневидам. Справа не легка, бо все переводити треба майже на ворожих очах. Пішли!.. Одночасно з вибухом перший курінь сотника Довгала має заатакувати станцію Вапнярку.

Тим часом до рук Синіх попадає ворожий роз'їзд силою в п'ять шабель. Їхав він «для зв'язку» до м. Марківки. Сині пустили його до села й тут зловили. На станції — резервний «батальйон».

Про нашу присутність у селі Вербовому червоні зовсім не знають... Нам щастить. Перший курінь готовий до бою і чекає наказу.

Вибух! Щасти Боже!

Червоні завважили лави першого куріня. Тріщать кулемети... Співають кулі... Ревуть і залізом плюють ворожі броневики. Їм інтенсивно відгукуються Синя батарея, Москалі розпачливо бороняться. Даремно. У Синіх моральне піднесення; червоні ж, опинившись між двома вогнями, втратили присутність духу. Після короткого, але гарячого бою паніка охоплює ворога, й він залишає ст. Вапнярку. Одночасно червоні опускають фронт перед 9-им Стрілецьким полком. Синій полк обсаджує станцію. До наших рук дістається чимала здобич: полонені, багато легких і тяжких кулеметів, сім возів набоїв до рушниць, ешельони і склади з гарматними набоями та різним військовим майном, радіостанція, польові кухні ще з гарячою їжею і, взагалі, багато різного залізничного майна. Червоні відійшли на схід від залізниці й скупчилися в селі Крижополі. Ворожим броневидам пощастило врятуватися, бо Синім не вдалося добре закласти піроксилінові набої: їх викрив ворожий бронепотяг, і тому залізниця була підірвана наспіх і через це без бажаних наслідків. На станції повний хаос. Розбиті вікна, кілька столів і стільців перевернуто, порозкидані папери... Усе носить на собі сліди поспіху й безладдя. Над станцією повіває червоний прапор.

Синьожупанник лізе на дах і скидає прапора на землю.

Користуючись тим, що до наших рук дісталися паротяги під парою, Сині імпровізують «бронепотяга».

До паротяга причеплюють дві платформи, ставлять на них одну гармату з Синьої батареї та кулемети. Який не є цей «бронепотяг», а все ж легше буде нам боротися з ворожими бронепотягами. До цього часу Синій полк вів бої з ворожими бронепотягами лише при допомозі Синьої батареї.

Взагалі, в усіх боях Синього полку його батарея була на висоті свого завдання. З початком стрільби Синьої батареї завжди й незмінно підносилися настрої козацтва.

»Шура-Буря летить!« — радісно відгукувалися козаки, — »він йому (москалеві) покаже!«

Сотник Шура-Буря командував Синьою батареєю. Це був старшина, що ним могла б пишатися кожна армія. Видатним і незамінно цінним старшиною був його помічник сотник Зуб. Обое згинули трагічною смертю й давно сплять вічним сном у сирій землі. Дай, Боже, Україні яко мога більше таких синів-лицарів!

Станцію Вапнярку захопили спільними зусиллями Стрільці й Сині. Синім лише пощастило обсадити її першими. Передавши станцію Стрільцям (2-ий і 3-ій курені), 1-ий курінь Синіх перейшов знову до села Вербоного.

3-тя дивізія з честю виконала покладене на неї завдання.

* * *

Наступ 3-ої пішої дивізії заскочив червоних напередодні закінчення ними підготовки до контрнаступу: ворожі резерви щойно під'їжджали з Одеси до станції Крижополя.

На фронті проти 3-ої дивізії в цей час була лише 45 советська дивізія (4 т. зв. басарабські полки) та кілька окремих невеличких відділів. Командування дивізії зосередило головні свої сили в районі ст. Вапнярки. Помилкою його було те, що воно тримало резерву свою на станції, а не в селі Вербовому, де резервова група зберегла б за собою більшу свободу дії і крім того, на випадок неуспіху червоних у районі м. Марківки, резерва ця забезпечувала б ст. Вапнярку від різних несподіванок. Взагалі фатальним для червоних було те, що вони залишили село Вербове навіть без догляду.

Злутуванням та почуттям взаємної підтримки частини 45 советської дивізії похвалитися не можуть: вибиті з села Антополя й містечка Марківки (зовсім недалеко від ст. Вапнярки) побиті частини дивізії дбають лише про власну шкуру й утікають, не повідомивши про це навіть свій штаб дивізії.

Витривалости в них вистачає тільки на кілька годин, потім піддаються паніці. Лише група, що безпосередньо боронить станцію, як найміцніша, виявляє в бою з 9-им Стрілецьким полком певну завзятість і впертість та б'ється аж до того часу, поки не обійшли її Синьожупанники.

Наскільки командування 45 дивізії не орієнтується в загальній бойовій ситуації, видно бодай з того, що до останньої хвилини воно не знає про присутність ворожої частини у своєму безпосередньому заплілю. Штаб червоних вважає лише на безпосередню небезпеку чоловічої атаки на станцію Вапнярку й уперто боронить цей відтинок; про інші відтинки свого фронту він не турбується й навіть не цікавиться підтримувати з ними зв'язок. Лише підвечір, певне, все ж занепокоєний тишею в районі м. Марківки, посилає туди роз'їзд, але він не може вже виконати свого завдання, бо весь попадає до полону.

Якби штаб червоних, спинивши наступ Стрільців, кинув міцну резерву до м. Марківки, то, можливо, що станції Вапнярки того дня ми ще не здобули б (в кожному разі здобуття її коштувало б нам багато дорожче).

Здобути Вапнярку на другий день було б для нас дуже тяжким завданням, бо до червоних підійшли б значні свіжі резерви, а 3-тя піша дивізія мусіла б покладатися лише на свої власні сили.

Командир 3-ої пішої дивізії своєчасно, як ми вже зазначали, вирвав ворогові небезпечну зброю — ініціативу.

Наші частини уступають ворогові своєю кількістю, але перевищують його здатністю до маневру, рішучістю й упертістю в бою.

У протилежність до червоних, частини 3-ої дивізії підтримують зв'язок між собою, мають міцно розвинене почуття взаємної підтримки і здатність проявити самостійну ініціативу.

Вій за посідання Вапнярського залізничного вузла скінчився для 3-ої дивізії успішно на всьому її фронті.

Треба зазначити, що в ті часи фронту, в загальному розумінні цього слова, не було. Боротьба велася переважно за посідання залізниці, й тому угруповання головних сил, і наших і червоних, зосереджувалося, головним чином, у районі залізниць. Інші відтинки фронту вважалися за другорядні й охоронялися, відповідно до цього.

Отже, з огляду на зазначене, захопивши станцію Вапнярку, головні сили 3-ої дивізії розположилися так: 9-ий Стрілецький полк — ст. Вапнярка, район на схід від неї й охорона залізниці в напрямку на Жмеринку; 7-ий Синій полк — район с. Вербове до м. Марківки; 8-ий Чорноморський полк — район м. Марківки.

Червоні: села Крижопіль-Антонівка.

Цей фронт, т. зв. «Одеського напрямку», властиво, й становила з себе 3-тя дивізія. Ця дивізія, починаючи від р. Збруча, — міцна не кількістю своєю, а духом, внутрішнім злутуванням і вірою у своїх командирів на чолі з полковником Олександром Удовиченком, — увесь час переможно йшла вперед, розбиваючи на шляху своєму до Вапнярки до 22 червоних частин. Дивізія ця, не зважаючи на наші неуспіхи на інших напрямках, ні разу ще не випустила ініціативи зі своїх рук. Жодній червоній частині не пощастило ще розбити 3-тю дивізію, за що їй і надано офіційно славну назву — «Залізної».

ОБОРОНА СТАНЦІЇ ВАПНЯРКИ

Захоплення так важливого під оглядом оперативним залізничного вузла, як Вапнярка (схрещення залізниць: Одеса-Жмеринка-Київ-Цвіткове-Гумань), було для москалів великим, несподіваним ударом.

Ворог рішив за всяку ціну відбити Вапнярку й відновити залізничне получення зі Жмеринкою, що її червоні тримали ще у своїх руках.

Трактуючи 3-тю дивізію, як ворога, дуже поважно, червоні скупчують проти неї сили, що значно переважають її числом: крім 45 советської дивізії ще 54 комуністичний ім. Леніна полк, 399 советський полк, учебний одеський батальйон, відділи відомого одеського бандита «Мішки Япончика», партизанський відділ Криворучки та три добре озброєні бронепотяги.

Командир 3-ої дивізії полковник Удовиченко, будучи добре поінформованим щодо сил і замірів ворожих, міг прийняти два рішення: або злегко-

важити ці сили й продовжувати наступ, ризикуючи на зустрічний бій з переважаючими силами, або спершу перейти до оборони й, здеморалізувавши ворога кривавим відбиттям атак, у відповідний момент перейти до контрнатупу.

Певно, добре зваживши всі »за« і »проти«, покладаючись на витривалість своїх частин, полковник Удовиченко приймає те друге рішення.

Передбачення його дуже швидко цілком виправдалися.

На другий день після здобуття Вапнярки, приблизно о год. 6-й ранку, ворог починає свій наступ гарматним обстрілом с. Вербового. На відтинках Стрільців і Чорноморців спокійно. Пізніше в Чорноморців легка стрілянина.

Густими лавами сунуться москалі в енергійному наступі на позиції Синіх.

Іде одна з найкращих регулярних советських частин — комуністичний ім. Леніна полк.

Червоні дуже гарно, одноманітно одягнені й озброєні »до зубів«. У кожного висить на пасі по кілька ручних гранат.

Відгукнулися наші гармати, чуються перші мушкетні стріли, й раптом починають стрекотіти кулемети.

Один... другий... третій...

В повітрі чується характеристичний свист летючих куль. Гуркотять без перерви гармати. Бій почався!

З великим запалом, відвагою й самопевністю ідуть уперед під нашим вогнем москалі-комуністи.

Нерівна місцевість сприяє їхньому наступові.

Село Вербове лежить у яру. Південну околицю його ділить яр на південно-західну й південно-східну частини. Остання висувається язиком уперед від позицій Синіх, що знаходяться перед селом Вербовим, на висотах безпосередньо на південь і на схід від села.

Частині передової ворожої лави вдається захопити південно-східну околицю села, власне, ту, що висувається язиком перед нашими позиціями.

За короткий час свого перебування на окраїні села (10-15 хвилин) ця »краса и гордость революции« встигла ограбувати й вирізати п'ять селянських родин.

Продовжуючи наступ, червоні підходять до наших позицій на 100-200 кроків.

Раптом ворожі гармати затихають. З диким криком »Ура!« несуться лави червоних уперед, на нас.

Атака на багнети.

Хвиля пекельного вогню з нашого боку, потім на всій позиції Сині переходять до контратаки.

Дві ворожі лави одна перед одною... Критичний момент.

Чи ж дійсно дійде до багнетів? У червоних метушня. Кілька з них не витримало нервового напруження й повернуло назад. Цього прикладу досить було для решти. Червоні показують п'яти... Сині провозають їх дощем куль. Москалі відходять, маючи великі втрати. Атаку відбито.

Знову б'ють ворожі гармати.

Із села Крижополя сунуть свіжі лави червоних. Ті, що відходять, зупиняються й займають позицію посередині, між селами Вербовим і Крижополем. Резерва Синіх підходить ближче до центру позиції. Двадцять година.

Оркестра з гармат, кулеметів і рушниць грає щосили.

Червоні чотами роблять перебіжки вперед. Поволі знову посуваються все ближче й ближче до наших позицій.

Стрільба доходить до крайнього напруження.

Ще ближче... Пекло!..

На підтинку 1-го куреня (сотник Довгаль) «ура» перемішується з криками «слава».

Зійшлися на багнети!..

Знову на всій лінії Сині переходять до контратаки.

Не розібрати: чи «слава», чи «ура». Якись окремі дикі вигуки...

Сині б'ють більше прикладами, бо не на всіх рушницях є багнети.

Усе перемішалось...

Крики «слава» чути все виразніше.

«Ура» слабне, слабне й нарешті не чути його зовсім. Криваво відбиті червоні тікають до села Крижополя; їх січуть кулемети й рушниці; б'є по них смертодайним вогнем Синя батарея.

На полі залишаються мертві й ранені.

Ситуацію врятовано!

Бій на багнети тривав лише кілька хвилин, але здавалося, що минула ціла вічність.

Спроба комуністів перейти увечорі знову до атаки була вже слабша й успіху не мала. Червоні відійшли до с. Крижополя.

Але впертий ворог не падає духом і зміцнений свіжими силами шикуються спробувати щастя на відтинку 9-го Стрілецького полку.

Як не подібний цей ворог до частин 45-ої совєтської дивізії!

* * *

Настала ніч, темна й непроглядна.

На позиціях у Синіх спокій.

О 23-ій год. розвідка доносить, що з села Крижополя, вздовж східньої частини залізниці, вирушила в напрямку на станцію Вапнярку велика колона червоних. Даємо знати про це Стрільцям, але вони вже й самі про це знають.

Приблизно о год. 24-ій на станції раптом, як один, заклекотіло кільканадцять кулеметів... Вибухли бомби...

В нічній тиші далеко розносяться несамовиті крики: а-а-а-а!...

Червоні атакують станцію!

Крики то затихають, то підносяться з новою силою. Стрільба без перерви.

Біля години тягнеться цей моторошний концерт. Нарешті тиша.

Хто кого?

Доносять: «Станція Вапнярка в руках червоних».

Сталось!...

Але ворог не довго тішився своєю перемогою.

О 3-ій годині тієї ж ночі Стрільці несподівано для москалів бравурною атакою вибивають червоних із великими для них втратами. Ця атака Стрільців була дійсно надзвичайна по своїй завзятості й одвазі. Не кожна бойова частина, вибита в нічному бою зі своїх позицій, потрапить тієї ж ночі виявити активну боєздатність.

Ця атака Стрільців — це ще одна славна сторінка до історії 3-ої Залізної дивізії.

На третій день бою зранку приходить черга й на 8-ий Чорноморський полк. Проти нього до цього часу червоні лише демонстрували.

На відтинку Чорноморців упертий бій тягнеться зранку майже до вечора без успіху для ворога.

У Стрільців цілий день спокійно.

О 12-ій годині червоні демонструють атаку на с. Вербове, але Сині її легко відбивають.

Ворог, як і раніше, відходить до Крижополя.

Нарешті й у Синіх спокій. Але спокій цей нагадує тишу перед бурею. Сині готуються до нового бою.

* * *

Бої частин 3-ої Залізної дивізії, як ми вже зазначали, цілком оправдали передбачення й надії її командування. Ворога криваво відбито й напівздеморалізовано. Сила його атак слабне. Надходить час завдати йому останній удар. Тим більше це було на часі, що запаси амуніції маліли, а на доповнення в короткому часі годі було сподіватися: брак амуніції був загальною хворобою вської нашої армії.

Сині, наприклад, трималися лише амуніцією, здобутою при захопленні від ворога станції Вапнярки, але запеклі оборонні бої запаси ці майже вичерпали. Брак набоїв міг зробити положення Синіх критичним.

Отже, Сині з великим задоволенням прийняли наказу про рішучий контрнаступ.

О год. 15-ій до мосі розпорядимости прибуває з резерви дивізії 1-ий курінь 9-го Стрілецького полку. Призначаю йому правий відтинок позиції полку, але тримаю Стрільців не на самій позиції, а 200-300 кроків за нею, під горою, в непомітному для ворога місці.

2-ий курінь Синіх, що займає правий відтинок позиції (сотник Троць, згинув у кінці 1919 р.), відводжу до полкової резерви, залишаючи на відтинку лише чоту 2-го куреня (хорунжий Вовкогон) з одним кулеметом.

Маю на меті почати контрнаступ ще сьогодні, якщо »товариші« спробують ще раз прийти до нас у гостину...

* * *

Сподівані »любі гості« не забарилися.

О год. 16-ій червоні знову переходять до наступу на позиції Синього полку.

Лава за лавою виходять із села Крижополя й хутко, наче хмарою, вкривають поле.

Ніби скажені ревуть червоні гармати.

Мала кількість набоїв змушує нас бути ощадними. Ворога підпускаємо майже під саме село, майже без опору, щойно потім частуємо його з належною гостинністю, що трохи стримує його запал.

Але ось чота хорунжого Вовкогона, що дуже рідкою лавою займала правий відтинок, вистрілявши всі набої, згідно з наказом починає відходити.

У цей час селяни, розуміючи це як початок загального нашого відступу, благують мене не здавати села.

На їхніх обличчях розпач.

Кажуть: »Дайте рушниці, ми будемо самі боронитися!«

Я не маю часу на балачки й коротко відповідаю: »Не турбуйтеся — не здамо!«

Червоні теж уважають відхід чоти за початок відступу.

Чота відходить далі, а за нею вслід, підбадьорені й смакуючи перемогу — москалі.

Тим часом, непомітно для ворога, все ближче й ближче, назустріч йому, підсовується полк Стрільців... У центрі й на лівому крилі вогонь доходить до кульмінаційної точки.

Для кого б'є зараз дванадцята година?...

Прийшов час до контрнаступу.

Несподівано для ворога, перед його лівим крилом, замість відступаючої чоти Синіх, виростає грізна лава Стрільців, і по всій позиції підіймаються й кидаються на червоних Сині.

І, мабуть, страшна була ця несподіванка для ворога, коли навіть не дійшло до багнетів: червоні змішалися й почали панічно втікати, а за ними вслід, переслідуючи, переможці — Стрільці та Сині. Резервові лави червоних намагаються нас зупинити: стріляють і по нас, і по своїх відступаючих.

Даремно!

Уперед, вперед, не давати ворогові опам'ятатися!

Слава... Слава!..

Завзятість і певність чується в цьому »слава« Стрільців і Синіх.

Ясно: ставку червоних побито.

Останнє розпачливе змагання перед самим селом Крижополем, і на плечах ворожих Стрільці й Сині здобувають Крижопіль та прямують далі.

Розглядаюся навколо: як рясно усіяно поле забитими й раненими червоними!

Вже два дні лежать чимало з них мертвими.

Наш лікар, пані Світлана Харченко (забита в серпні 1919 р.), як завжди, зараз за першою лінією опікується жертвами бою.

Якийсь молодий, гарний собою комуніст-жид, ранений у ногу, благає, щоб його »не добивали«, бо в нього жінка й дитина.

— Ми не большевики і звичаю вашого не маємо (наших ранених москалі завжди добивали). Зараз вам обандажують рану й повезуть до шпиталю.

— Якої ви частини?

— 54 советського полку.

Це той комуністичний ім. Леніна полк, що його розбили Сині вчора і якого червоне командування кинуло сьогодні з резерви з метою припинити відступ своїх частин.

Особливо значні втрати поніс сьогодні 399 советський полк. Це та частина червоних, що, відступаючи, попала між два вогні: наш і свій.

Чимало й Синіх склало свої голови у цих боях; чимало вибуло зі строю раненими.

Із старшин забито сотника Кривущенка, тяжко ранено здібного й одважного старшину, командира 1-го куреня сотника Довгаля, та легко кілька інших старшин.

Трофеї нашої перемоги: 9 кулеметів ручних, кілька кулеметів «Максимів», багато амуніції і рушниць.

Цікаво, що на здобутих нами ворожих кулеметних тачанках були різні награбовані речі, й між ними навіть грамофонні платівки.

Сутеніє. Я в Крижополі.

Населення христиться: «Слава Тобі, Господи, нарешті дочекалися своїх». Село в жалобі: недавно москалі розстріляли сорок селян за «саботаж».

Молодь проситься до полку.

Старі благословляють їх: «Помститься, діти, за безневинно пролиту кров батьків і братів ваших».

* * *

Розбиті на голову червоні відірвались від Залізної дивізії й відійшли головними силами аж до станції Крижополя.

Бої за Вапнярку скінчилися. Цей, так важливий залізничний вузол залишився за нами. Але через півтора місяця околиці Вапнярки знову будуть ареною тяжких боїв, і в них найактивнішу участь бере знову 3-тя Стрілецька Залізна дивізія.

(«За Державність», кн. 4, 1934)

Микола ГАЛИЧКО

Зелені Свята

Зелене море затопило:
Ліси, левади і поля,
Сонце дороги підсушило,
Ясним промінням золотило —
Могили вбитого стрільця.

Далеко в селах дзвони грають,
Музика бринить у житах,
Дванадцять янголів злітають,
Зелені струни простягають
На тих заквітчаних степах.

Ось, йде процесія полями,
Священик кропить хліб новий.
Лопоче вітер хоругвами
І ясне сонце над полями,
Кидає промінь золотий.

Мільйони променів надхненних,
Чаром зворушують людей.
Сім Дарів Духа — Ласк Спасенних,
Язиків дванадцять огнених
Горять між нами ніч і день.

Горять, як зорі, не згасають
У цій країні запашній:
Тут люди з пташками співають,
Святого Духа прославляють,
»Царю Небесний, Пресвятий!«

Пшениця морем тут хвилює,
Шумить зазілена трава:
Зелене царство тут панує,
Душа любиться бо чує,
Що то батьків твоїх земля.

О, Царю неба пресвятий!
Духу життя і волі!
Надхни любов'ю світ цілий,
Прийди, потіш сумних людей,
Як тих пташат на полі!

Біля дороги хлібних нив
Незнаний гріб сумує,
Воїн, що край свій боронив
Поліг, не дочекавши жнив,
Він днює тут й ноче.

Бо тут його земля свята —
Неначе рідна ненька:
Зелена, вічно-молода —
Піснями душу звеселя
І тулить до серденька.

Веселе небо, а земля —
Буйним життям багата.
Зелені строї надіва,
В квітках замаєна ціла
Встріча Зелені Свята.

Встрічаймо й ми їх і просім
В Святого Духа — Дару.
Серця до неба піднесім,
Як ті Апостоли спішім
До праці повні жару!

За Царство Боже на землі!
За Ідеї спасенні!
За кращу долю Вітчизні,
Не іскри, запалім вогні!
Вогні Віри — пламенні!

В своїй душі, в своїх думках,
В серцях братів по крові:
І Дух Господній, наче плах
Надхне, допоможе нам в ділах —
Дійством Ласки-Любови.

Лариса МУРОВИЧ

В ЧЕРЗІ ЗА ХЛІБОМ

»Щасливе, радісне життя!«

Криваво сонце розбудилось,
На всі дороги розлилось,
А його світло зупинилось,
По тінях постатей сплило.

Перед дверима магазину
Уставився у довгий ряд
По приділ хліба четвертини
Нужди похнюплений парад.

Голодні матері і діти
Стояли вранці з трьох годин,
Щоби місця собі загріти,
Щоб бути ближче до вітрин.

О, ти недоле України,
Ланів пшеничних ще обмаль,
Щоб кожен зрослий і дитина
Наїлись хліба удосталь!?

Гроза ходила по дорогах
І стукала до всіх дверей:
Мерщій виходьте, яко мога,
За хлібом повно вже людей!

І бігли всі, щоб ще дістати
Хоч окрушини з окрайця,
Щоб в ненависті прославляти
»Щасливе й радісне життя!«

Петро КІЗКО

ТОПОЛИНА ДАЛЬ

Прослалася даль тополина,
У неї вдивляюся я.
Далеко моя Україна,
Далека земляця моя.

І вірити серце не хоче,
Що близькість не прийде ясна.
Воно щохвилини шепоче:
Розлуки мине далина.

І будемо разом ясною,
Свою дорогою йти.
Землею іти дорогою,
Якої не знають світи.

Не буде ні в кого печалі,
Великі всміхнуться й малі.
На власному ґрунті розталім,
На власній розквітлій землі.

І стануть близькими долини
І гори, і ріки, й ліси.
І спів у гаю солов'їний
На всі задзвенить голоси.

О, серце, хай правдою стане
Твій шепіт — надія ясна.
Хай сонце засвітить весняне,
Хай прийде чекана весна.

Хай кожному радістю буде
Блакиттю гаптований день.
Нехай не печаляться люди,
Не знають скорботи ниде.

Прослалася даль тополина,
У неї вдивляюся я.
Далеко моя Україна,
Далеко земляця моя.

Лариса МУРОВИЧ

ВІДСУТНІСТЬ

Подумай лиш: кордони, простір, морок
Лягли між нас, як той кукіль у жито.
Розтерти хочуть всі бажання в порох
І візію відсутности закрити.

Та я ловлю Відсутність, як ті іскри,
Що з залізниці ловить темінь ночі —
І ось луною відоб'ється викрик,
Що порожнечу виповнити хоче.

Зневолюю Відсутність у Присутність,
Як ґрати сковують вікно в'язниці,
І так злилась з Присутністю Відсутність,
Гарячий простір з запахом живиці.

Досяжність сили її велецінна,
Бо з нею я всупереч злої долі —
Хоч би єство її уже незмінно
Скувала вічність у незримім полі.

У тім далекім, недосяжнім полі,
Що лиш очам душі усе відкрите.
Хвала тобі Відсутносте, що у волі
Нездійснене еднаєш з пережитим!

ГОЛОС

Завжди кличе мене —
Я не можу його не почути.
Чи змагання душі обмине
Смак отрути?

Чорну плахту ночей
Розриває мечами сваволі,
І зганяє з гарячих очей
Сон і волю.

Він, як гомін вітрів,
Що дзвенять у шаленім пориві,
Як той колос, що там обважнів
В переджнив'ї.

Він і ніжить і жде,
Щоб його я прийняла обняття,
Як схилюся до нього, то йде
З мовчання твердою печаттю.

Не допоможе мені
Утікати від темряви ночі,
Він знайде мене в дні
Чи я хочу його, чи не хочу.

Завжди душу стривожить сумну,
Хоч в одчаю кричу, що не треба!
Він оживить закриту труну,
Як промовить безсмертністю неба.

РОЗГУБЛЕНІ ПЕРЛИ

Прогули роки, мов блискавиця,
Розгубились перли у намисті,
Тільки іноді мені присниться,
Що Ти знову пишеш білі листи.

Що Ти знову стукаєш у двері,
В чародійну й незабутню Сезам —
Як колись, ми важимо в печері
Злото мрій на чарівних терезах.

Ті хвилини дорогі, як листя
Дереву, що ріст прямує в вічність —
Якби можна закувати щастя,
Замінити сон оцей на дійсність.

Позбирати перли, що згубились
Посилати знову у намисто,
Щоб Тобі одному все світились
Серця пориви мої пречисті!

ОРЧІ

БАГРЯНИЙ КВІТ

(Продовження, 5)

РОЗДІЛ XV

СУМНІВ

Маргарита провела очима малу, чорну силуетку лорда Фанкура, що торував собі перехід поміж гістями в сальоні. Опісля вона зразу забула про те доручення, яке дала йому.

Сидячи вигідно в маленькому порожньому будуарі, вона споглядала крізь відчинені двері на пари танцюючих. Та, хоч вона дивилася на танцюристів, не бачила їх; звуки музики долітали до її ушей, але вона не чула їх, бо вся була охоплена неспокоєм, тривожним вижиданням.

У своїй уяві Маргарита бачила напівпорожню їдальню, а в ній — Шовелена зі сторожжю. Ось вибила година призначення і нараз до їдальні ввійшла друга людина — Багряний Квіт, таємний керівник дивної ліги, який здавався Маргариті фантастичною, просто нереальною істотою. Маргарита відчула непереможне бажання бути в їдальні й власними очима побачити його прихід; вона була переконана, що своїм жіночим відчуттям зразу пізнала б обличчя таємничого, хто б він не був, його сильну індивідуальність, що ціхує провідника людей, героя — могутнього орла з широким розмахом крил, які, на жаль, замотаються в сітку для горобців.

Як справжня жінка, Маргарита думала про свого героя із щирим смутком, а іронія його долі видалася їй жорстокою: дозволити, щоб сміливий лев загинув від укусів щура! Ох, коли б так життя Арманда не було ставкою в цій грі!..

— Чесне слово, міледі, ви напевно переконані, що я забув про вас, — почула Маргарита нараз біля себе голос лорда Фанкура, що його вона була вислала до свого чоловіка, — але я, на жаль, мав немалі труднощі виконати ваше доручення, бож ніяк не міг зразу знайти Блекнея.

Маргарита цілком забула про свого чоловіка й про що вона просила його, висилаючи лорда Фанкура. Навіть його ім'я, яке назвав лорд, здалося їй чужим. На протязі останніх п'яти хвилин вона переживала своє минуле життя в будинку при вулиці Рішельє, де з нею був Арманд, оточуючи її опікою й обороною від безчисленних і тонких інтриг тих, які безупину лютували в Парижі.

— Але врешті я таки знайшов його, — говорив лорд Фанкур, — і передав йому ваше доручення. Він сказав мені, що дасть конюхам розпорядження заїжджати каретою.

— Ох, ви віднайшли мого чоловіка й переказали йому мое доручення? — здивувалася все ще неприсутня духом Маргарита.

— Так, він міцно спав у їдальні. Я ледве зміг добудитися його.

— Сердечно дякую вам, — сказала Маргарита, намагаючись опанувати свої розсіяні думки.

— Чи Ваша Вельможність зробить мені честь і затанцює зі мною, поки буде подана карета? — запитав міністер.

— Ні, спасибі, мілорде, вибачте мені, я надто втомлена, а задуха в залі просто неможлива.

— Зате в оранжерії дуже приємна прохолода. Тож чи дозволите мені провести вас туди? Здається, що ви нездужаєте, леді Блекней?

— Ні, я тільки втомлена, — відповіла Маргарита, дозволяючи лордові повести себе в теплицю, де рослини давали відсвіжуючу прохолоду.

В оранжерії лорд Фанкур негайно підсунув їй стілець. Нервове напруження й очікування ставали просто нестерпними. Чому Шовелен не приходить, щоб повідомити її про вислід свого шпигування?

Міністер був незвичайно услужливий і говіркий, але Маргарита ледве розуміла те, що він говорить. Несподівано вона запитала його:

— Чи ви, лорде Фанкуре, завважили були в їдальні ще якихось осіб, крім сера Персі?

— Там був тільки висланець французького уряду, який теж спав у кутку. Але чому ви питаєте мене про це?

— Не знаю... я... А в котрій годині ви там були?

— Могло бути п'ять, десять хвилин після першої... Але я все таки цікавий знати, про що ви, міледі, думаєте? — запитав лорд, вражений тим, що думки цієї ясноволосої жінки блукають десь далеко й вона цілком не слухала його слів.

Одначе, думки Маргарити були дуже близько, на поверсі цього ж таки дому, в їдальні, де був Шовелен. Чи він зазнав невдачі? Ця можливість збудила в ній на одну мить надію, що сер Ендрю попередив таємничого героя і пташина не попалась у пастку, яку зготував на неї Шовелен. Та радість з цього приводу негайно погасив страх: чи Шовеленові не повелось? Що ж тоді буде з Армандом?

Лорд Фанкур замовк, коли спостеріг, що Маргарита не чує його слів. Він шукав нагоди, щоб відійти, бо товариство жінки, хоч якої вродливої, яка виразно не звертає уваги на намагання розважити її, не веселить навіть міністрів.

— Дозвольте, міледі, що я піду подивитися, чи ваша карета вже заїхала, — сказав лорд.

— Я дуже вдячна вам,.. якщо ви такі ласкаві... Боюся, що моє товариство дуже нудне для вас... Але насправду я дуже втомлена і... можливо, що я краще почуватимусь сама.

Маргарита хотіла залишитися самотньою, бо сподівалася, що хитрий Шовелен десь чатує поблизу, щоб навідатися до неї.

Лорд Фанкур відійшов, але Шовелен не з'явився. Ох, що сталося? Маргарита відчула, як важиться доля Арманда, тому смертельно злякалася. Коли б тільки повезло Шовеленові й Багрянний Квіт не вирвався йому з рук, бож від француза не можна сподіватися ніякого милосердя, ніякої вдячності.

Шовелен виразно сказав: «Один або другий» і ніщо не могло цього змінити. Якщо орел вирветься з його сильця, він міг би повірити, що вона свідомо його обманула, і тоді весь свій гнів зверне на Арманда. Маргарита на допускала й думки, що Шовеленові могло не вдатися.

Надійшов лорд Фанкур з вісткою, що карета вже запряжена й сер Персі очікує свою дружину. Маргарита попрощалася з гостинним господарем перед сходами, де внизу стояла ціла армія галянтних молодців, що бажали проводити королеву моди й вроди аж на подвір'я, на якому нетерпеливо гребли ногами баскі коні сера Персі.

Покинувши міністра, Маргарита побачила раптом на плитці сходів Шовелена. Він спокійно сходив вниз, потираючи легенько свої руки. В його очах, що зустрілися поглядом з Маргаритиними, заграли дивні, насмішливі блиски.

— Пане Шовелене, — сказала Маргарита, коли французький дипломат зупинився, щоб скласти їй низький уклін, — моя карета жде перед брамою. Чи можу просити вас провести мене до неї?

Шовелен дуже чемно подав їй руку, помагаючи зійти вниз сходами, де товпилося багато гостей.

— Шовелене, — запитала з тривогою в голосі Маргарита, — хочу знати, що сталося?

— Що сталося, дорога пані? — у свою чергу запитав з удивленим здивуванням Шовелен. — Але де й коли?

— Ви хочете мене мучити, Шовелене. Я допомогла вам сьогодні... і я маю право знати. Що сталося о першій годині в ідальні?

Маргарита говорила не надто тихо, переконана, що серед гамору загальних розмов ніхто не почує її слів, крім того, для кого вони призначені.

— В ідальні, гарна пані, панували тоді тиша і якнайбільший спокій. В той час я спав глибоким сном в одному кутку, на канапі, а сер Персі Блекней у другому.

— Ніхто взагалі не ввійшов до залі?

— Ніхто.

— Отже ми — я і ви — зазнали невдачі?

— Так. Мабуть, ми зазнали невдачі...

— Але ж Арманд?..

— Ох, доля Армандо Сан-Жюста висить на волосині. Просіть небо, дорога пані, щоб ця волосина не урвалася.

— Шовелене, я працювала для вас щиро, з запалом... пригадайте собі...

— Я пам'ятаю свою обіцянку, — спокійно відповів агент. — Того дня, коли «Багряний Квіт» і я зустрінемося на французькій землі, Арманд Сан-Жюст знайдеться в обіймах своєї вродливої сестри.

— Цим ви хочете сказати, що в тому випадку кров відважної людини забарить мої руки? — сказала, здригаючись Маргарита.

— Її або вашого брата. Не сумніваюся, отже, що ви бажаєте, як і я, щоб таємничий «Багряний Квіт» від'їхав сьогодні до Кале.

— В мене, громадянине, є тільки одне бажання.

— А саме?

— Щоб ваш пан, Сатана, пірвав вас у цілком інше місце ще поки сонце зійде.

— Ви лестите мені, громадянко!

Маргарита затрималася впродовж однієї миті, щоб відгадати мислі, які ховалися за лисячою маскою дипломата. Але Шовелен був гладкий, насмішливий і таємничий; ніяка зморшка на його обличчі не зраджувала бідній жінці, чи вона повинна жатися, чи радіти.

Внизу сходів її раптом оточила товпа. Ще ніколи леді Блекней не покидала якогось дому й не сідала в свою карету серед такої кількості людських метеликів, приваблених осяйним світлом її вроди. Але перед тим, коли Маргарита відвернулася від Шовелена, вона простягла йому руку з тим чарівним і благальним жестом, що був притаманний тільки їй.

— Дайте мені хоч крихітку надії, мій милий Шовелене! — попросила вона.

З вишуканою чемністю нахилився агент над цією рукою, що виглядала такою принадною і білою серед чорного мережива рукавички, і, цілуючи рожеві кінчики пальців, сказав з таємничою усмішкою:

— Просіть небо, щоб нитка не урвалася!

РОЗДІЛ XVI

РІЧМОНД

Кілька хвилин пізніше закутана в м'яке хутро Маргарита сиділа при боці сера Персі в пишній кареті й копита чотирьох баских коней лунко стукотіли по сонних вулицях міста.

Ніч була тепла, дарма що повівав легкий вітер. Карета швидко проминула останні доми Лондону й, прогуркотівши через міст

Геммерсмітс, звернула на шлях до Річмонду. Ріка зивалася граційними закрутами, що видавалися сплетами велетенської гадюки. Галуззя старих дерев, що росли обабіч шляху, кидали довгі, фантастичні тіні й коні, нашорошивши вуха, мчалися ще швидше, вириваючи з міцних рук сера Персі тугу натягнені віжки.

Нічна їзда після балю чи гостини в Лондоні завжди була джерелом великої приємності для Маргарити і вона відчувала щире вдячність до чоловіка за те, що він волів проводити цілі вечори в своїй гарній посілости над рікою, ніж жити з задусшливому будинку Лондону. Він залюбки правив кіньми в місячні ночі, розкошуючись їздою по пустих, сонних вулицях, а вона раділа, коли нічна прохолода ніжно торкалася її розгарячених балевим настроєм щічок. Їзда не тривала надто довго — годину часу, — якщо коні були випочаті й сер Персі не спинював їхнього бігу.

Цієї ночі він, мабуть, ще й підганяв їх, бо карета немов летіла на крилах понад ріку. Згідно з своєю звичкою, сер Персі мовчав увесь час, задивлений на шлях попереду коней. Погляд Маргарити два чи три рази сковзнулися по обличчі її чоловіка, намагаючись зустрітися з його очима. Але вона доглянула тільки його правильний профіль та одно око напівприкрите важкою повікою.

В місячному сяйві це обличчя видалося їй незвичайно жагуче й викликало спогади про ті щасливі часи, коли сер Персі залицявся до неї і не проявляв ще тих придуркуватих лінощів та знудьгованости. Але в цю хвилину Маргарита не могла бачити того противного їй виразу в його синіх очах; перед її очима виринала тільки тверда лінія підборіддя сера Персі, куток гостро закреслених уст і дебела, гарно склеплена форма його чола. Природа виявилася щедрою для сера Персі; за його вади можна було обвинувачувати хіба тільки його маму, що була напівбожевільною, і батька, зломаного турботами та журбою, бож обоє вони не звертали уваги на молоде життя свого сина, яке, можливо, вже в той час руйнувалося під впливом родинної трагедії.

Маргарита відчула, що в її серці родиться велика симпатія до її чоловіка. Моральні переживання, що їх вона зазнала останньо, настроїли її поблажливо до вад і потреб інших людей. Доля часто випробовує нас у жорстокий спосіб. Якщо б хтось сказав їй попереднього тижня, що вона, Маргарита, шпигуватиме своїх приятелів, що зрадить мужню людину й видасть її в руки найлютішого ворога, вона вважала б того не при здорових глуздах. Тим часом вона допустилася цих ганебних вчинків і, можливо, що незабаром відповідатиме за смерть цієї людини, як два ро-

ки тому була винувата за смерть маркіза Сан-Сіра. Правда, у випадку маркіза вона морально була невинною — бож ніяк не мала серйозного бажання пошкодити йому, в справу втрутилося призначення. Але цього разу вона свідомо виконала нікчемний вчинок, добровільно зробила злочин, з мотивів, яких не схвалив би ніякий мораліст.

Відчуваючи біля себе міцну руку чоловіка, Маргарита зрозуміла, як зросли б у нього нехиті і погорда до неї, якщо б він знав про її цьогонічний учинок. Такі люди, як він, судять одні одних поверхово, зневажаючи без глибокої застанови й поблагливості. Вона гордувала своїм чоловіком за його дурноту, його простакуваті й неінтелігентні зайняття; а він, як у цьому вона була переконана, нехтував би нею ще більше, бо вона не знайшла в собі досить сили, щоб чинити добро для самого добра й пожертвувати своїм братом заради совісті.

Зайнята цими думками Маргарита не звертала уваги на теплоту й красу літньої ночі й була теж прикро вражена, коли спостерегла, що коні вже минули сильну загорожу їхньої поїлості.

Будинок сера Персі над Тамізою мав за собою довгу історію. Збудований в епосі Тюдорів, він був просторо розташований серед пишного городу, звертаючись широкою італійською терасою в бік ріки. Стародавні мури з цегли дуже добре гармонізували з зеленню травників; до них дуже добре пристосовувався стародавній соняшний годинник, поставлений на лужку. Вікові конаристі дерева кидали на землю свіжу тінь і в цю ніч їхнє листя, заторкнене вже першим подихом осені, сріблалося золотавими відтінями, зачаровувало сад у поетичну з'яву.

Сер Персі затримав коней перед дверима у стилі Єлисавети, де, не зважаючи на пізню пору, ждала ціла армія послугачів. Він жваво стрибнув з карети на землю і поміг Маргариті. Вона пішла повз дім на лужок, щоб налюбуватися його сріблистою красою. Вода, що плила попри терасу, тихо шуміла, на землю спадали тихесенько пожовклі листки. Довкола панувала тиша й здавалося, що й дім потонув у блаженному сні. Світилося тільки в просторах залях для прийняття та в двох спальнях — її і чоловіка — віддалених одна від одної на всю ширінь дому, як розділене було їхнє життя. Маргарита мимоволі зідхнула, не знаючи, з якої причини.

Її серце пригнічував нез'ясований безмежний біль і вона не могла його перемогти. Ще ніколи вона не почувала себе такою самотньою, потребуною співчуття, такою спрагненою любови й виrozumіння. Маргарита вдруге зідхнула й подалася в напрямі дому, запитуючи себе в думці, чи після такої ночі вона знайде спокій і сон.

В ту хвилину, коли вона сходила на терасу, почулись кроки й незабаром перед нею виринула тінь її чоловіка. Він теж покинув дім і простував до ріки. На ньому був ще подорожній плащ, поли якого він закинув назад, заклавши, за своєю звичкою, руки в глибокі кишені штанів. Його розкішна, обрамлена дорогішим мереживом, блуза, яку він мав під час балу в лорда Гранвіля, ясно мерехтіла серед ранкового світанку. Сер Персі, мабуть, не закріпив своєї жінки, бо намагався пройти біля неї.

— Сер Персі!

Лорд Блекней був уже на останньому східці тераси, коли голос Маргарити заставив його здригнутися. Він зупинився, вдивляючись у той бік, звідкіля до нього долинув голос. Маргарита швидко вийшла в коло місячного світла. Сер Персі відізався з притаманною йому трохи штучною ввічливістю:

— До ваших послуг, пані!

Але його нога залишилася на ступені сходів і вся його постава вказувала, що він бажав відійти й не цікавився нічною розмовою. Це зразу збагнула Маргарита.

— Повітря таке чисте й приємне, — сказала Маргарита, — місячне сяйво лагідне, а сад повний привабливості й поезії. Чи не залишилися б ви зі мною бодай хвилину? Пора ще не пізня, але, може, моє товариство таке неприємне для вас, що ви радо позбулися б його?

— Ні, пані, — спокійно відповів сер Персі, — є інші причини і я ручу вам, що без мого товариства нічне повітря буде здаватися вам далеко поетичнішим. Не сумніваюся, що Ваша Вельможність дозволить мені звільнити її від моєї присутності.

Сер Персі зробив рух, немов би відходив.

— Запевняю вас, сер Персі, що ви помиляєтеся, — поспішно відповіла Маргарита, наближаючись до нього, — непорозуміння між нами постало не з моєї вини. Пригадайте собі добре!

— Хай йому біс! Мусите, пані, мені вибачити, але моя пам'ять постійно коротшає, — холодно відповів сер Персі.

Він дивився на неї з тією пасивною байдужістю, яка стала його другою вдачею. Маргарита відповіла на його слова ніжним поглядом і підійшла ще ближче, аж на край сходів.

— Коротшає, сер Персі? Далекі, як усе змінилося! Чи не було це три або чотири роки тому, коли ми зустрілися були на протязі однієї години в Парижі під час вашої подорожі на Схід? А коли ви повернулися з неї за два роки, ви пам'ятали про мене й не забули.

Маргарита була невимовно вродлива, коли ось так стояла тепер перед ним у місячному сяйві з дитячим поглядом голубих очей. Сер Персі затримався на хвилину, напружений і непорушний, тільки його рука, сперта на поручні сходів, тремтіла легко.

— Ви, пані, бажаєте моєї присутності, — сказав він сухо, але мені здається, що зайвим є пригадувати минуле.

Голос сера Персі звучав холодно, обличчя було суворе й тому жіночий кодекс підказував Маргариті відповісти на байдужість холодною байдужістю та піти геть без жодного слова відповіді. Але якесь глибше жіноче відчуття наказувало їй не відходити. Це підсвідоме відчуття, яке дозволяє вродливий і свідомий своєї вроди та принади жінці притягати до себе навіть байдужого чоловіка. Маргарита простягла серові Персі руку.

— Чому не треба, сер Персі? Теперішність не є такою прекрасною, щоб я не могла згадувати минуле.

Він нахилив свою високу постать і, взявши її простягнену руку, церемонійно поцілував кінчики її дрібних пальців.

— Мусите, пані, вибачити, що моя обмежена пам'ять не може слідувати за вами цим шляхом.

Сер Персі знову подався до відходу, але м'який, майже подитячому ніжний голос його жінки знову прикликав його:

— Сер Персі!

— Слухаю, пані!

— Чи можливо, щоб кохання умерло? — запитала вона з чуттям. — Мені здавалося, Персі, що почування, яке ви колись мали до мене, триватиме впродовж усього життя... Чи вже нічого не залишилося з цього кохання... що могло б вам дати змогу забути про те прикре непорозуміння, серед якого тепер живемо?

Здавалося, що висока постать лорда Блекнея ще більше знерухоміла. Його уста затиснулися сильніше, в синіх очах блиснув вогонь ще більшої затятости.

— А навіщо, скажіть мені, пані? — запитав він гірко.

— Не розумію вас.

— А воно таке просте, — відповів він з раптовим вибухом почуття, яке він даремно намагався приховати. — Я покірно поставив вам це питання, бо мій дуже негнучкий розум не може збагнути раптової зміни в настрою Вашої Вельможности. Чи ви маєте замір відновити той пекельний спорт, що його рік тому ви практикували відносно мене з таким великим успіхом? Чи знову бажаєте бачити мене у своїх ніг, що божевільний з кохання жебрає трохи ласки, на те, щоб мати змогу знову відштовхнути мене ногою, як звичайно надокучливого собаку?

Маргарита глибоко зазирнула йому в вічі і їй здалося, що знаходить у них те, що було минулого року.

— Персі, — прошепотіла вона, — я прошу вас, чи не можемо поховати минулого?

— Вибачайте, пані, але я зрозумів, що ви бажаєте відновити його.

— Ні, Персі, я не говорю про цю минувшину, — відповіла Маргарита і її голос забринів ніжністю. — Я говорю про той час,

коли ви ще кохали мене. А я... ох, я була кокетлива й легко-важна. Мене приваблювали ваше становище й кохання і я вийшла за вас, сподіваючись у глибині свого серця, що ваше велике почуття спонукає і мене так покохати вас... на жаль...

Місяць сховався за хмарками, але на сході ясна смуга почала підіймати важкий плащ ночі. Блекней бачив перед собою тільки граційну постать своєї жінки, її голівку королеви в короні волосся, на якій миготіли дорогі ґемми в формі малих червоних квіток, висаджених у діядему.

— Двадцять чотири години після нашого шлюбу, пані, маркіз Сан-Сір і вся його рідня згинули під ножем гільйотини і я довідався, з публічних спліток, що дружина сера Персі Блекнея допомогла вислати їх на ешафот.

— Ні, я сама розповіла вам правду про цю жахливу історію.

— Але не швидше, аж її оповіли мені чужі люди з усіма страхітливими подробицями.

— А ви зразу повірили їм, без вагання, без намагань провірити правду — крикнула Маргарита. — Ви повірили, що я, якій ви присягнули, яку любите більше ніж життя, яку ви обожаєте — ви повірили, що я була здатною вчинити таке гидке діло, що його приписали мені ті чужі люди. Ви були переконані, що я хотіла обманути вас. Вам здається, що я повинна була сказати вам про це ще до шлюбу, і я була б сказала вам, що до того дня, поки Сан-Сіра вислано на гільйотину, я вжила всіх своїх сил, усіх впливів, які мала, щоб тільки врятувати його з родиною. Але коли я побачила, що ваша любов до мене умерла, немов би під ножем тієї гільйотини, моя гордість замкнула мені перед вами уста. Опісля я могла була вам сказати, як мене обманули. Мене, про яку загальна думка говорила, як про найбистрішу розумом жінку в Європі, ганебно обманули люди, що вміли використати мої почування до брата й моє бажання пімсти. Чи цього не можна вибачити?

Ридання потрясло тілом Маргарити. Вона вмовкла на хвилину, щоб заспокоїтись. Її очі благали чоловіка, немов би він був її суддею. А він слухав її слів мовчки, не проявивши ніякого хвилювання, ані знаку симпатії чи співчуття. Навіть у той час, коли Маргарита замовкла, щоб обтерти сльози з своїх очей, сер Персі залишився холодним і непорушним. Блідаве світло світанку підкреслювало величину й холоднечу його силуетки. Але його знудьговане, байдуже обличчя, здавалося, змінилось. Хоч до краю зворушена, Маргарита завважила, що його очі не мали сонного вигляду, а уста не були скривлені у звичну дурновату ґримасу. Під навислими повіками яснів дивний блиск великої жаги, а уста були затиснені, немов би хотіли придушити крик його безмежного кохання.

Маргарита Блекней була справжньою жінкою з усіма її привабливими слабостями, з усіма чаруючими вадами. Вона неспо-

дівано зрозуміла, що помилялася на протязі останніх місяців — цей чоловік, що стояв перед нею холодний, немов статуя, відповів їй на звук її музикального голосу такою гарячою любов'ю, як у попередні роки; його кохання було, мабуть, приспане, але воно існувало постійно — жагуче, сильне й палке, як тоді, коли їхні уста поєдналися були перший раз у довгому й пристрасному цілунку.

Гордість віддалила його від неї, тож Маргарита, як справжня жінка, запрагла відвоювати втрачений терен. Їй вдалося раптово, що саме життя знову поверне їй поцілунки її чоловіка.

— Послухайте, сер Персі, моєї історії, — сказала вона й голос її став знову м'який і ніжний. — Арманд був для мене усім, у нас не було батьків і ми виховували себе взаємно. Він був для мене маленьким батеньком, а я для нього — малою матусею. Так ми любилися! А одного дня — ви слухаєте мене, Персі? Одного дня маркіз де Сан-Сір наказав своїм лакеям висікти цього брата, який був для мене цілим світом! З якої причини? Тому, що він посмів закохатися в доньку цього шляхтича. І з тієї причини брата схоплено в засідці та побито до півсмерти, немов собаку! Ох, яких мук зазнала я! Ця ганьба зламала мені серце. І коли прийшла нагода, коли я могла відплатитися, я взяла її. Але я бажала пімститися на лихому маркізові лише за приниження і ганьбу. Він змовлявся з Австрією проти своєї батьківщини. Про це я довідалася випадково. Я проговорилася, несвідома того, що дію. Мене хитро обманули і я попала в пастку. Коли ж я зрозуміла, що сталося, було вже запізно.

— Правдоподібно, важко повертатися до минулого, — сказав після хвилини мовчанки сер Персі. — Я згадував вам, що маю коротку пам'ять, але, як тепер здається мені, я зважився був тоді просити вас про вяснення людських поганих поголосок. І якщо моя пам'ять у цю хвилину не зводить мене, то мені теж здається, що ви відмовили були мені дати будь-яке вяснення і зажадали від моєї любови принижуючої покори, на що я ніяк не міг погодитися.

— Я хотіла випробувати ваше кохання і воно не витримало проби. Ви ж завжди казали мені, що живете тільки для мене, для того, щоб кохати мене.

— І для того, щоб випробувати моє кохання, ви ждали, щоб я ламав свою честь, — сказав сер Персі. Його спокій зникав, а рівновага зменшувалася. — Ви бажали, щоб я без ніякого спротиву й запитання, немов німий і покірний невільник, сприймав усі вчинки своєї жінки. Моє серце було сповнене ніжністю і я просив у вас вяснення в найкращій вірі, не сумніваючись у правдивості ваших слів. Коли б ви були промовили бодай словечко, я був би його прийняв за найщирішу правду. Але ви не дали мені ніякого пояснення, крім звичайного ганебного вчинку. Ви поспішно повернулися до свого брата, залишаючи мене са-

мого... на протязі довгих тижнів... не залишаючи мені ні крихітки віри в той час, коли я бачив, як зникала моя остання ілюзія.

У Маргарити вже не було ніякого сумніву, що її чоловік не є холодний і нечутливий; натуга його почувань, які він стримував надлюдською силою, заставляла тремтіти його голос.

— Ох, ця моя божевільна гордість, — сказала вона сумно. — Ледве я відійшла, я вже пожалувала була цього, але коли я повернулася до вас, я застала вас зміненним, з маскою цієї байдужої сонності, що її ви до того часу не носили.

Маргарита стояла так близько нього, що жмутки її волосся торкалися його щок, а її вологі від сліз очі, її мелодійний голос кидали його в жар. Але сер Персі не хотів піддатися чарові цієї жінки, яку він так глибоко любив і через яку так терпів. Він замкнув очі, щоб утекти від чарівного образу цього привабливого обличчя, білосніжних ramen, граційної постаті, навколо якої зринало рожеве світло молодого ранку.

— Ні, пані, це ніяка маска, — відповів він холодним, немов лід, голосом. — Я присягнув вам... одного дня, що моє життя належить вам. На протязі місяців це життя було вашою іграшкою... і ця забава досягла своїх вершин.

З цих слів чоловіка Маргарита пізнала, що навіть цей холод був у нього вдаваною позою. Важка жура, що її вона зазнала на протязі цієї ночі, влила раптово в Маргаритине серце надію, цим разом без гіркоти, що людина, яка зуміла так кохати, допоможе їй двигнути її тягар.

— Сер Персі, — сказала вона без вагання, — один Бог знає, якої муки ви зазнали, щоб утруднити мені виконати це завдання, якого я піднялася. Ви згадали були про мій настрій. Гаразд, назвім це химерою, якщо вам так подобається... Але я хотіла говорити з вами... бо... бо в мене велика журба... і мені потрібно вашої прихильності.

— Вона є до ваших послуг, пані!

— Ох, який холод! — зідхнула Маргарита. — Направду, навіть не хочеться вірити, що ще кілька місяців тому одна сльозина з моїх очей доводила вас до божевілья з турботи. А тепер, коли я приходжу до вас... із зламаним серцем... і... і...

— Благаю вас, пані, — крикнув сер Персі і його голос задрижав так сильно, як у Маргарити, — скажіть, чим можу вам допомогти?

— Персі, Арманд у смертельній небезпеці. Нерозсудливий... запальний, як усі його вчинки, лист, писаний до сера Ендрю Фулкса дістався в руки фанатика. Арманд цілковито скомпромітований... можливо, що його арештують уже завтра. А відтак гільйотина... що найменше. Ох, це жахливе! — сказала Маргарита, хлипаючи зі страху. — Це жахливе... а ви не розумієте ме-

не, не можете мене розуміти... В мене ж немає нікого, до кого б я звернулася просити допомоги, або хоч співчуття.

Маргарита не мала більше сили стримати своїх сліз. Переживання, душевна боротьба, гнітюча непевність за долю Арманда зломали її й опершись об кам'яну балюстраду тераси, щоб не впасти, вона закрила обличчя руками й гірко заридала.

Почувши ім'я Арманда й про небезпеку, в якій він знаходився, сер Персі легко приблід, а на його обличчі появився рішучий вигляд. Все таки він не сказав ні слова, мовчки вдивляючись у молоду жінку, яка здригалася від плачу. Згодом з його уст зникла суворість і він промовив з гіркою насмішкою:

— Отже, кривавий пес революції вже звертається проти тих, які годували його з своїх рук... До лиха, пані, обітріть свої сльози. Ніяк не можу стерпіти того, коли плаче вродлива жінка, і...

Бачачи Маргаритину слабкість і турботу, Персі підсвідомо протяг до неї руки в пориві непереможного почуття пригорнути її до своїх грудей та тілом і кров'ю боронити її від усіх демонів світу... Але й цього разу перемогла в ньому гордість. Останнім зусиллям волі Блекней переміг себе й сказав холодно, хоч з тинною добротою в голосі:

— Чи не хотіли б ви, пані, глянути на мене й сказати мені, яким чином міг би я мати честь допомогти вам?

Маргарита збрала всі свої сили, щоб опануватися, і, повертаючи до чоловіка скупане сльозами обличчя, протягла йому руку, яку він поцілував з безоглядною ввічливістю. Але цей раз пальці Маргарити затрималися в руці її чоловіка трошки довше, ніж треба було. При тому Маргарита відчула, що ця рука гаряча й дрижить у той час, коли уста, що цілували її пальчики, були холодні немов мармур.

— Чи можете ви допомогти Армандові? — запитала вона щиро й ніжно. — Ви ж маєте так багато впливів на королівському дворі... стільки приятелів...

— Але чи не пошукали б ви, пані, протекції у вашого приятеля, пана Шовелена? Скільки не помиляюся, його впливи сягають аж до уряду французької республіки.

— Я не можу вдатися до нього, Персі... Ох, я так бажала б мати відвагу признатися вам... але... але він наклав таку ціну на голову мого брата, що...

Вона дала б не знати що, щоб тільки знайти в собі відвагу признатися до всього, що вчинила впродовж минулої ночі, й що вона витерпіла, погоджуючись на жахливий торг з Шовеленом. Але вона не зважувалася на це саме в ту хвилину, коли почала вірити, що Персі все ще її любить, і коли сподівалася відзискати цю любов. Тому вона не визнала йому нічого. Ану ж він не зрозумів би її, не збагнув би її душевної боротьби й слабости! І тоді його напіврозбуджена любов запала б у смертельний сон.

Мабуть, Блекней відчув, що діялося в душі його дружини. Ціла його постава висловлювала напружене бажання, просто прохання, щоб Маргарита призналася до того, на що не дозволяла їй нерозумна гордість. Але тому, що Маргарита мовчала, він сказав до неї з удаваною байдужістю:

— Якщо це доводить вас, пані, до відчаю, краще не говорім про ці справи... Що ж торкається Арманда, то прошу вас не боятися нічого. Даю вам моє слово, що він буде врятований. А тепер дозвольте мені відійти? Вже пізня година й...

— Чи схочете на закінчення прийняти мою подяку? — запитала Маргарита ніжно, наближаючись до нього ще більше.

Якщо б Блекней не схаменувся впору, він був би взяв її в свої обійми та поцілунками висушив сльози на її очах. Але він вчас пригадав собі, що одного разу вона вже привабила була його таким самим способом, а опісля відкинула, як зношену рукавичку. Йому здавалося, що й тепер це звичайна її примха, і тому не хотів повторити минулого.

— Для цього є вже надто пізня пора, пані, — сказав він спокійно, — зрештою, я покищо нічого ще не зробив. Час проходить, а ви втомлені. Ви ж, жінки, повинні дбати про себе.

Сер Персі відступив крок назад, щоб дати Маргариті перехід. Вона глибоко зідхнула з розчарування. Її принадливість і самолюбство її чоловіка попали в безпосередній конфлікт і самолюбство перемогло. А може вона все таки помилялася? Може те, що вона бачила в очах сера Персі і вважала проблизком кохання, було тільки завзятою гордістю, ба, що гірше, ненавистю?

Маргарита затрималася на хвилину й подивилася на чоловіка: він стояв суворий, непорушний, як і раніше. Сірина світанку перейшла ступнево в рожеве сяйво сходячого сонця. Пташки почали щебетати, природа будилася зі сну, радісно усміхаючись на привітання цього прекрасного жовтневого ранку.

Однаке, серед цієї пишної краси два серця не билися одним ритмом; між ними підносилася непрохідна, міцна перегорода, збудована обопільним самолюбством, якої ніхто з них не зважувався перший проламати.

Сер Персі нахилив свою високу постать, щоб скласти Маргариті глибокий і церемонійний уклін у той час, коли вона з гірким зідханням ступила на сходи тераси. Ідучи, вона опиралася однією рукою на поруччя. Рожеве світло сонця запалило червоні іскри рубінів у діядемі на її золотистому волоссі й на раменниках, а довгий хвіст пишної сукні змітав із тихим шелестом пожовклі листки, що лежали мертві на сходах. Маргарита дійшла до високих дверей і поки зникла за ними, ще раз оглянулася на сера Персі, безнадійно сподіваючись побачити його простягнені руки й почути його голос. Але він стояв, немов статуя, і від його могутньої силуети біла непохитна гордість і дика впертість.

На очі Маргарити набігли пекучі сльози і щоб приховати їх, вона швидко вбігла в дім та негайно подалася до своєї кімнати.

Та, якщо б вона в цю хвилину була затрималася і ще раз подивилася на окутаний у соняшне проміння сад, то те, що вона побачила б, додало б їй сили легко переносити свою журбу: вона побачила б міцного чоловіка, зламаного своїм коханням і відчаєм. Гордість зникла, твердість пропала, воля втратила силу. Це був божевільно, сліпо закоханий чоловік. Коли легкі кроки його жінки затихли в домі, він став навколішки на сходах тераси і в божевільній жазі свого кохання поцілував сліди, де ступила її мала ніжка, й кам'яну балюстраду, об яку спиралася її рука.

РОЗДІЛ XVII

ЩАСЛИВОЇ ДОРОГИ!

В своїй кімнаті Маргарита застала стурбовану покоївку.

— Ваша Вельможність напевно дуже втомлені, — сказала бідна жінка, змагаючись зі сном. — Це ж уже п'ята година.

— Так, сподіваюся, що не схочу встати з ліжка, — відповіла Маргарита, — але й ви, Люїзо, ледве тримаєтеся на ногах. Тому мусите йти спати. Я сама роздягнуся.

— Але ж, міледі...

— Не дискутуйте багато, Люїзо, тільки йдіть до ліжка. Подайте мені нічну сорочку й кладіться спати.

Люїза радо послухала. Вона допомгла своїй пані роздягнутися й обтулила її вигідним пеньюаром.

— Ваша Вельможність не бажає більше нічого? — запитала вона.

— Ні, спасибі. Погасіть світло, якщо будете виходити.

— Добре, міледі, надобраніч.

— Добраніч, Люїзо.

Коли покоївка вийшла, Маргарита відчинила великі вікна. Сад і лужок над рікою купалися в золотій повені світла. Сонце підбивалося на небі, заливаючи промінням дім. Маргарита глянула на терасу, де кілька хвилин тому вона намагалася привернути до себе чоловіка, кохання якого вона посідала раніше.

Було дивним, що серед усіх своїх турбот, журби за життя Арманда, вона не відчувала в цю хвилину нічого більше, крім гострого відчаю. Усіма нервами свого тіла Маргарита тужила за любов'ю тієї істоти, яку вона відштовхнула від себе, яка оперлася її ніжності, була холодна на її поклик і не відповіла на її жагу. І в той час її власні жагучі почуття казали їй вірити й сподіватися, що колишні дні щастя, які проминули в Парижі, не вмерли ще цілком і не покрилися забуттям.

Яке це все було дивним! Вона все ще любила його. Переживала ті місяці непорозуміння і самоти й збагнула, що ніколи не

переставала його любити; вона відчувала, що в глибині свого серця завжди мала невиразне враження, немов би галасливо-придуркувата веселість її чоловіка і його знудьгований сміх та байдужість були тільки маскою; що під цією маскою ховалася справжня людина, людина міцна, пристрасна, вольова, що притягала до себе й приневолювала шанувати себе, але приховує це перед усіма, а головню перед нею.

Серце жінки — складна загадка. Навіть той, хто здобуде його, не завжди може знайти розв'язку цієї таємниці. Чи справді »найдотепніша в Європі жінка« — Маргарита — була закохана в дурноватому? І чи це була та сама любов, яку вона відчувала до нього попереднього року, коли вона вийшла за нього? Чи взагалі було коханням це теперішнє почуття, коли вона зрозуміла, що він ще й досі любить її, але ніколи більше не буде її невільником, жагучим і палким любовником?

Ні, в цю хвилину Маргарита не могла дати собі відповіді. Можливо, що її власна гордість не дозволяла їй глибше збагнути її почувань. Але про одне Маргарита не мала сумніву, а саме, що вона прагнула за всяку ціну знову заволодіти тим завзятим серцем. Вона була певна цього — і що вже не втратить його. Вона збереже його, збереже свою ніжність, відплатиться йому; вона була певна, що для неї немає більше щастя без кохання цього чоловіка.

В душі Маргарити панував хаос найрізноманітніших почувань. Вони так полонили її, що вона забула про час; можливо, теж, що втомлена цим усім, вона замкнула очі й заснула тим важким сном, який здається продовженням неспокійних думок — як нараз її вирвав зі сну чи маріння якийсь стукіт біля дверей її кімнати.

Стривожена Маргарита підвелася й почала прислухатись: у домі царила тиша. Крізь великі відчинені вікна соняшне проміння просто заливало кімнату. Маргарита глянула на годинника: була половина сьомої, надто пізно для того, щоб прислуга ставала зі сну.

Маргарита зрозуміла, що вона таки спала й її збудили чийсь кроки та низький голос. Хто б це міг бути? Вона легенько, на пальцях, перейшла кімнату й відчинила двері, щоб прислухатись. У коридорі було тихо, але гамір, який вирвав її зі сну, схвилював Маргариту. Несподівано вона побачила на порозі кімнати біля своїх ніг щось біле, правдоподібно лист. Спершу Маргарита не зважувалася піднести його, бо він видався їй раптом несамовитим. Хто ж підкинув його тут? А може його згубила Люїза?

Однаке, після деякого вагання Маргарита нахилилася й з здивуванням побачила на білій коверті широкий почерк свого чоловіка. Що він хотів їй ще сказати, що мусів аж писати листа? Маргарита зламала печатку й прочитала:

»Несподівані обставини наказують мені негайно виїхати на Північ, тому хочу просити вас, пані, щоб ви не взяли мені за зле того, що я не матиму чести попрощатися з вами особисто. Мої справи можуть затримати мене на протязі тижня, а тому я не буду мати можливості бути присутнім на прийнятті, яке Ваша Вельможність влаштовує в середу.

Маю честь, пані, бути найнижчим і найслухнянішим слугою Вашої Вельможности

Персі Блекней«.

Мабуть, що Маргариту постиг несподівано такий самий інтелектуальний параліч, як і її чоловіка, бо вона десять разів читала й перечитувала цих кілька рядків, які мала перед очима, поки збагнула їх зміст.

Вона стояла перед дверима безрадна, схвильована, мнучи в руках тасмничу записку. Було правдою, що сер Персі посідав на Півночі розлогі добра й часто туди виїжджав, залишаючись у них на протязі тижня. Але здавалося неправдоподібним, щоб зайшла така несподівана потреба, яка приневолювала його їхати туди раннім-ранком з таким великим поспіхом.

Маргарита даремно силкувалася збагнути те незвичайне почуття, яке оволоділо нею, вона ж дрижала вся з голови до ніг! Несподівано їй прийшло непереможне бажання побачити свого чоловіка й то негайно, поки він ще не виїхав.

Не думаючи про те, що вона дуже легко вбрана й що її волосься розпустилося по плечах, Маргарита кинулась до вихідних дверей. Двері були, як кожної ночі, замкнені на ключ і засув, і лакеї ще не відчиняли їх. Але загострений слух Маргарити почув людський голос і стукіт кінських копит на вимощеному кам'яними плитами подвір'ї.

Тремтячими із схвилювання пальцями Маргарита почала відсувати засуви, ламаючи при тому нігті та набиваючи синці на руках, бож залізо було важке. Її огортав страх на думку, що може спізнитися, бо сер Персі від'їде, поки вона побачить його, поки зможе сказати йому: »Бажаю успіху!«

Врешті замок подався і Маргарита відчинила двері. Слух не обманював її: недалеко від входових дверей стаєнний хлопець тримав за повіді пару коней; одним із них був Султан, улюблений сером Персі найшвидший у його стаднині верхівець. Кінь був осідланий, готовий у дорогу.

Незабаром появився сер Персі, що швидким кроком наближався до коней. Він скинув розкішний одяг, який мав на собі під час балю, але був одягнений, як завжди, елегантно й зі смаком. На ньому були добірного сукна плащ, жабо з мереживом на манжетах, високі чоботи стилю Конде та шкіряні штани.

Маргарита ступила наперед кілька кроків. Сер Персі глянув на неї і легка зморшка появилася на його чолі.

— Від'їжджаєте? — запитала горячково Маргарита. — Куди?

— Я мав честь повідомити Вашу Вельможність, що дуже важлива й невідкладна справа вимагає моєї присутності на Півночі, — відповів він холодно.

— Але ж ваші гості... завтра...

— Я прошу вас ласкаво вибачити мене перед його королівською достойністю. Ви, пані, прекрасна господиня дому й я переконаний, що ніхто не завважить моєї відсутності.

— Але ж ви могли б відкласти свою подорож до часу після нашого прийняття... — сказала нервово Маргарита. — Ваші справи не є такі невідкладні, бо ж ви навіть не згадували досі про них.

— Як я вже мав честь сказати вам, пані, мої справи не лише негайні, але й несподівані... Чи можу, отже, просити вас дозволу від'їхати? Чи маю теж поладнати для вас які орудки в Лондоні у своїй поворотній дорозі?

— Ні, ні, нічого, спасибі... Але ви швидко повернетесь?

— Так, дуже швидко.

— Перед кінцем тижня?

— Не можу вам цього обіцяти.

Сер Персі намагався вибратись врешті в дорогу, але Маргарита вживала всіх засобів, щоб проволікати від'їзд на одну-дві хвилини.

— Скажіть мені, Персі, чому ви від'їжджаєте? Як ваша жінка, я маю право про це знати. А я певна того, що вас не взивали на Північ. Ви ж не дістали ніякого листа, ані не приїжджав ніякий післанець, поки ми виїхали до опери, й взагалі ніхто не ждав на вас, коли ми повернулися з балу. Ви не їдете на Північ, я переконана в тому... Є якась таємниця і...

— Ні, немає ніякої таємниці, пані, — відповів він із відтінню нетерпеливості. — Мої справи мають деяку пов'язаність з Армандом... Це все! Тож дозволите мені відійти?

— З Армандом? Але вам не грозить жодна небезпека?

— Небезпека? Мені? Ні, пані, але ваш неспокій робить мені честь. Як це ви сказали, я маю деякі впливи й хочу їх використати, поки не пізно.

— Ви дозволите принаймні подякувати вам?

— Немає потреби, пані. Моє життя до ваших послуг і це для мене є найбільшою нагородою.

— А моє життя, сер Персі, буде до вашої розпорядимості, якщо тільки схочете погодитися, в заміну за те, що ви робите для Арманда, — сказала Маргарита, простягаючи чоловікові руки. — Не затримую вас довше... Мої думки будуть супроводити вас... Щасливої вам дороги!..

Якою ж принадною була вона цього соняшного ранку, з повинню золотого волосся, що спадало їй на плечі! Сер Персі нахилився дуже низько й поцілував її в руку. Вона відчула, що

уста її чоловіка були гарячі й її серце здригнулося з радості й сподівання.

— Повернетесь? — запитала вона ніжно.

— Так, незабаром, — відповів він, заглиблюючи довгий і палкий погляд у голубі очі Маргарити.

— І... не забудете? — сказала вона, відповідаючи йому повним обіцянки зором.

— Ніколи не забуду, пані, що ви зробили мені честь і прийняли мої послуги.

Слова були холодні й церемоніяльні, але цього разу вони не морозили. Її жіноче серце читало в серці чоловіка почерез непроникливу маску, яку знову наказувала йому накласти гордість.

Сер Персі ще раз уклонився і попросив Маргариту дозволу від'їхати. Вона відступилася набік, щоб він міг сісти на коня, опісля, коли сер Персі галопом проминув огорожу, вона востаннє кивнула йому рукою на прощання.

Блекней зник незабаром на повороті дороги й слуга, що їхав за ним, даремно силкувався дігнати Султана, що летів, немов на крилах, пройнятий поспіхом свого пана. Маргарита повернулася додому з щасливою майже усмішкою. Вона була втомлена, але спокійна.

Неспокій про брата зник, бо в Маргарити виникло почуття довір'я до енергії і сили чоловіка, що від'їхав допомогти Армандові. Вона пригадала собі, що він ніколи не видавався їй людиною без толку, а його придуркувата усмішка була, мабуть, маскою, щоб приховати під нею завдану його коханням й самопожертві болючу рану. Він приборкав своє палке почування і не хотів виявити жінці того, якою дорогою вона ще є для нього і скільки він витерпів заради неї.

Тепер, однак, все зміниться; вона зломить свою особисту гордість, упокориться перед ним, визнає йому все, розкриє йому свою душу. Вони віднайдуть свої щасливі дні, як це було колись у ліску Фонтенебльо, де вони блукали мовчки, але сповнені щастя.

Чим більше Маргарита роздумувала про події минулої ночі, тим менше вона лякалася Шовелена і його плянів. Вона була переконана, що Шовеленові не пощастило повністю досягти своєї мети — виявити, хто є Багряним Квітом. Лорд Фанкур і сам Шовелен сказали ж їй, що о першій годині ночі в ідальні не було нікого, за винятком француза й Персі. Так, Персі! Вона могла його про це запитати, якщо б пам'ятала була під час його від'їзду. У всякому разі вона не боялася більше, що цей невідомий і сміливий герой впаде в пастку агента республіки й вона відповідатиме за його смерть.

Очевидно, що Арманд ще знаходився в небезпеці, але чи ж Персі не дав їй слова, що врятує його? І коли Маргарита поба-

чила, що її чоловік від'їжджає, їй ні на мить не спало на думку, що рятунок може не мати успіху. А якщо її брат буде вже безпечний біля неї, вона ніяк не дозволить йому повернутися до Франції.

Маргарита почувала себе щасливою і, засунувши на вікнах за-слони, щоб притемнити кімнату, лягла в ліжко й негайно заснула спокійним і глибоким сном, як виснажена втомою, дитина.

РОЗДІЛ XVIII

ТАЄМНИЧА ЕМБЛЕМА

Сонце вже високо підбилося вгору, коли Маргарита прокинулася зі сну, випочата й жвава. Люїза принесла їй склянку молока й кошачок з овочами і цей сніданок підкріпив її. Снідаючи, Маргарита блукала думками біля чоловіка, що п'ять годин тому від'їхав конем.

Відповідаючи на настирливі питання своєї пані, Люїза розповіла їй, що стаєнний хлопець повернувся з Султаном, залишивши сера Персі в Лондоні. Хлопець твердив, що його пан всів на шхуну, заякорену біля Лондонського моста. Він сказав, що сер Персі доїхав туди конем, зустрівся опісля з Брігсом, капітаном корабля «Дей Дрім», і відіслав Султана до Річмонду.

Ці вістки збентежили Маргариту. Куди сер Персі вибрався кораблем? Він сказав, що їде допомогти Армандові. Правда, Персі мав усюди впливових приятелів, тож можливо, що він подався до Грініч або... Маргарита перестала снувати здогади, пояснюючи собі, що все виясниться за кілька днів, бо ж він обіцяв швидко повернутися.

Леді Блекней мала перед собою довгий спокійний день; вона сподівалася прибуття своєї колишньої подруги з пансіону, малої Сюзанни де Турней. Минулої ночі Маргарита домоглася в присутності принца Валії, що графиня дозволила Сюзанні відвідати її в Річмонді, й зраділа своєю дошкульною витівкою, як розпечена дитина. Його Королівська Достойність гаряче привітав ці запитання й обіцяв, що відвідає обидві молоді жінки після полудня. Графиня не зважувалася перечити й дала згоду, щоб Сюзанна поїхала до Річмонду.

Маргарита ждала на молоду француженку з нетерпеливістю, бо бажала поговорити з нею про колишнє життя в монастирі, де вони училися. Вона подалася зі своєї спальні дубовими сходами на партер у довгий коридор. Ліворуч від її кімнат розташовувалася та частина замку, яка була призначена для її чоловіка, а в тих кімнатах Маргарита ще ніколи не була. Тут були: спальня, туалет, сальон, а далі невеликий кабінет-робітня, завжди дбайливо замкнена на ключ, коли сера Персі не було вдома. Довірений лакей Франк опікувався цією кімнатою, в яку ніхто не смів заходити. Навіть Маргарита не зважувалася

ламати цієї заборони, не кажучи про слуг, які й не підходили до кабінету.

Насміхаючись часто з чоловіка, Маргарита не щадила й його робітні та її таємниці. Вона заявляла серед сміху, що сер Персі напевно ховає в своєму кабінеті вигідний фотель, де преспокірно дрімає після обіду.

Цього гарного ранку в місяці жовтні леді Блекней пригадала собі всі ці жарти, кидаючи поглядом на кімнату в коридорі. Правдоподібно, що Франк був зайнятий прибиранням апартаментів свого пана, бо більшість дверей інших кімнат, між ними й таємничого кабінету, стояли відчинені.

Молоду жінку огорнуло нараз майже дитяче бажання заглянути до «святая-святих» свого чоловіка. Заборона входити туди, очевидно, не стосувалася до неї і Франк не зважиться опонувати їй. А крім того Маргарита сподівалася, що зайнятий в іншій кімнаті слуга не завважить її прибуття і вона безпечно зможе зайти в кабінет.

Ступаючи тихесенько на пальцях, Маргарита перейшла коридор і, дрижачи з цікавості та хвилювання, як жінка Синьобородого, затрималася на порозі чоловікової кімнати. Двері були прочинені й Маргарита не могла нічого побачити в середині кабінету. Вона постукала несміливо, але ніхто не відзивався. Франка там не було. Тоді Маргарита ввійшла без вагання.

Зразу вдарила їй у вічі сувора скромність і простота кімнатного влаштування: товсті й темні шпалери на стінах, важкі дубові меблі й кілька мап на стінах ніяк не нагадували людини з лінивого, гуляючого світу, закоханої в грі, людини-денді, короля моди — словом, того, яким сер Персі Блекней здався в очах людей.

В кімнаті не було й сліду якогось поспіху при виїзді. Все стояло на своєму місці, на килимі не лежали ніякі паперці, двері шаф не були відкриті навстіж, шухляди не висунені. Заслони й вікна були розкриті й крізь них лилося чисте ранішнє повітря.

На найкращому місці кімнати стояв масивний, вже добре зужитий, стіл до писання. На стіні, з лівого боку стола, висів на всьому просторі від стелі до долівки портрет жінки, підписаний ім'ям Бушера — це була мама сера Персі. Маргарита знала про неї тільки те, що вона була хвора душею і тілом і померла на континенті ще тоді, коли Персі був дитиною. В той час, коли Бошер малював її портрет, вона була дуже вродливою жінкою і, дивлячись на образ, Маргарита була вражена незвичайною схожістю між мамою і сином. Таке саме високе чоло, обрамлене густою ясною шевелюрою, глибокі, дещо замрячені під важкими повіками, голубі очі, й та сама в них байдужість, під якою ховається жагучість, що так часто освічувала обличчя сера Персі в той далекий час, коли вони ще не були одружені, а яку то

жагучість Маргарита знову побачила минулої ночі, коли наблизилася була до нього, промовляючи ніжним голосом.

Маргарита довго розглядала образ, бо він цікавив її. Опісля вона відвернулася до бюро. На ньому лежали стоси паперу, впорядковані й позначені написами, що надавали їм вигляду дбайливо поскладаних рахунків. Ніколи раніше Маргарита не цікавилася тим, яким способом сер Персі управляє своїми велетенськими добрами, що їх він дістав від батька, коли всі вважають його позбавленим розуму.

З тієї хвилини, коли Маргарита ввійшла до цієї скромної кімнати, вона була така здивована всім, що останній очевидний доказ великої сили практичного розуму її чоловіка викликав у неї тільки скоропроминаюче враження. Але все це поглиблювало в неї неясне підсвідоме переконання, що сповідна придуркуватість її чоловіка, комічні й недоречні слова та вигадки є не так маскою, як радше добре простудійованою комедією.

Маргарита ще більше здивувалася. Навіщо він завдає собі стільки труду? Чому він намагається бути в очах своїх співгромадян дурником без глузду, коли він серйозна і бистроумна людина? Може цим способом він хоче приховати своє кохання до жінки, яка погорджує ним? Але ж він міг би досягти своєї мети з далеко меншою приниженістю і зусиллям, ніж постійно грати неприродну роль!

Маргарита докладно роздивилася навколо себе й її огорнув дивний страх перед цими неясними таємницями. Суворі обставини кімнати навіяла на неї холод. На стінах, крім портрету Бушера, й двох великих мап, не було нічого більше, ніякого образу. Мапи представляли два французькі райони — біля Ля-Маншу й околиць Парижу. Маргарита була цікава, навіщо потрібні серві Персі якраз ці мапи.

Думки й здогади втомили Маргариту й вона забажала врешті вийти з цієї дивної кімнати Синьобородого, в якій вона не могла знайти розгадки. Вона не хотіла теж, щоб Франк застав її тут, тому, кинувши ще раз поглядом на все, що оточувало її, подалася до дверей. В ту ж мить її нога штовхнула якийсь маленький предмет, що лежав, мабуть, на долівці біля бюро, і тепер поточився з-під її черевичка.

Маргарита нахилилася, щоб підняти його: це був золотий перстень з плоскою поверхнею, на якій була вигравірована невеличка емблема. Вона довго розглядала її. Це була маленька квітка у вигляді зірки, схожа на ту, яку Маргарита вже бачила раніше два рази — раз в опері, а другий раз під час балу в лорда Гранвіля.

(Далі буде)

Сергій ЖУК

Три казки

І. УХАНЧИК

Давно, давно, з-перед тисяч років, жив на землі Уханчик.

Запряжений до тачки, він возив дерево, залізо і каміння на будову.

Одного разу, коли він віз дерево для будови церкви, і ребра його тріщали від погоничевого батога, він вирішив утекти в поле.

Коли погонич відпріг його від тачки на обід і кинув йому сухого, колючого бадилля, він викрався з подвір'я і дремнув у поле.

Але погонич ходив по полю, кликав його і плакав, бо боявся тяжкої правди свого господаря.

Уханчику стало шкода хлопця і він виткнувся з буряну.

Міцний аркан загнуздав його шию і важкий патик почав періщити його по ребрах.

Другого разу, коли він віз залізну штабу на будову в'язниці і ребра його тріщали від погоничевого патики, він вирішив утекти до лісу.

Коли погонич відпріг його від тачки на обід і кинув йому сухого, колючого бадилля, він викрався з подвір'я і дремнув до лісу.

Але погонич ходив по лісі, кликав його і плакав, бо боявся тяжкої правди свого господаря.

Уханчику стало шкода хлопця, він виглянув з-за дерева.

Міцний аркан загнуздав його шию і важкий патик почав періщити його по ребрах.

Третього разу, коли він віз каміння на будову оселі для вічного спочинку свого господаря і ребра його тріщали від погоничевого патики, він наважився утекти в гори, та погонич слідував за ним, і, коли Уханчик відхилився від сухого бадилля і зробив кілька кроків, міцний аркан загнуздав його шию і важкий патик почав періщити його по ребрах.

Утомлений, знесилений стояв він над свіжо виритою домівкою свого господаря.

Думки розвіялися, голова закрутилася і він полетів сторч до ями.

Погонич витяг його за ноги й кинув мертве тіло Уханчика на звалище, де воно стало поживою для голодних псів.

Сухі ребра його донині біліють на сонці й виразно промовляють, що Уханчик немає спокою і після смерті.

ІІ. БЛАКИТНИЙ ПТАХ

На високій горі, з якої видно сім царств світу, жив блакитний птах з довгим дзьобом і широкими білими крилами.

Замислений стояв він на одній нозі на вершечку своєї гори і вдивлявся в безмежні простори.

Одного золотого ранку побачив він рожевий острів, що плавав у хвилях небесної блакиті і захотілося йому жити на тому острові.

Він знявся й полетів до нього. Летів він день, летів він два, на третій став помічати, що острів віддалився і розтанув у небесній блакиті.

Тоді він спустився на високу гору і плакав за тим островом, і там де падали краплі його сліз проростало химерне зілля ломикамів і процвітало білим цвітом.

Другого срібного ранку побачив він чорний острів, що купався у хвилях золотої піни і захотілося йому жити на тому острові.

Він знявся й полетів до нього.

Летів він день, на другий став помічати, що острів наближається до нього, на третій — чорна хмара вкрила його, а холодна злива повалила грудьми на гостре каміння глибокого провалля.

Знесилений, поранений звівся він на довгі ноги і гірко плакав за тим островом, а там де падали краплі крові проростало колюче терня і процвітало багряним цвітом.

Третього прозорого ранку побачив він золотий острів у вогняній короні, що сміявся у небесній блакиті, і захотілося йому жити на тому острові.

Він знявся й полетів до нього.

Летів він день, летів він два, над вечір третього дня став помічати, що острів схиляється до обрію і гасне, а на тому місці в небесних просторах розливається червоне море.

Тоді він спустився на високу гору і плакав за тим островом, і там де падали краплі його сліз виростали гори синього кришталю.

З того часу він оселився в долині над тихим озером, порослим зеленим комишем.

Стоячи на одній нозі він дивився у свічадо озера й побачив як пропливали в небесній блакиті рожеві, золоті й срібні острови, він пригадував їх, але ніколи вже не наважувався летіти до них.

ІІІ. ПІСНЯ ПРО ЗОЛОТОГО ЛЕВА

На березі смарагдового моря на білому камені сидів малий хлопчик, що не ріс і ніколи не старівся.

Він ліпив із срібної та золотої глини птахів, звірят і крилатих людей.

Коли кінчав ліпити, то опускався перед своїм творінням на коліна, шептав слова таємної молитви і цілував його в уста. Крилата істота розправляла крила, відкривала повіки і підіймалась у простори.

Одного разу він виліпив з золотої глини — лева, прошептав наспіх слова чудової молитви і поцілував уста. Лев брикнув і несподівано упав у хвили смарагдового моря.

Довго вдивлявся хлопчик у розбурхані хвилі, але лев пішов на дно і не виринув з моря.

Тоді він виліпив з срібної глини рибку і пустив її у море, але рибка весь час верталася до нього; він трутив її рукою і вона зникла безслідно у хвилях моря.

Замислений сидів він на білому камені і дивився туди, де море сходилося з небом.

Перед ним здіймалась постать крилатої людини — він боявся поцілувати її, а навколо стояли, сиділи і лежали постаті вирізьблених ним звірів і птиць.

Морські зорі, водяні серця, нерпухи і балени підпливали до берега і вигравали на сонці.

»Чи не бачили ви мого лева?« — питав він.

»Що нам до твого лева?« — відповідали вони і зникали у хвилях моря.

Минуло багато, багато часу. В журбі посріблвся його волос. У журбі він перестав і різьбити.

Одного разу в сутінках вечора почув він голос: »Пусти мене в море, я відшукаю твого лева«, — це говорив золотий рак, що сидів біля нього. Він нахилився й поцілував його в уста, але рак не рухався, тільки водив усом.

Сльоза скотилася з очей творця і упала на крило химери, воно затремтіло як живе.

Непроглядна пітьма укрила море своїм покровом.

Дикий галас сповнив простори — це верталися до нього його птахи і звірі. Вони били його крилами, клювали, шарпали пазурами і рвали зубами.

Рожевий ранок побачив його скривавленого, з видертими очима, з усміхом на устах. Він спав непробудним сном на березі моря серед уламків своїх творів.

»Ти спиш, ти спиш« — шептала хвиля, — »я бачила твого золотого лева, голова, ноги і хвіст одвалилися від тіла, хвилі розмивають його«.

»Ти спиш, ти спиш« — шептала хвиля.

А він у сні бачив себе верхи на золотому ракові, бачив як він спустився на дно моря і дістав свого золотого лева. Супротивна хвиля відносила його від берега, але він поборов її і поставив на високій скелі золотого лева.

»Ти спиш, ти спиш« — шептала хвиля.

Петро КІЗКО

СТЕПАН БАНДЕРА ЯК ПУБЛІЦИСТ

Тільки справді великим людям притаманна риса універсальності їх знань, умінь і чину. Згадаймо, наприклад, Шевченка або Франка. Шевченко був людиною, як усі люди, але він втілював у собі риси, які не кожна звичайна людина могла вмістити в себе. Шевченко був одночасно поетом, прозаїком, малярем, публіцистом і науковцем. Франко був поетом, прозаїком, драматургом, публіцистом, науковцем і культурно-громадським та політичним діячем. Ці прикмети Шевченка і Франка висували і підіймали їх понад рівень звичайних людей і робили їх незвичайними, як прийнято в усіх народах світу мовити при загальній характеристиці таких людей — великими людьми.

До таких великих людей без усякого сумніву належав сл. пам. Провідник ОУН Степан Бандера.

Будучи професійним революціонером, Степан Бандера втілював у собі одночасно риси, які на перший погляд начебто з собою несумісні: він був одночасно і революціонер, і Провідник, громадсько-політичний діяч і публіцист, теоретик і практик української національно-визвольної революції. Дуже шкода, що наша українська націоналістична публіцистика і історіософія майже не розглядає, не аналізує тих поодиноких прикмет Великого Провідника, обмежуючись переважно спогадовими або хронікально-біографічними публікаціями.

Степан Бандера був зокрема талановитим, пристрасним публіцистом; його публіковані в різній періодичній пресі на чужині статті, якщо їх ретельно простудіювати й проаналізувати, мали і мають глибокий і завжди актуальний зміст, усе одно, на яку б вони тему були написані. Справжня, висока публіцистика, якщо вона не є голою схемою невпопад і поверхово накинутих думок, відзначається прямою і гострістю вислову, принциповістю, щирістю, проблемністю і глибиною авторової мислі. Звичайно ж, домінуючою рисою такої публіцистики має бути виявлення публіцистом у своїх творах правди свого народу, його всенародних, всенациональних стремлень, волі.

Такою публіцистикою була публіцистика Степана Бандери. Торкаючись міжнародного становища в повоєнний час і взагалі проблеми комунізму-більшевизму, Степан Бандера в статті «За правильне розуміння визвольно-революційного процесу» («Шлях Перемоги», ч. 2-3, 546-47, 1955 року) писав:

»Десятирічний повоєнний розвиток подій виявив, що концепція побороювання самого тільки режиму СССР — помилкова. Як у західній протибільшовицькій пропаганді, так теж і в політично-публіцистичній роботі деяких українських середовищ спрямовано головне вістря проти ста-

лінізму як системи, опертої на диктатуру однієї людини та його прибічної кліки. Таким чином злегковажувано, а подекуди й вибілювано саме джерело лиха — комуністичну доктрину. А вона, як світогляд та суспільно-політична система, спарована з історичним московським імперіалізмом, породила всі страхіння большевизму...»

Ця теза Провідника була і залишилась на сьогодні актуальною пересторогою для всіх тих, хто ще й досі товчється з московським большевизмом в коекзистенційній ступі, вважаючи, як той, що товк у ступі воду, що удасться витовкти з тієї коекзистенції світовий мир і порядок, волю і добробут народів. Дехто з таких «політиків» товчення води в ступі радіє з кожної персональної зміни в кремлівсько-большевицькій верхівці, мовляв, заміна «гіршого» диктатора «кращим» змінить бодай якоюсь мірою існуючий стан в СССР.

Сьогоднішня практика в міжнародній політиці довела, що наведені п'ять років тому слова Бандери не лише залишились актуальними, а навіть набули ще більш гострого і проблемного характеру.

На тлі цієї дійсности особливого, прямо програмного значення набуває глибоко висловлена думка про те, що «західні держави при своїй політиці не зважуються, ані не спроможні дати протибольшевицькій революційній боротьбі в Україні реальну підтримку. Ідейно-політична дискредитація руху перед народом через орієнтацію на політику Заходу, що цілий час шукає співжиття з большевизмом, — знищила б увесь ґрунт впливу й визвольницької дії цього руху». (Там же).

Насвітлюючи питання мадярської національної революції в жовтні 1956 року, Бандера писав:

«Большевицькі погрози для здушення визвольної революції мадярського народу показали найвиразніше, що природа московського імперіалізму й комуністичного режиму ні в чому не змінилася, що Москва не хоче випустити жодної жертви зі своїх лап, а коли якийсь народ повстає проти комуністичного гніту й московського визиску, тоді вона показує свої хижацькі пазури». («Перші висновки», «Шлях Перемоги», ч. 48 (144), 1956 р.).

Ця характеристика московсько-комуністичного хижака у його теперішній формі СССР може служити моттом для всіх сучасних ООН-івських і Женевських чи яких інших переговорів та зговорів Заходу з Москвою, постійною пригадкою для вільного світу про незмінний курс большевицької Москви до опанування вже загарбаних нею народів і завоювання та погноблення вільних ще народів цілого світу. Наведені цитати з публічних писань Бандери можуть так само служити вказівками, програваними пунктами для всієї політичної діяльності українських середовищ на чужині, які стоять на позиціях — «русскій челавек харош, советсько-комуністична власть нехароша»...

Проти таких «теорій» політично безграмотних або політично засліплених людей — «знавців» Сходу Бандера в статті «Українська національна революція, а не тільки протирежимний резистанс» з усією гостротою, чіткістю і переконливістю писав:

»Усі питання ідеологічного й політичного порядку треба розглядати передусім із погляду боротьби з московським імперіялізмом і його формою — інструментом — комунізмом. Все, що послаблює наші позиції в тому відношенні, що притуплює, зменшує чи затемнює діаметральну протиставність, революційну непримиренність, ідейно-моральну й програмово-концепційну вищість українського націоналізму супроти московського більшевизму — треба викривати й усувати з нашого політичного життя«.

Ця суворя й рішуча, одначе справедлива вимога впливає з існування прикрого, але реального стану в українському політичному житті на чужині:

»В українському політичному житті за кордоном існує багато таких проявів, які сприяють більшовицьким намаганням знищити націоналістичний рух і підривати його визвольницьку дію. Вони мають різні причини, а серед їхніх заступників і виконавців часто бракує належного усвідомлення й розуміння того, яку шкідливу роботу вони виконують у відношенні до визвольної протимосковської боротьби«. (Там же).

Вірність ідеям свого народу — раз і назавжди визволитися з-під московського ярма і зажити вільним, щасливим життям у своїй власній самостійній державі, безкомпромісова, принципова постава у відстоюванні і здійсненні тих ідей, — цією високо людською, національно-патріотичною, революційно-надхненною лінією позначалась уся публіцистична діяльність Провідника ОУН Степана Бандери.

Публіцистика Бандери досить різнобічна і широка, вона не обмежувалась висвітленням вузького кола тем, самими питаннями міжнародної чи протимосковської і протибільшовицької політики, або ж лише питаннями стратегії і тактики української національно-визвольної революції. Бандера писав статті на суто внутрішні, українсько-еміграційні теми, зокрема, наприклад, про створення за виборчою системою загального українського центру за кордоном. Публікував також статті (під прибраним псевдонімом) на теми соціологічні та психологічні, розглядаючи питання важливості природного росту людського суспільства для здійснення віковичних ідеалів народу й нації, а також для визначення місця людини в ідеологічному русі тощо.

Взагалі, мовлячи про публіцистичну працю Бандери, насувається думка, що для виховання молодого українського покоління в національно-патріотичному, протимосковському і протикомуністичному дусі слід би було нашим публіцистам, науковцям-історикам та соціологам окремо висвітлити діяльність Великого Провідника української національно-визвольної революції як публіциста, бо публікації Бандери могли б і можуть мати на молодь велике не тільки виховне, а й практичне значення у вирощуванні нових молодих кадрів-націоналістів.

Те, що ми порушили в цій статті, є лише частковим ствердженням того, що нам залишив у спадщину безсмертний Провідник.

В ПОНЕВОЛЕНІЙ УКРАЇНІ

Прапороносці московського месіанізму

(Московський дух в українській підсоветській літературі)

Трапляється, що в українській національній пресі на еміграції дехто з мало або й зовсім необізнаних із сучасною підсоветською дійсністю людей висловлює твердження, що, мовляв, після смерті Сталіна (1953 р.) московсько-большевицька політика в національному питанні, а зокрема ж у ставленні Москви до України, дещо змінилася, стала більш ліберальною, що т. зв. «відлига» позначилась не лише в економіці (а насправді тієї «відлиги» і в цій галузі не було), а й у питаннях ідеології.

Таке твердження позбавлене ґрунту. Післясталінська хрущовська політика в національному питанні не лише не присікла, а навпаки — посилила московський шовіністично-месіаністичний курс, що виразно виявилось у схвалених московських «законах» з 1959 року про русифікацію українських шкіл та в інших заходах подібного роду.

Тавро московського шовінізму-месіанізму величезною чорною плямою лежить на українській підсоветській прозі й поезії останніх років. Тенденція показати людину-москаля як «хоробру», «відважну», «розумну», «гуманну», «страждущу» за людей інших націй, і навпаки — зобразити людину-немоскаля безпорадною, меншевартною, вічно потребуючою московської «старшобратньої» допомоги, — така тенденція особливо випукло проводиться в творах українських підсоветських письменників на тему другої світової війни.

Олесь Гончар у романі «Прапороносці», що став хрестоматійним твором, показує майора советської армії, замісника політрука, москаля Воронцова як людину, що була в полку «ніби мати в сім'ї», і що під його впливом, під його «мудрим керівництвом» стають відважними та хоробрими солдатами немоскалі Юрій Брянський, Хома Хаєцький та інші. Всі вони, за романом Гончара, стають прапороносцями нібито ідей комуністичного інтернаціоналу, а насправді — московського імперіялізму-колоніалізму.

В п'єсі Анатолія Шияна «Зірниці» комісаром большевицької партизанки на українській землі виступає москаль Рябінін. Цей бандит характеризується автором як «добра», «чуйна» і «про всіх дбаюча людина». При чому він, коли між партизанами заходить мова про рідні домівки, вихваляється «потомственным родом» російських металістів. Розповідь про москальський «потомственный рід» Рябініна письменник подає для того, щоб викликати в українських селян, які перебувають під «опікою» большевицьких партизанів, «співчуття» і «жалість», мовляв, яка ж то бідолашна людина — з далеких країв забилась в Україну, лишивши вдома родину.

Командиром дзота під час оборони Севастополя перед німецькою облогою в п'єсі Констянтина Жука «Брати» діє москаль Романов, як старшина першої статті. Коли Севастополю з німецького боку загрожувала небезпека, Романов звертається до вояків-українців: «Командування (німецьке) видало наказ: за всяку ціну знищити всі укріплені точки нашого переднього краю, повалити лінію оборони і з ходу вдертися в місто російської слави Севастопіль».

Щоб надати одноцільності мети і стремління московського командира, його світоглядово-ідейного сприймання речей і явищ, з наставленнями його підлеглих у підвідділі українців, письменник втискує в уста боцманові севастопільської флотії, старому українцеві Тарасові Крутькові, такі слова: «Отже, хлопці, битись будемо за Севастопіль, за Київ, за Москву, за нашу Батьківщину!...»

Сама назва п'єси Жука «Брати» мала б символізувати «братерську дружбу» українців з москалями, лише, як видно з проголошеного клича московського командира Романова, з однією незмінною умовою, що український Севастопіль має бути містом «російської слави», і що ціла Україна має бути визначена не своїм власним іменем, а лише абстрактним — «батьківщина», що за умов московсько-большевицької практики означає — «великоруське єдиноне ділимє государство».

Натан Рибак, цей талановитий, освічений і досвідчений белетрист, добре мабуть засвоїв тезу Чернишевського, що хоч українці і здібний народ, але вони наївні і м'які, і через те надаються хібащо до складання ліричних поезій, або ж наукових студій і т. п., а вже ні в якому разі не до таких чинів, як військові подвиги. Тому в романі Рибак «Блискавкам назустріч» буквально всі герої — москалі (Романов, Сильвестров, Воронов та інші) виводяться як «завзяті» й «мудрі» вояки-командири, які провадять найскладніші військові операції, завдяки чому німцям завдається нищівних ударів і здобувається Берлін. І от на тлі такої військової мудрости та спритности, автор малює прямо жалюгідний образ українського старшини в советській армії Максима Нерчина, який нездатний ані на один якийсь відважний і визначніший військовий подвиг, лише ввесь час мріє про свої незакінчені студії в його рідному київському університеті. При чому Нерчин, хоч і був старшиною, в усіх ситуаціях залежний від московських комісарів і командирів. Він навіть у Києві, відпросившись у московського армійського начальства додому, зустрічає несподівано свого колишнього військового зверхника, начальника штабу дивізії Воронова. Образ Воронова при зустрічі його з Нерчином у Києві, Натан Рибак, між іншим, описує так: «Назустріч йому з-поза стола встав полковник Воронов. Навіть цивільний піджак, білий комірець та краплиста краватка не змогли змінити вигляду задуманого, завжди зосередженого обличчя начальника штабу дивізії, якого Максим не сподівався зустріти так швидко в новій ролі».

Виявляється, що Нерчин як в армії, на фронті, залежав від московських командирів, так він став залежати від них і вже по закінченні

війни, в мирний час, при чому в своєму ж рідному Києві. Москаль Воронов у війську (на війні) був начальником штабу, а по війні в Києві став секретарем міськкому партії, і знову ж — викликає до себе студента київського інституту Нерчина й пропонує йому кинути науку та йти на керівну комсомольську роботу. Лише та обставина, що Нерчин, мовляв, працює над винаходом атомної зброї, врятовує його від відраджень на пост комсомольського керівника.

Певна річ, трактувати таке зображення героїв Рибаківського роману «Блискавкам назустріч» можна по-всілякому. Можна, наприклад, висловити думку, що, мовляв, письменник Рибак тим способом немов би символічно, в образі москаля-начальника Воронова і українця — підлеглого Воронову — Нерчина символічно зобразив стан незміненого й другою світовою війною панування москаля над українцем, як у цілому — Москви над Україною.

Але, як би не інтерпретувати, факт лишається фактом: у «Блискавкам назустріч», як і попередньо розглянутих, і тих, що ще будуть розглянуті, творах проводиться одна й та сама незмінна лінія — лінія вищування московської людини над людиною немосковською, при чому в усіх відношеннях і проявах її життя.

За інших обставин, в інших життєвих умовах живе і діє герой роману Юрія Збанацького «Єдина» москаль Філіпов. Солдати советської армії потрапляють у німецький полон і їх, разом з цивільними, гітлерівці замикають в тюрму, звідки в'язні плянують утечу, яка не вдається. Змовників до втечі перекидають з тюрми до німецького концтабору, але й тут в'язні плянують утечу. Створюється підпільний комітет комуністів, на чолі якого стає Філіпов. Він же і стає організатором втечі з концтабору полонених, він дає найкращі поради, бо ж він був «на цілу голову вищий» за всіх, і навіть кацетний комендант виглядав «супроти нього хлопчиськом»... Врешті, Філіпов був гордий, твердий, і коли приходить до рішення важливої справи, «всі дивляться на нього», ждуть, що скаже «мудрий» Філіпов. Напередодні самої втечі один із воєнних, підслухавши таємницю розмови Філіпова з його співниками, висловив застереження:

— Кажуть, ніби нашому братові й додому дорога заказана...

— ...Брехня! — спалахнув Філіпов. — Підла брехня. — Та хто вона нам наша Вітчизна, братці? — почав він враз неголосно, але так виразно, ніби з серця вириваючи оті слова. — Хто вона нам Вітчизна, питаю? Та ж сама мати. А хіба мати карає коли своїх дітей, якщо вони в біді опинились? Та ніколи! Вона журиться за ними і плаче, бо вона мати. В кожного з нас була або є матінка. Вона — єдина в світі. Отака ж нам єдина на цілий світ і наша Вітчизна. І хай буде соромно тому, хто про неї так подумав...»

Ця зльозлива проповідь Філіпова нагадує багато подібних проповідей московських ватажків у скрутні хвилини московської імперії. І завжди в такі години — блюзнірське звертання до сумління, звернення до почуттів патріотизму, відданості своїй Вітчизні.

Наприкінці повісти Збанацький, ведучи оповідь про події від першої особи, каже:

»Я йду на боротьбу з ворогом, на допомогу Вітчизні. Правдиво сказав покійник Іван Васильович Філіпов — Вітчизна, як мати, в кожного з нас єдина...«

Яка ж то «єдина матінка» Вітчизна, хто вона в інтерпретації Збанацького та інших?

Звичайно ж, оті Філіпови з Жигулі-Самари, Орлови з Тули, Іванови з Вологди (з роману Рибак), Старкови з Хабаровська, Воронцови, Рябініни, Романови з Пітеру й Рязні думають і говорять про московську імперію, як «єдионе ділимую» Вітчизну. І Київ, і Мінськ, і Тбілісі, і Сталінабад, Ашхабад, і Вільно та Рига — все це «великая матушка-Русь» для виведених героїв-москалів у згаданих творах українських підсоветських письменників. І таку ж «єдионе ділимую» Вітчизну проповідує, її підносить і кличе її невільників віддати життя за неї Юрій Збанацький і його українські герої твору — діди Максими, в Костянтина Жука — Тараси Крутьки, а в Олеса Гончара — Хоми Хасцькі і т. д.

А Україна? Де ж для українців їх справжня Батьківщина-Україна?

У згаданих романах, повістях і п'єсах ні один українець не виступає за свою Батьківщину-Україну! Так, ніби України в боротьбі з німецькими наїзниками взагалі не було. Герої Збанацького, Гончара, Шияна, Зарудного, Рибак та інших — це Орлови, Воронцови, Філіпови, Романови, Рябініни...

Є, правда, й такі твори, де в грізний час боротьби з гітлерівськими окупантами провідними героями виступають українці. Наприклад, у романі Павла Загребельного «Європа 45» від самого початку й до кінця діє українець Михайло Скиба, старшина советської армії, родом з Києва. Він, коли попав у полон до рук німців, навіть вигадав таку націю, як «кияни». Коли німці допитували Скибу, хто він такий, він відповідав:

— Киянин.

— Як тебе звуть?

— Киянин.

— Якої національності?

— Киянин.

Тим письменник ніби хотів підкреслити національну завзятуість, козацьку вдачу свого героя: убий, а свого роду, київського, не продам... Але вкінці цей «завзятуций козак-киянин» Скиба перетворюється, за його ж власними словами, у «русского» солдата, бож проголошує перед своїми і чужими воїнами: «Ми рускі...»

І через увесь твір Скиба проносить ідею московського месіанізму, то прямо проголошуючи це через пропаганду вищости «руських воїнов», то прикриваючи це пропагандою комуністичного інтернаціоналізму.

Зображений письменником на зразок американських Тарзанів (для «читабельности»), утікаючи чудодійним способом із смертельної небезпеки, Скиба збирає, в перебігу своїх досить пригодницьких мандрів по лісах, горах і селищах Німеччини та інших європейських країн, інтернаціональну бригаду з утікачів інших народів — чехів, поляків, фран-

цузів, і навіть німців, американців та англійців («прогресивно думаючих»). Отой партизанський, «інтернаціональний» загін, під паролем «Європа 45», Скиба приводить аж до Сталінграду...

Увесь той пригодницько-фантастичний марш інтернаціонального комуністичного партизанського загону, в якому навіть американський вишколений розвідник Вернер виявляється дурнішим за советського старшину Скибу, проходить під однією тенденцією — несення прапора советського (московського) месіанізму, що його в даному випадку уособлює «киянин» Михайло Скиба. Всі, дослівно всі — чех, поляк, француз, німець, американець, англієць, — ідуть під командою Скиби, як представника «переможної советської армії», яка прийняла на себе головний тягар визволення від гітлеризму (американці лише консерви постачали, а Черчіль займався розвідувально-шпигунськими акціями і т. д.); всі вони виявляються немічними і нездатними без командира Скиби і навпаки — всі мужніють, набираючи розуму і відваги під опікою представника «русского народа».

Навіть народження дитини в партизанки-німчині відбулося під благодатним «діянням» Скиби, що мало б символізувати народження «нового життя», після перемоги над гітлеризмом, під «дбайливою опікою» советської «благодатної руки», себто московської.

Є багато інших прикладів у підсоветській українській літературі, де, коли йде не лише про воєнну тематику, а й суто громадську чи господарську, і навіть любовну, — знову ж таки висувається людину-москаля, як провідного чи супровідного позитивного типа в житті й русі українських людей.

У поеми Володимира Сосюри «Дочка лісника» котрийсь із большевицьких партизанів, поранений, дістається в хату старого українського лісника, що жив разом з молододу донькою Ганнусею. Під час догляду за пораненим большевиком Ганнуса, очевидно, закохується в нього. Вже вилікувавшись і відходячи знову в партизани, москаль-большевик признається дівчині:

«Я росіянин. Та Вкраїна
для мене рідна, як і Русь.
Люблю Шевченка я Тарас,
як Пушкіна ти любиш спів.
Я із Рязані, ти з Донбасу,
та я й за тебе кров пролив».

Виявляється, що після такого «зворушливого признання» не лише Ганнуса, а й старий лісник, її батько, погодився піти в большевицьку партизанку разом із вилікуваним рязанцем:

Мов для невиданого бою
кудись злетіли хмари злі...
Прийшов один, а стало троє
бійців за щастя на землі».

У поезіях Миколи Нагибиди «Вибране» є вірш «Сестри». В ньому оповідається про «мужнього сержанта» армії — московську «девушку» Лїду

Скворцову, яка в час другої світової війни загинула й була похована на українській Житомирщині. Після війни, в колгоспі, поблизу якого була похована Скворцова, українські дівчата-колгоспниці «свою ланку ім'ям дорогим нарекли», себто — назвали свою ланку ім'ям Скворцової — «сестри української»!

Павло Тичина у вірші **«Над Дніпром»** так висловлює свої почуття до московської «девушки»:

»Пахнуть покоси. Сядем на сіні, —
Пізній час.
Я українець, а ти ж росіяночка —
Дружба в нас...«

Отож Тичина — відомий поет, автор **«Соняшних клярнетів»**, **«Вітру з України»**, **«Плуга»**, патріотичного українського клича з його ранніх поезій — **«Не сумуйте, смерті той не знає, хто за Україну помирає!»**, з 1943 по 1948 рік міністер освіти УССР, а в 1953 році — голова **«Верховної Ради УССР»** — раптом опинився з **«росіяночкою»** на сіні, признаючись їй у своїй **«дружбі»**!..

Молодий київський поет Петро Біда у вірші **«В Москву»** (із збірки **«З любов'ю»**) пише про подорож молоді в столицю імперії так:

»В блискавичних їдемо експресах
І Москва для кожного із нас
Від Ростова, Мінська чи Одеси,
Від Дніпра чи Волги почалась...«

Цим віршем робиться спроба провести ту саму лінію, яку вперто провадять москалі всіх барв: лінію московського «єдиного неділимого государства» в його теперішній формі — ССРСР. Біда цілком одверто й виразно характеризував дійсний стан сучасної «советської української республіки», далеко конкретніше, ніж, скажімо, ту саму думку проводить Юрій Збанацький у своїй повісті **«Єдина»**. Зрештою, Біда виявився настільки далекоглядним і передбачливим, що висловив свої думки про **«стейтове»** положення України в московськобольшевицькій імперії далеко раніше, ніж це зробив Хрущов у 1959 р. в американському журналі.

Москва, як пише Біда, починається від Ростова, Мінська, Одеси, від Дніпра... Як же ж з географічною картою України та з **«Українською радянською державою»**, її **«урядом»** Кириченків, Коротченків і Підгорних? Якими ж землями вони **«управляють»**, які ж державні кордони їх УССР, коли прилюдно друкуються вірші про початок Москви від Дніпра і Одеси?..

Андрій Малишко у своїй **«Книзі братів»** пише:

»Світанок сіє
Своє проміння в ясноті,
Від України до Росії
Лягли путі. Ведуть путі«.

Для Малишка **«руська жінка біля Самарки»** (річка в Московщині, біля Самари, теперішнього Куйбишева), як **«мати була йому»**, а Урал став **«батюшкою»**, **«братом»** для українського Донбасу.

Микола **Бажан** у поемі **»Гонець«**, виданій на досить розкішному кошовному папері, з доброю обкладинкою та чудовим друком із заставками (на інші теми так гарно оздоблених книжок в Україні не видають), описує подорож гінця-козака від Богдана Хмельницького з гетьмановим листом-сувієм до Москви-Кремля, до **»русского батюшки-царя«**:

»Уважно слухай, що повім:
Помчиш в Москву з листом моїм
І щоб не сталось, донеси
Мое здання царю Русі...
Підбіг задиханий гонець,
Пістолі вийняв, склав сакви:
Рушай, мій коню, до Москви!«

По дорозі до Москви гонець був важко поранений, але тут його знову ж, як і в багатьох творах на ту тему, рятує ніхто інший, як московський стрілець, який і допроваджує гінця-козака до самого Кремля:

»Скажи, стрілець, скажи мені,
Чи не Москва то вдалині?
Від Переяслава гонцем
Я мчу з народнім рішенняем,
Мерщій доїхати б, мерщій! —
На лобі почорнив завій.
Але пусте і рана й кров, —
Я навіть смерть би поборов,
Аби Богданові слова
Вчитала радісно Москва...«

Показавши свою Москву, яка вже й справді виднілась, стрілець-москаль каже до гінця:

» — Козаче, стань, зійди з коня,
Неси у Кремль своє здання.
Бо пильно жде Москва **свята**
Твого знаменного листа«.

»Розчулений« Богданів гонець-козак вигукує до москаля:

» — Стрілець, — ти брат мій, друг навік,
Мій побратим, мій рятівник!«

Наприкінці вірша подано образок, як гонець обнімається та цілується з своїм **»братом-рятівником«** москалем.

Так в образі московського **»стрільця«** подається, чи радше робиться спроба подати українському читачеві образ цілої **»рятівниці«** України, образ **»святої Москви«**.

Плекання культу Росії-Москви, її вищости, її месіаністичного післанництва доходить іноді до смішного. Молодий буковинський поет Михайло **Ткач** один свій вірш присвятив навіть московському... радіоприймачеві **»Родина«**. Він пише:

»В тім якраз кутку кімнати,
Що мій прадід освятив,
»Родина«, неначе мати

Почина ласкавий спів.
І сім'я щодня охоче
Теплі слухає слова,
Поки аж »Спокойной ночи«
Не промовить нам Москва».

Той же самий »поет« у вірші »Коли б не ти«, пише так:

»І в серці сонячна надія
Не грала б слявом, як маяк,
Коли б не ти, моя Росіє,
Коли б не ти, любов моя!«

В українській підсовєтській літературі московську людину, московський народ, Москву, ставиться як якесь не природне, а мітичне явище. Москву-Росію підноситься до культу божества. Від Москви-Росії залежить доля і щастя не лише народів в ССРСР, а всього людства на земній кулі.

Українська людина в комуномосковській імперії не може вже самостійно, без московського впливу, навіть думати, бо її думки, не кажучи про діла, повинні йти впарі з думками москаля, »старшого брата«. Навіть мрії Лесі Українки відбиваються в »словах гарячих« російського солдата як вияв »любови московської« до українців, української поетеси, »Пушкіна сестри«:

»В загір'ї дальному, в Сурамі,
Перед гранітом віковим,
Кашкета знявши, був і з нами
Солдат російський, побратим...
Із серця щирого солдата
Слова гарячі полились.
І в них відчув я Лесі мрії,
І дружбу Волги і Дніпра:
— Тебе любовь моей России,
Спасібо, Пушкіна сестра!«

(П. Горецький: Біля пам'ятника Л. Українки).

Словом, в українській підсовєтській літературі аж рябіє від пеанів на честь »матушки Маскви«, як це виразно, хоч і примітивно, виспівує Віктор Зубар у »Буковинській пісні«:

»Наша воля,
Рідна партіє, з тобою!
Щастя-воля
Із Росією, Москвою!«

* * *

Ми навели тут кілька образків »літературної творчості« українських підсовєтських письменників і поетів, щоб показати, в яке становище поставила шовіністично-фашистська Москва українську підсовєтську літературу. Хай це буде свідоцтвом комуномосковського злочину в цій ділянці, а з другого боку, хай ці ілюстрації обпечуть соромом і ганьбою серця тих українських підсовєтських письменників і поетів, які волею чи

неволею галасують про «щастя», «свободу» і «розквіт» їхньої творчости під «зорею комунізму», під опікою «старшого брата» москаля.

І хай це буде пересторогою і для тих «малоросів»-українців, що будучи в розсіянні по далеких чужинах, шукають або пробують шукати «благочестя вслікаво русскаво народа», його «доброзичливости» у відношенні до української нації; для тих, що вважають, що хоч з большевизмом співпрацювати не можна, але з білими московськими імперіялістами-неділимцями можна, бо «ані ж хорошіє люди!»...

Досвід життя добольшевицького і большевицького періодів показав, що московський шовінізм однаковий завжди, чи то при царях Ніколаях, чи то при Нікітах Палкіних.

П. Слобожанський

НОТАТКИ ПРО ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

ВІРШІ ТЕРЕНЯ МАСЕНКА «100 ДУМ АБАЯ»

Київська «Літературна газета» з 15 квітня 1960 р. опублікувала вірші одного з старших українських поетів Тереня Масенка з його нової книги «100 дум Абая», над якою, як каже газета, автор працював з 1939 до 1960 року, себто 21 рік. Ці вірші є переспівом поезій та пісень видатного казахського поета, публіциста, композитора і філософа **Абая Кунанбаєва** (1845-1904), якого, між іншим, Москва, як і всіх видатних діячів літератури і культури немосковських національностей, зараховує до своїх «приятелів». Вірші Масенка з книги «100 дум Абая» на тлі соцреалістичного літературного багновиння в окупованій Московією Україні є неабияким пробліском. Подаємо нижче кілька з тих віршів.

Пуста красномовність

До слів охота
Й така бува:
Рот — ворота,
Вітер — слова.

До злих акинів

Як вам зрости живими пагінцями
Серед душевної й сердечної зими?
Не можуть бути великими співцями
Ті, що були маленькими людьми.

* * *

Краще будь соломою з пшениці,
Аніж зерном трав лихих.
Краще будь останнім серед добрих,
Аніж першим серед злих.

Веселі листи

Хитрість тут невинна і проста,
В добрім слові — сила вироста:
Коли друг ваш у розлуці хворий,
Напишіть йому веселого листа!
Лист отой — голубка золота
Знайде дім, де туга й... самота...
Я в сльозах писав листи веселі:
Тішив друга радістю листа.

* *
 *
 *

Хай серце болить,
Але кінь мій летить
Навпроти грози і холодних вітрів.
Ми будемо жити
І народ свій любить
Для вас, покоління прийдешніх віків.

ЮВІЛЕЙ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

В березні ц. р. в Україні широко відзначався ювілей 50-річної творчої діяльності та 65-річчя з дня народження видатного українського поета Максима Рильського. Треба сказати, що це відзначення набуло справді масового характеру. Може саме тому, що Максим Рильський, не зважаючи на написання ним горезвісної «Пісні про Сталіна» та ряду льокайських віршів на служливу угоду Москві і партії («Пісня про радянський народ», «Вірші про Болгарію» і ін.), — Максим Рильський усе ж залишився з тих небагатьох старих українських поетів, який може ще на сьогодні сказати такі слова:

»Вона жива, Довженку, і жива
Зостанеться, допоки сонця-світу,
Вкраїна наша...«

(«Олександрові Довженкові», вірш написаний 27. 1. 1943 р.).

Або ось розмисли Рильського про людину:

Хай осінь мертвим листям шелестить,
Хай старість чеше сивину лукаво,
А для людини, як вона людина,
Як має серце, для людей відкрите,
Само страждання в щастя виростає,
І над землею, критою туманом,
Веселиками лунить журавлі.

(«Зррая веселиків», «Вітчизна», ч. 10, 1959).

Немає місця тут на аналізу цих чудових, гарних віршів із символічними рядками — »і над землею, вкритою туманом, веселиками лунуть журавлі«, — полишимо це читачеві, скажемо лишень, що Рильський,

може, є єдиним насьогодні в Україні й поза Україною поетом, якого ніяк не можна ставити (за виробленим у декого з нас тут, на чужині, шабльоном) поруч таких, скажімо, справді запроданих з тілом і кістками (душі у них хіба марно шукати!) поетів, як Павло Тичина, Володимир Сосюра, Микола Бажан і ін. Максим Рильський за останні роки написав і видав дві нові збірки поезій: «Троянди й виноград» та «Голосіївська осінь», у яких знаходимо справді неповторні поетичні малюнки, пейзажного і психологічного характеру, що в московсько-большевицькій дійсності не кожний потрапить зробити. Ось один із образків із нової збірки «Голосіївська осінь», що складається лише з кільканадцяти віршів:

В ніч таку дозвольте двері тузі
Відчинити на короткий час.
Подруго несмілива, сідайте,
Можете зо мною закурить.
Але вранці уклонюсь вам, знайте,
І — надовго!.. Сядьте і мовчіть.

Висловити з такою тонкістю цей свій душевно-психічний стан в існуючих умовах сьогоденішньої України міг лише хіба Рильський.

Впродовж усього часу своєї поетичної творчості Рильський майже безперерійно зазнавав нагінок та атак з боку московсько-большевицької цензури. Так, наприклад, підручник для 10-ї класи середніх шкіл «Українська література», (вид. «Радянська школа» за 1954 р.) пише про Рильського:

«З 1918 до 1929 року вийшло кілька збірок поезій Рильського, позначених аполітизмом, відверненням від сучасности... В окремих творах Рильського, воєнного і післявоєнного часу, мали місце збочення націоналістичного характеру. На ці помилки йому вказала партійна критика...»

Останнім часом большевицькі критики та літературознавці (Малишко, Новиченко, Тростянецький і ін.) починають огорожувати Рильського від «несправедливих закидів», а останні дві збірки поета «Троянди й виноград» та «Голосіївська осінь» навіть запропоновані до нагороди на найвищу літературну советську премію — премію ім. Леніна. Це тому, що большевикам, не зважаючи на всю їх пропаганду і фізичну дію, не вдалося «створити» з-поміж «пролетарської літератури» ані одного поета, який би дорівнював Рильському — цьому «старобуржуазному», «староміщанському» творцеві «декадентської» поезії — своєю поетичною майстерністю. Ні бички, неходи, ані шеремети і гончаренки — ці вихованці літературно-комсомольської богемії не могли затулити собою таланту старого українського поета. З другого боку — «ленінська премія» для М. Рильського — це трюк Москви, яким вона хоче втримати при собі живі ще старі українські літературні кадри, а крім того — це намагання не дати сучасній українській підсоветській поезії впасти до такої мілини, на якій вона тепер перебуває...

Немає ніякого сумніву, що цими «поощрительними» (заохочуючими) заходами, Москва вже не може зробити Рильського таким поетом, яким він міг би бути за умов існування вільної української держави. Попри

всю свою популярність і значимість, Рильський залишився духово скалеченим, а з поетичного боку — обкраденим і збідненим. З величезної спадщини поетичних творів М. Рильського для майбутніх українських поколінь залишиться хіба небагато...

»РУБАЙ, БО ТАК ВЕЛИТЬ СХЕМА...«

Навколо роману письменника-романіста Миколи Руденка «Остання шабля», надрукованого у журналі «Вітчизна» чч. 7, 8, 9, 10 за 1959 рік, на сторінках советської літературної преси ведеться гостра полеміка. Зокрема в «Літературній газеті» за 18 грудня 1959 року була надрукована критична стаття Л. Санова на цей роман п. з. «Де шукати прекрасне?» В статті звинувачувалось автора роману «Остання шабля» в «естетичній реабілітації міщанства й паразитизму», а навіть бралася під сумнів «громадянська позиція» письменника. Гострої критики той роман зазнав і з боку інших критиків.

Про що ж йшло в романі «Остання шабля»?

Колишній полковник советської армії Турбай ще з часів війни запізнав якусь молоду дівчину Ларису, яка виявилась потім міщанкою, неробою, але полковник Турбай покохав її, заради неї, вже по війні, покинув свою власну дружину Марію з сином, живучи з Ларисою. Навколо цього «вузла» розгортаються різні менші й більші події, відбуваються конфлікти, страждання, муки й переживання. Згодом письменник Руденко робить так, що і Турбай, і Лариса освідомлюють свої негідні поступування, Лариса йде працювати на фабрику, а Турбай повертається до свого давнього життя, повного енергії і праці... Та все ж, щоправда, не зважаючи на таку «реабілітацію міщанства й паразитизму», як висловився Санов, із роману витікає одна незаперечна правда сучасного московсько-большевицького режиму: міщанство, розклад і паразитизм у партійно-урядових, командних верствах комуністичної «нової класи» таки існує. Очевидно, ствердження письменником М. Руденком такої істини й обурило большевицьких критиків-цензорів. Вони обвинувачують автора згаданого роману за показ такої дійсності.

М. Руденко в свою чергу, в обороні себе перед нападами, надрукував у «Літературній газеті» з 1 квітня 1960 року статтю-відповідь п. з. «Прекрасне — це любов людини», в якій він, між іншим, не менш гостро, ніж критика, повстав проти накидування письменникам критикою анти-мистецької схеми соцреалізму. Руденко пише:

»Критикові все ясно: герої мусять ділитися на позитивних і негативних. На його думку, такого поділу цілком досить. «Позитивні» мають право на кохання, їм навіть дозволяється народжувати дітей. У «негативних» всі ці права слід відібрати раз і назавжди... Чи, може, критик вважає, що від «негативних» героїв і діти будуть «негативні»?... Рубай, бо так велить схема, якою критик пропонує конструювати сучасне (і, очевидно, майбутнє) життя». Далі автор ставить перед критиком Сановим і іншими запитання: як же зображувати в мистецькому творі кохання? »... День за днем наївне захоплення одне одним?.. Чи обговорення виробничих показників під квітучою вишнею?»

Під статтею-відповіддю критикові «Літературна газета», між іншим, подала свою примітку, в якій не згоджується з думками письменника та прихилиється до думки критика Санова.

Схвалення «Літ. газетою» виступу Санова і відкинення думок автора роману «Остання шабля» зрозумілі: газета, як і критики типу Санова, поперше боронить «принципи» соцреалістичного «творчого методу», якого по суті в тій літературі нема, а подруге — відпекується від ствердження наявності в системі московської провідної верстви гнилого міщанства й паразитизму.

3 нових видань

»ТРИ ПОКОЛІННЯ«

Ф. Мелешко: »ТРИ ПОКОЛІННЯ«, повість, вид. Книгоспілки, Нью-Йорк, 1959, стор. 307.

Хто хоче пригадати собі українські степи широкополі, і своє та інші села в Україні такими, якими вони були на початку ХХ-го віку та знову побувати в них бодай уявно, хто хоче пізнавати селянську Україну не спотвореною в »остах« і »темнотах«, але такою, якою вона була справді аж до революції 1917 р., хто чужиною розгубив і розміняв на долари великі духові скарби і навіть мову свого народу, а хотів би знову відчутти пахощі їхнього чарівного евшанзілля, — усім тим слід і корисно читати повість М. Мелешка »Три покоління«.

Обидві книжки тієї повісти мені довелося читати вже перед сном у ліжку. Так робив я з різних причин, а зокрема тому, що це найкращий час переконатися, як саме впливає твір на читача: чи він захоплює і не дає спати, чи, навпаки, швидко й добре присипляє? І тоді й таким чином твір сам будує фундамент для відповідної оцінки його читачем. На такому іспиті як перша, так і друга книжка повісти »Три покоління« щоразу від-

ганяла мій сон до пізньої ночі. Вона захоплювала своїм змістом і блискавично переносила мене до степової України, до рідних сіл і хуторів Полтавщини. І там вона воскрешала з могил і в моїй пам'яті знаних і мені тих всеукраїнських: і волосного старшину, що »відсидить у волості свій три роки, і йде під сім вітрів звичайним чоловіком«, і його писаря, що »залишається в волості вічно й незмінно, аж до своєї смерті!« (стор. 72), і тих Штельмахів, Буревіїв, Таранів, Степаненків, Калюжних та інших типових селян і їхнє життя, що майстерно описане Ф. Мелешком у названій повісті.

Вона не лише захоплює і сонного читача, навертає його і в снах до рідних сіл і України в московській в'язниці народів, а ще й своїм змістом добре вкорінюється у свідомості й пам'яті. Описані в ній особи, родини й громади та події — картини з їхнього життя не забуваються так, як ті, подібні до безслідних метеликів, кінофільмові виводи, або й такі ж літературні твори з подібним »кінофільмовим« змістом.

Головний зміст і цінність повісти »Три покоління« та сила такого її

впливу на читача є в тому, що в ній письменник Ф. Мелешко цілком правдиво, ніби фотографічно, по-мистецьки описав українських дореволюційних типових селян різної вдачі, а між ними й московських зайд, та їхні тогочасні прагнення, діяльність і побут аж до характеристичних подробиць. Тому ця повість є цінним доповненням до подібних творів Панаса Мирного, О. Кониського, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, М. Коцюбинського та інших письменників, що їхні твори і для наступних поколінь та істориків служитимуть літературно-історичним джерелом пізнання селянської України в другій половині XIX-го та на початку XX-го віків.

Письменник Ф. Мелешко походить із селян, і тому він дуже добре знає українське село не лише рідної Херсонщини, а й всієї степової України, що описане ним у «Трьох поколіннях». А крім того, і, головне, він, як виявляє його повість, — обдарований великою спостережливістю і в дрібницях, характеристичних для селян, їхнього побуту, їхньої худоби й довілля. Та умінням із усього ним баченого і накопиченого в подиву гідній пам'яті — вибирати головне, найбільш типове, характеристичне і для величавого безмежного степу південної України, і для людей і тварин на тому степу, для кожної описаної автором типової особи й родини, як і картин селянського життя, їхньої худоби, знаряддя праці, побутових речей, звичаїв тощо. І вмінням усе те правдиво й майстерно описати добірною літературно-селянською мовою, такою ж простою, як і красномовною, образною, дотепною й переконливою.

Жодний український письменник у своїх творах про селян не приділяв такої уваги їхній худобі, і не виявляв ваги її для селян так яскраво, як Ф. Мелешко у своїй повісті. Разом із тим селянським: «Землі!.. Землі!.. Землі!..», що

«лунало день-у-день у повітрі над безмежним степовим простором» південної і всієї України, одночасно лунало і їхнє: «поросяти», «свиней», «овець», «коров», «коней», «волів», а до них ще й доброго сторожа — собаку! І та селянська худоба в повісті Ф. Мелешка живе і діє поряд із її господарями, а не раз і притемнює їх собою.

Тому читачі цієї повісті надовго запам'ятають не лише оті молоді два рисачки Тарана, що на кінських перегонах прикували до себе увагу всіх і своєю перемогою дістали найвищу оцінку, нагороду і славу господареві. Або ті інші його два рисачки, показані і на обкладинці другої книжки повісті, що їх Тараниха примусила зміями летіти степом, щоб зрозгону наскочити й забити на смерть чи покалічити Петра... І ті «Буревісі вроні арабки-сяговички не бігли, а пливли в повітрі, не торкаючись землі» (стор. 60). І того кнуря Перуна, який за хабаря-сухаря возив пастуха на своїй спині без сідла ще краще за карусельного коника! І ту молоду коровку бідолашної вдови Степаненкової, що була і для її малих дітей найдорожчою за все! І ту трагедію Рябчика, що своєю любов'ю до пастушка Масі перевищував любов навіть і рідної матері до нього, за що й заплатив своїм життям.

А всі ті й інші майстерні картини життя селянської худоби завершує по-репінськи талановито намальована Ф. Мелешком потрясача картина тривожно-бойового ревища не однієї череди рогатої худоби, що звідусіль летіла до того місця, де свині з'їли щойно народжене телятко, про що сповістила особливим ревом одна теличка! А як ця армія рогатих заатакувала і забила невиявленого ворога, — це показав там не менш моторошний за те воєвниче ревище герць двох провідних бугаїв! (стор. 155-157).

Автор у своєму творі виявив велику спостережливість, обізнаність

та майстерне малювання не лише селянського життя, а й домашніх і диких степових тварин та птиць, включно до дров і земляних зайчиків-тушканчиків, також дотепно описаних (стор. 253). Автор лише не сказав, що вони в хлібах і на стерні риють також і поземі нори-тунелі, і так близько від поверхні землі, що її піднята й потріскана кора виявляє напрямок і довжину тих нир тушканчика.

Виключна вага домашньої худоби, що посідає друге місце після землі в селянському житті, яскраво показана автором у повісті, а малярем Ю. Матушевським і на малюнках обкладинки другої книжки повісти, де ті малюнки художі і людей такі ж характеристичні й життєві, як і симпатичні та зворушливі. І де той віл біля смачної кукурудзи мав би поспішити її чухрати, поглядаючи одним оком на свого пастушка, захопленого грою на своїй сопілці. І в особі того пастушка чимало читачів пізнають і самих себе так само, як і автор цих рядків.

Пам'ять у письменника Ф. Мелешка подиву гідна. Активний учасник визвольної війни України з Московщиною в 1917-20 рр., він тоді емігрував, і повість «Три покоління», як і інші свої твори, писав не в рідному селі Глодосі, і не в Україні, а на чужині. І то вже після кільканадцяти років злиденного поневіряння на чужині. За таких умов життя і протягом такого часу наші емігранти багато призабули навіть і з того, що колись бачили в Україні і в рідній хаті та в своїх сусідів. А читачі повісти Ф. Мелешка побачать у ній такі правдиві портрети українських типових селян та картини з їхнього життя, що в них пізнають якщо не самих себе, то багатьох знаних їм селян, і їхнє тогочасне життя.

Тому здається, ніби автор усе те описане ним у повісті фотографував на кіноплівку в названих се-

лах, а не малював, пригадуючи на далекій чужині те, що десятки років тому бачив там своїми спостережливими очима, сприймав своїм серцем і розумом ще в дитинстві та в юнацькому віці. І зберіг любов до нього на все своє життя і на чужині. При тому письменник у своєму творі ані прикрашував українське село, ані спотворював його своїми вигадками.

Читачі «Трьох поколінь» визнають, що ця повість на літературному конкурсі 45 творів у Львові заслужено дістала була другу премію (першою не було нагороджено жодного твору). І перший том її був виданий у Кракові за другої світової війни в 1943 р. Хоч тоді вже був написаний і другий том цієї повісти, але його ледве вдалося авторові видати аж через 16 років за допомогою Книгоспільки в Нью-Йорку. Та якби не 70-річний письменник Ф. Мелешка, відзначене 1959 р. виданням другої книжки «Трьох поколінь», то, може, того другого тому його премійованого твору і ніколи не побачили б читачі.

Отже й тому, як і з інших мотивів було б краще, якби письменник уже в тому другому томі «Трьох поколінь» був описав українське село не дореволюційне, добре показане ним у першому томі повісти, як і в творах інших письменників, а **те пореволюційне і таке наше село, яким воно було 1917-20 рр. під час визвольної війни України з Московщиною.** Тодішню селянську Україну, так мало ще описану в нашій літературі, і так спотворену «остами» хвильовистів, Ф. Мелешко добре знає, як спостережливий її очевидець і активний учасник тієї війни.

Свою дуже добру обізнаність з українським селом у 1917-20 рр. автор «Трьох поколінь» виявив, зокрема, і в своїй ґрунтовній фаховій критиці роману «Ост» У. Самчука. (див. «Новий Шлях», від 16 листопада до 6 грудня 1954 р.), де

він правдиво виявив усі ті проти-українські вигадки автора «Осту», якими, як цілком вірно писав і Л. Луців у своїй рецензії, — «Самчук змалював у своєму романі («ОСТ») українську визвольну війну майже в карикатурний спосіб і змінив її до невпізнання». Той «цілий том становить один суцільний анахронізм», — ствердив і В. Державин у своїй критиці «Осту».

Тому й тим більше письменник Ф. Мелешко може й повинен бодай у наступному третьому томі «Трьох поколінь» описати селянську Україну та її визвольну боротьбу 1917-20 рр. і пізніше так мистецьки й історично правдиво, як О. Звичайна в своїх творах «Селянська санаторія», «Миргородський ярмарок», «Оглянувшись назад», «Страх» та в інших повістях яскраво показує селянську і всю Україну в лабетах московсько-комуністичної тиранії.

Це почесне й дуже важливе завдання автор «Трьох поколінь» на-

певно виконає успішно навіть і біля тих печей, що в них він мусить спалювати десятки тонн кам'яного вугілля за тяжкої і неоплатної праці дженітора. І хоч ті печі добре ogrівають мешкання будинків, але написаний і біля них третій том повісти незрівняно краще буде духово зогрівати віками душі багатьох тисяч українців, якщо він буде виданий. Якщо ми допоможемо письменникові можливо швидче розпродати другу книжку «Трьох поколінь», щоб повернути авторові витрачені на її видання свої скромні заощадження та уможливити йому видати і третій том своєї історичної національно-виховної повісти. Бо як не тяжко нашим талановитим письменникам у таких умовах творити духові цінності, але їм ще тяжче видавати свої твори. А видані бодай власним коштом — продавати за все більшого збайдужіння до рідного слова і книжки та денаціоналізації багатьох українців на чужині.

С. П.

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Велика Британія

Листа ч. 881 (Петерборо). Жертвували: 10 ш. — М. Петрів; по 5 ш. — Д. Гриняшко, В. Новицький; 3 ш. — А. Труш; по 2 ш. 6 п. — Д. Зошак, Д. Шиптур, І. Семйон; Д. Дідух — 1 ш.

Листа ч. 882 (Петерборо). Жертвували: В. Милан — 3 ш. 6 п.; по 2 ш. 6 п. — І. Ониськів, П. Слободян, М. Завадович, Ю. Серняк; 2 ш. — Ю. Кендюх.

Листа ч. 883 (Горн Міл). Жертвували: М. Николишин — 3 ш. 6 п.; по 2 ш. 6 п. — В. Наконечний, І. Маринчак, Д. Чиж, А. Будій, Л. Побережний, М. Красножон, С. Демчук, І. Павленко; по 2 ш. — А. Прокопишин, В. Хміль, Д. Наконечний.

Листа ч. 884 (Петерборо). Жертвували: М. Лазар — 5 ш.; В. Мицко — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 872 (Волтгам Крос). Жертвували по 10 ш. — М. Шеретюк, Я. Устанівський, С. Цюник; по 5 ш. — А. Василів, А. Винницький, М. Нога, І. Пасіка, І. Лозинський; Е. Яцунь — 4 ш.; С. Угринович — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — І. Данилів, С. Третяк, А. Паславський, М. Антошко, І. Пелих; М. Баган — 2 ш.; М. Шалігельський — 1 ш. 6 п.

Листа ч. 1072 (Брадфорд). Жертвували по 10 ш. — М. Сливка, М. Данилко, Нестеренко, П. Куліш, М. Микитка; по 5 ш. — І. Яцик, Ф. Лещишин, Г. Корчинський, О. Бегей.

Листа ч. 1073 (Брадфорд). Жертвували: 10 ш. — Г. Хайнус; по 5 ш. — І. Баранич, М. С., М. Місюрак; по 3 ш. — В. Приставський, М. Ш.; по 2 ш. 6 п. — М. К., Ф. Скрипочка, М. Яворський, М. Подорожний, Б. Осінчук, М. М., Я. Безик.

Листа ч. 1074 (Брадфорд). Жертвували: М. Чибрас — 10 ш.; по 5 ш. — І. Дем'янчук, Г. Маланчук, Малиновський, Пелегонський — 3 ш.

Листа ч. 1075 (Брадфорд). Жертвували — по 1 фун. — Білушак, Мельничайко, Талайло; по 10 ш. — Вер., Галай; по 5 ш. — Татарин, М.З., П. Сивак, Мельничук; по 2 ш. 6 п. — Фединишин, П'ятківський.

Листа ч. 1076 (Брадфорд). Жертвували по 10 ш. — І. Ревілак, М. Рехіляк, В. Лучин, С. Підпирка, М. Рузин, Д. Андрійчук, І. Чепіль, П. Олексюк; по 5 ш. — С. Гуда, М. Сервас, В. Андріїв, А. Саврук, І. Стецюк, О. Вахнюк, О. Чепіль, М. Золотницький, В. Баран, Я. Васильків, Юліан Іван, П. Курилів, В. Марків, М. Рибак, І. Леню, М. Кудла; по 4 ш. — М. Федак, В. Звірик.

Листа ч. 1077 (Брадфорд). Жертвували: 10 ш. — М. Бахмат; Т. Лапчак — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — І. Подаш, С.Д., М.П., М.П.

Листа ч. 1078 (Брадфорд). Жертвували по 5 ш. — М. Феркуняк, П. Максимів; В. Бромірський — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1079 (Брадфорд). Жертвували по 10 ш. — Д. Єйна, Я. Фатерига, П.В.; по 5 ш. — С. Пелехай, П. Гроня, І. Андрусак.

Листа ч. 1080 (Брадфорд). Жертвували по 5 ш. — М. Гуменюк, М. Пиляк, М. Луців, В. Дудар, М. Перепічка, Ф. Яр.; С.Ф. — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1081 (Брадфорд). Жертвували по 5 ш. — М. Шутка, Г. Максимів; по 2 ш. 6 п. — Ф.П., О. Парашик, С. Стадник, С. Ніколайчук, С.Ф.

Листа ч. 1082 (Брадфорд). Жертвували по 10 ш. — О.П., Т. Вер.; М. Безпалків — 7 ш. 6 п.; по 5 ш. — М. Синишин, О. Гладкий, І. Ксьондзик, М. Кандиба, М. Харук; по 2 ш. 6 п. — С. Павлат, М. Коломийський; А. Фісбі — 2 ш.

Листа ч. 1083 (Брадфорд). Жертвували: С.С. — 1 фун.; по 10 ш. — Т.П., Фоурій; П.Т. — 5 ш.; М.Я. — 4 ш.

Листа ч. 1084 (Брадфорд). Жертвували по 10 ш. — В. Яворенко, М. Миколишин, П. Підлісний, О. Запеклий; по 2 ш. 6 п. — В. Рибчин, М. Мандзій.

Листа ч. 1085 (Брадфорд). Жертвували по 5 ш. — Ст. Ст., Боровський, П.В., М.С., М. Яриола, І. Матвійців.

Листа ч. 1086 (Брадфорд). Жертвували по 10 ш. — І. Здолини, Марків, Б. Кашка; О. Здолини — 7 ш.

Листа ч. 1087 (Брадфорд). Жертвували: П. Панчак — 10 ш.; по 5 ш. — К.О., В.Я., В.Т., М.Д., К.Р., М.А., І.Л., З.К., В.Ф., С.П., С.Х., С.Г., Д.П., К.Ф.; по 4 ш. 6 п. — Т.М., С.С.; по 4 ш. — Ф.П., П.В., Н.Х., В.Г., А.С., А.М., Д.Р.; С.П. — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — Ч.М.; М. Ковалів, Н. Курдила, В. Спортанюк.

Листа ч. 1088 (Брадфорд). Жертвували: О. Когут — 5 ш.; О. Шило — 4 ш.; Ф. Фарина — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1089 (Брадфорд). Жертвували по 10 ш. — І. Манзій, П. Ковалькивич; по 6 ш. — П. Машталір, М. Подорожний, І. Заруба; по 4 ш. — С.Ф., Д.Н.; Д. Дубішак — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — М.Н., М. Берижанський; по 2 ш. — Ф.П., М. Пронівський, В. Синчишин.

Листа ч. 1090 (Брадфорд). Жертвували: Д.В. — 1 фун.; по 10 ш. — Г. Кер., М. Попович; по 5 ш. — І.С., І.Ч., С. Бан., Олекса, Мирон Ник.

Листа ч. 1176 (Карлай). Жертвували: Б. Сверида — 5 ш.; П. Смерека — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Якимів, Каритор, С.С., М.Б., І.А., Панкевич, І.Б.; Г. Козла — 2 ш.

Листа ч. 2260 (Кіддермінстер). Жертвували по 5 ш. — П. Гуме-но, П. Василик; С. Проц — 4 ш.; М. Лялюк — 2 ш. 6 п.; Д. Меуш — 2 ш.; П. Солонина 1 ш. 6 п.

Листа ч. 1198 (Бедфорд). Жертвували по 5 ш. — Жоринський, Михайлів; по 4 ш. — Д. Кіселюк, В. Грабовський; по 3 ш. — М. Слободян, А. Кутовий, Котовий; по 2 ш. 6 п. — ікс; по 2 ш. — Іван З., Сусіка, Муха.

Німеччина

Листа ч. 330 (Ньюнберг). Жертвували по 5 нм. — П. Матляк, Н. Лях; по 2 нм. — М. Глембоцький; по 1.50 нм. — Т. Романчук; по 1 нм. — М. Полівка, І. Терещевський.

США

Листа ч. 371 (Нью-Йорк). Жертвували по 5 дол. — Олекса Харук, Г. Яремчук; по 3 дол. — М. Грабар, П. Данилів, В. Харук, І. Попівняк, Б. Пирожак; по 2 дол. — І. Коваль, Р. Сачко, В. Смержанюк, Стефанія Боднарчук, В. Батюк.

Листа ч. 379 (Рочестер). Жертвували по 1 дол. — П. Данилишин, П. Корнило, М. Остапюк, А. Ільчишин, С. Грицуляк.

Листа ч. 491 (Нью-Йорк). Жертвували по 5 дол. — І. Огар; по 2 дол. — М. Лучків, В. Вільха, О. Зохнок, В. Виноград; по 1 дол. — І. Рінковський, В. Ламашак, Г. Антонів, Б. Волошин, В. Семенюк, С. Свинтух, Д. Василькевич, С. Сипняк, В. Команяк, А. Кушнір, С. Кошак, В. Василько.

Листа ч. 522 (Чікаго). Жертвували по 4 дол. — С. Рудяк; по 1 дол. — М. Васько, А. Слота, Ю. Верещак, П. Влошенко, Т. Дацків, П. Гринчишин.

Індивідуальні пожертви:

І. Головач (Канада) — 2 дол.; П. Слюсар (Грімсбі) — 5 ш.; С. Гаврилук (Нью-Йорк) — 5 дол.; І. Мигдаль (Сиракузе) — 4 дол.; М. Солтис (Філадельфія) — 3.50 дол.; П. Микитин (Нью-Йорк) — 2 дол.; М. Заяць (Кіхлі) — 11 ш.

В. Качмарик (Болтон) — 1 фун.; М. Глушко (Варінгтон) — 1 фун.; І. Сідельник (Брадфорд) — 10 ш.; Д. Іваніцький (Брадфорд) — 10 ш.; М. Пайкош — 6 ш.; по 5 ш. — І. Мудрий, А. Сучинський, І. Хома, М. Бачинський; С. Полозяк — 4 ш.; С. Ковалик — 3 ш.

Д. Хоман (Вінніпер) — 5 дол.; П. Гуль (Нью-Йорк) — 3.50 дол.; по 2 дол. — І. Плішак (Нью-Йорк), І. Коструба (Нью-Йорк), І. Ділай (Нью-Йорк), З. Рудник (Філадельфія), С. Хабанюк (Клівленд), В. Лесів (Філадельфія), Т. Царик (Балтімор); по 1.50 дол. — М. Білозір

(Рочестер), М. Новаківський (Дітройт), В. Кмет (Клівленд); С. Ціцинський (Філадельфія) — 1 дол.

М. Романюк (Ессен) — 8 н.м.,
К. Висоцький (Зах. Німеччина) — 5 н.м.

В. Бубенко (Мінлятон — Австралія) — 1 фун. 2 ш., С. Радіон (Туредін — Австралія) — 1 фун.

А. Бек (Франція) — 500 ф. фр.
Всім Збірщикам і Жертводавцям — складаємо сердечну подяку.

БІБЛІОГРАФІЯ

Олександр Оглоблин: ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА ТА ЙОГО ДОБА (В 250-ліття смерті — 1709-1959). Праці Історично-філософичної Секції. Нью-Йорк—Париж—Торонто. Видання «Організації Оборони Чотирьох Свобід України» (ООЧСУ) — «Ліги Визволення України». Мовна редакція В. Давиденка, обкладинка й заставки М. Бутовична. 1960 р., стор. 406.

НОВІ ПОЕЗІЇ, ч. 2. В-во Нью-Йоркської Групи. У Збірці надруковані нові поезії: Віри Вовк, Патриції Килини, Юрія Тарнавського, Емми Андіївської, Богдана Бойчука, Жені Васильківської й Богдана Т. Рубчака. Нью-Йорк, 1960 р., стор. 64.

С. Ф. Хмель: УКРАЇНСЬКА ПАРТИЗАНКА (З крайових матеріалів). Бібліотека Українського Підпільника ч. 8. Видання ЗЧ ОУН. 1959 р., стор. 274.

Іван Манило: ПЕАНИ І КПИНИ (гуморески, байки, пародії, епіграми). В-во «Волосожар», Нью-Йорк, 1960 р., стор. 32.

Меланія Кравців: КАЛЕЙДОСКОП, оповідання. Накладом В-ва «Гомін України», Торонто, 1960 р., стор. 134.

КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ «УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ» на 1960 рік. Накладом В-чої Спільки «Тризуб», Вінніпег, стор. 228.